

धन्वंतरी DHANVANTARI.

पुस्तक, १ ख. लन्धुआरी. अंक १ वो.

पाश्चात्य नुतन शोध जोण अने प्राचीन आयु-
वेदनां उत्तम रहस्योने शास्त्रीय रीते व्य-
र्थु सर्वोत्तम वैद्यकीय भास्तीक.

प्रकाशक.

धी गालाप्रसाद इर्मसी.

वडनगर अने वीसनगर.

(उत्तर गुजरात.)

तारी.

डा. मंलुलाल भोगीलाल ड'थारीआकर.

जेम. सी. पी. जेम. अने जेम. सी. जेम. सी. (कुवकता)

वडनगर (उत्तर गुजरात)

मार्फीक डपेहार इ. र. अगाडथीन, पोस्टेन साथे.

छुरका अंकना आना वध.

"लेन विवाविजय मीन्टींग प्रेस."

इम्पीए—अमदावाद.

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
ઠાવ્ય-ઉદ્દેશ૧	વૈદક સંબંધી જાણવા ભેગ બાબતો.૫૮
આરંભક અભ્યર્થના૨	શું ન કરવું?૧૫
લેખ-મરફી-ગાંઠીયો તાવ૩	ચીકીત્સાલેખ-પ્રીત્કીપ્થન.....૧૫
ઐરછીક પ્રત્યેત્પત્તિ યાને મરણ પ્રમા-		આર્ય રસાયન શાસ્ત્ર.....(૧)
ણે બાળકો ઉત્પન્ન કરવાની રીત	૧૨	ગદિાન સૌંદર્ય અને ચિકિત્સાસાગર (૧)	

વિનંતી.

જે જે સંજ્ઞાન મહાશયો પ્રતિ આ માસીકનો પ્રથમાંક મોકલવામાં આવ્યો છે, તેમને સવિનય પ્રાર્થના કરવાની કે તેઓએ આ માસીકના દ્વિ-તીય પૃષ્ઠ ઉપર આપેલો 'આરંભક અભ્યર્થના' નામનો લેખ અચથી ઇતી મુધી વાંચી જઇ માસીકમાં આવેલા અન્ય લેખોનું મનન કરવા કૃપા કરવી. તત્પરથી આ નુવન માસીકનો સંસ્કાર કરી ગુર્જર સાહીત્યની સેવા બજાવવા-નું યોગ્ય લાગે તો તેના લવાજમના રૂ. ૨, પોસ્ટેજ સાથે, જે અગાઉથીજ લેવાનો રીવાજ છે તે, મનીઓરડરદ્વારા તંત્રીને મોકલી આપવા મહેરબાની કરવી, નહીં તો બુકપોસ્ટથી આ અંક' પરત મોકલવો. માસીક વાંચવાનું મળ્યા છતાં એ તેના પોસ્ટેજનો અર્થો આનો ખર્ચો જે મહાશયોને યોગ્ય ન લાગે તેઓએ કાંઇ નહીં તો પોતાની ઇચ્છા એક કાર્ડદ્વારા જણાવી તંત્રીને ઉપકૃત કરવો. આમાંનું કંઈપણ નહીં બને તેવા સંજ્ઞાનોને *Silence is consent* એ મુતાર્ય પ્રમાણે આહુક ગણી દ્વિતીયાંક વેલ્યુપેએબલથી મોકલવામાં આવશે, તો તેનો તેઓએ સ્વીકાર કરવા કૃપાવાનં થવું. આશા છે કે અમને નીરર્થક વધુ ખર્ચમાં ઉતારવાનું કંઈપણ સંજ્ઞાન યોગ્ય નહીં ધારે.

જે જે વર્તમાન પત્રો અને માસીકના વ્યવસ્થાપકો ઉપર આ માસીક મોકલવામાં આવ્યું છે, તેઓ આ માસીકનો રીબુ લેવાને અને પોતાનાં પત્રો બદલામાં મોકલવાને કૃપા કરશે એવી આશા છે.

આ માસીક સંબંધી સર્વ પત્ર વ્યવહાર, મનીઓરડર વીગર નીચેના શીદાનામ પર તંત્રીને કરવો.

તંત્રી.

ડૉ. મંતુલાલ બોગીલાલ કંથારીઆકર.

એમ. સી. પી. એસ. અને એમ. સી. એચ. સી. (ફક્કતા)

વડનગર (ઉત્તર ગુજરાત).

धन्वंतरी.

"MENS SANA IN CORPORE SANO."

"पण्डित" मुण ते जते नय।

पुस्तक १ वृ.

जन्म-पुस्तिका १८०८.

अंक १ वी.

उद्देश.

हरिगीत.

मम आर्यणां धु आन ले आयुष्यधी क्षीण धर्म गया,
 अहु आनी व्याधीअस यधने दुःखमां दुष्णी रक्षा;
 लघु द्रष्टी मुण नीस्तेज लघु न्यां त्यां हीसे तेजो हुवे,
 ते गधुओ समलववा 'धन्वंतरी' आ उदभववे.
 पश्चिमजु ओ साव्य सर्व पुर्वजु लुहु गधु,
 महमती कंठ ओम कही समलवता हीसे उधु;
 गतकालनी वतां अंधी नही कामनी आ युग नवे,
 ते अध द्रष्टी टाणवा 'धन्वंतरी' आ उदभववे.
 नरी दह थातां हाकरी. के वैद्यनां अप ना पडे,
 स्वाश्रयी सधना यतां उपचार सादा आपडे;
 उद्धार आयुर्वेदनां ले कार्यमांडी संभववे,
 ते ते गधु करवा हुवे 'धन्वंतरी' आ उदभववे.
 छेहेल भस्तीक प्रदानां ले वैद्यवर सांधी गया,
 ते आर्यशास्त्रे शसविद्या नीपुण धन्वंतरी कथा;
 नेता अने प्रेरकतलुं ले गान आर'ले कंधु,
 ते दिव धन्वंतरी स्तवी 'धन्वंतरी' आ उदभवयु.

चिह्नप.

આરંભક અભ્યર્થના.

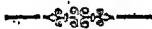
આજ કાલ સર્વત્ર ભ્રમ'ડળમાં, અને વીશેષતઃ આર્યાવર્તમાં વ્યાધીનું પ્રમાણ અતિવધ વધી ગયું છે, અને અનેક કોમલ આયુષ્ય કુસુમો અકાલે કરમાઈ ખરીજવા લાગ્યાં છે, તેનું મુખ્ય કારણ યથાર્થ આરોગ્ય સંપાદનનું અજ્ઞાન, પ્રસંગે જ્ઞાન હોવા છતાં આલસ્યને લીધે થતું બેદરકારીપણું અને છેવટે વ્યાધી અસ્ત યતાં સાધારણ કુદરતી અને ધરગદ્ય ઉપચારોની કી. અમત નહીં સમજતાં, ડાકટરો અને વૈદ્યોના રૂગડા અને રસાયનો ઉપર વધી પડેલો અત્યંત શોખ એજ છે. આવા પ્રસંગે મનુષ્યના મણીમય આરોગ્યનું યથાર્થ સંરક્ષણ કેમ કરવું, તેનું સાદી અને સરળ ભાષામાં, પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમાં થતા નુતન શોધોને આધારે, આપણા આયુર્વેદને અનુકુળ કરી ઉત્તમ જ્ઞાન આપવું, અને પ્રસંગે વ્યાધીઅસ્ત યતાં, જેમ બંને તેમ કુદરતી સાધારણ ઉપચારો, અને છેક ઘેર બેઠાં બેઠાંજ મળી શકે તેવી ની-હોંપ વગર પૈસે મળે તેવી વનસ્પત્યાદિક ઔષધીઓથી નીરામય થવાય, તેવા અનુભવપૂર્ણ ઉત્તમ સાહીત્યનો પ્રચાર કરવો એજ આ માંસીકનો હેતુ છે.

ગુજરાતી ભાષામાં ઉદ્ભવેલું કેટલેક અંશે દક્ષીણત કરતું દક્ષત એકજ માત્રીક “વૈદ્ય કદપતરૂ” છે. અને તે તેનું કાર્ય યથાશક્તિ, યથામતિ, બાળવે બધાએજ. પરંતુ જેમ તેજ માંસીકના ગત માસના અંકમાં મુંઝાણથી એક સન્નતન, શા. લીલાપર મોનજી ધર્મા, મેનેજર આર્થન એજન્સી, લખી જણાવે છે કે “અમારે મુદ્દત કાંઈ (જાહેર રીતે) કહેવું પડ્યો કે આવાં માંસીકોની વીશેષ અધ્યાની જરૂર છે, અને હરેક અહરુપના ઘરમાં રામાયણની માફક વાંચવાની જરૂર છે.” તેમ ખરેખર આવાં માંસીકોનો પ્રચાર ગુજરાતી વાંચી લખી જાણતા પ્રત્યેક ગુર્જર બંધુના ઘરમાં જેટલો થાય તેટલો ચોઠો છે, અને તેનું વાંચન અને તદનુસાર વર્તન શ્રીમદ રામાયણના જેવુંજ પવિત્ર અને વિશ્વાસપાત્ર થવું પડે છે.

પુર્વોક્ત સહુદેશથીજ આ માંસીકનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. પ્રકાશકનો વિચાર તેને બે ભાગમાં વહેંચી નાંખવાનો છે; પ્રથમ ભાગમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્યાને અદુષ્ટરી લખાયતા દેરવાક લેખો, નુતન પ્રસિદ્ધી પામતી દવાઓ, પુસ્તકો, વીગરેનું અવલોકન અને, વૈદકીય વીષયને તમનું અન્ય પ્રકીર્ણ સાહીત્ય આપવામાં આવશે. અન્ય ભાગમાં પ્રાચીન આયુર્વેદના ચરક, સુશ્રુત, વાગ્દેહક પ્રસીદ્ધ પ્રયોગોને આધારે તેમજ યોગી, મુની, જતી આદિક મહા-

ભાઓ અને અન્ય પ્રખર પુરુષોની જતાવેલી પ્રક્રિયાઓ. મુજબ જનતાં ભ-
સ્માદિક રસાયનોનું અનુભવ પુરું વર્ણન આપવામાં આવશે.

આશા છે કે સદ્ધિવેડી વાંચકોને આ માસીક સંતોષપ્રદ નીવડશે.
પરંતુ કદાચ આ ત્હેનો પ્રથમો જ એક એ તેટલો સંતોષ ન આપે તો શુ-
ભ્વત્ આહુકો ક્ષન્તવ્ય ગણશે. કારણ લેખકના હૃદયમાં એકાએક જ ઉદભવેલી
આંતરોર્મી ઘણા જ ટુંક સમયમાં સ્ફુટ થવા પ.મી છે અને તેથી ત્હેને પુ-
રતો ત્યાગ આપી શકાયો નથી. ઉત્તરોત્તર આ માસીક અધીકારિક ઉપયોગી
લેખો પ્રસીદ્ધ કરી ગુર્જર બંધુઓની સેવા બજાવશેજ. અસ્તુ !

પ્લેગ-મરકી-ગાંડીઓ તાવ.

આ રોગ આજકાલ હિંદુસ્તાનમાં એટલો બધો ધર ઘાટી બેઠો છે કે
ત્હેનો ત્રાસ વર્ષોવર્ષ કંઈને કંઈ લાગમાં સર્વત્ર હોયછેજ. રાજા અને પ્રજા
ઉભયના અતિવથ પ્રયાસ છતાં તે નિર્મુજ થયો નથી, અને ત્હેની હઠેશત ધણે
લાંબે લોકોમાં ઘણીજ હોય છે; આથી તે સંખ્યા કેટલુંક વર્ધન અને કરવું
ઉચીત ધાર્યું છે.

ઉત્પત્તિ—મધ્ય કાલીન સમયમાં પ્લેગ એ સંજ્ઞા ગમે તેવી જાતની
મહામારીને આપવામાં આવતી હતી, પરંતુ વર્તમાન કાલમાં ત્હેનો અર્થ સં-
કુચીત કરી ફક્ત ગાંડીયા તાવનેજ તે ઉપનામ આપવામાં આવે છે. પ્લેગ
એ એક સખત જ્વર વ્યાધી છે કે જેમાં ઘણુંખડું વળાં, બજલ કે ગળાની
કે એવીજ બીજી કોઈ જગાની ગાંઠો સુજ આવે છે, અને પ્રસંગે ગાંઠો
કુલ્યા શિવાય પણ મૃત્યુ નીપજે છે.

એની ઉત્પત્તિના ઇતિહાસ સંખ્યા અનેક કથાઓ છે, પરંતુ આપણી
જાણને માટે એટલું જાણ થયે કે તે ઇસ્વીસનના છેક ખીજા સૈકામાં પણ
હતો. હિંદુસ્તાનમાં ત્હેનો પગપેસારો હાંગકાંગ અને ચીનનાં દક્ષીણ સં-
સ્થાનોમાં તે સને ૧૮૬૪માં ચાલતો હતો, ત્યારથી થયો એમ કહેવાય છે;
ત્યારબાદ તે સને ૧૮૬૭માં પેલોન્ડેલો મુખબાઈ બંદરમાં ફાટી નીકળ્યો.

કારણ—પ્લેગનું ઉપાદાન કારણ ફીટેસેટો નામના જાપાનીઝ વિદ્યા-
ભિજ્ઞે શોધ કરી છે તેમ, 'ગેસીલસ પેસ્ટીસ' નામના જંતુ છે, જે પ્લેગ
થયેલા માણસની મુજ આવેલી ગાંઠોમાં, ત્હેના મંજ સુત્રમાં, અને પ્રસંગે
ત્હેના રક્તમાદિકમાં મળી આવે છે. મર્જુ પછી તે શરીરની પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય-

માં હોય છે. આ જંતુ એક શળીયાના આકારના, ગોળ છેડાના, અને પુ-
છડીવાળા હોય છે.

છેક ઉંઘામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે આ જંતુઓ વહન કરનારાં મુખ્ય
સાધન તરીકે ઉદ્દેશના શરીર ઉપર મળી આવતા ચાંચડ અને તે દ્વારા ઉ-
દ્દેશને લેખવામાં આવે છે. ત્યારથી શ્વેગ શરૂ થયે ત્યારથી શરૂઆતમાં
ઉદ્દેશના મર્જિત વધી પરંતુ પ્રમાણ, અને પછી સખત ઉપદ્રવ ફાટી નીકળે
એ જેનો અતિ નીકટ સંગ લાલુવામાં આવ્યો છે, અને તે ઉપરથી ઉદ-
દેશને શ્વેગનું કારણ ઠોકી બેસારવામાં આવ્યું છે. એ તો ખરું છે કે કોઈ
પણ હતાની હવા દુષીત થયા પછી પ્રથમ ઉદ્દેશ મરવા લાગે છે. ત્યારબાદ
ખુણે વચાળે મુલેલા તેવા ઉદ્દેશનો સંસર્ગ-કહો કે તેમના ચાંચડદ્વારા-અન્ય
માન્ય ઉદ્દેશ સાથે થતાં તેઓનો પણ અંત આવે છે. આ પ્રમાણે મૃત ઉ-
દ્દેશના શરીરોની ઉષ્ણતા જતી રહેતાં સાધારણ રીતે તેઓ તેવાજ ઉષ્ણ ર-
ક્તવાળા (Warmblooded) મનુષ્ય પ્રાણી પ્રતી આકર્ષાય છે અને તેને
પણ તે રોગનો ભોગ કહે છે. આ રીતે ચાંચડ-ઉદ્દેશ અને માલુમનો પરાપર
સંગ છેલ્લા શ્વેગ ક્રમીયને શોષી કહાડયો છે, અને તેની સલાહ પ્રમાણે
ઉદ્દેશનો નાશ એ શ્વેગ નાણુદ કરવાનું સર્વોત્તમ સાધન હોવાથી અત્યંત
ગંદા પ્રમાણમાં ઉદ્દેશ-ઉદ્ધેશ સંધામ. (Rat-destruction Campaigns)
ઉદ્દેશ થવા લાગ્યા છે.

હવણ વળી હાવરા-કલકત્તાના સ્વાયજીશાસ્ત્રી મી. જે. બોચ્ઝ બુચર
એક નવી શોધ કરી છે કે, સાધારણ રીતે મળી આવતા વંદા (Calandria
Oryza), શ્વેગ ઉપાદક જંતુનાં ઘર છે. આ વંદા જુદા જુદા જાતનાં અ-
નાબે અને મુખ્યત્વે ફરીને રંધેલાં ધાનને ગદુ ત્વરાથી ફાળીત કરી મુકે છે.
આવી રીતે ફાળીત થયેલાં ફાણને ઉદ્દેશ ખાય છે, તેથી તેમને શ્વેગ લાગુ
પડે છે. પછી ઉદ્દેશના ચાંચડદ્વારા તે બીજા ઉદ્દેશને અને છેવટે આગળ
જવાબી ગય: તેમ માલુમેને તે લાગુ પડે છે. ઉનાળાની રૂતમાં શ્વેગ વધે
છે તેનું કારણ તે રૂતમાં આ વંદાઓનું વધી પડવું તે છે મી. બોચ્ઝ જ-
ણાવે છે કે માલુમેને શ્વેગ લાગુ પડવાનું મુખ્ય દાર બનરમાં વેચાતી
સાધારણ મીઠાઈ છે, જેમાં હલ્દી જલના ચોખાનો લોટ આવે છે, અને જેને
પુર્ણકલ વંદાઓને ગદુ ત્વરાથી ફાળીત કરી નાંખેલા હોય છે. આ રીતે
વામી મીઠાઈ એ શ્વેગના જંતુનાં ઘર છે, અને તેમાં તેઓ ગદુ અનાવથી
રીતે વધે છે. આ માત્રનો સલાહ એટલા ઉપરથી જ સીદ થાય છે કે જેઓ

મુખ્યત્વે કરીને બજારની મીઠાઈઓ, હલકા ચાખા અને તેવાં જીન' અનાંજો ઉપર ગુજરાત ચલાવે છે, તેઓનું જ પ્રમાણ પ્લેગનાં મર્ણુમાં વિશેષ હોય છે. મી. બોઝ બુચરે પ્લેગના વિષયનો અભ્યાસ છેક તેની શરૂઆતથી જ કર્યો છે અને લાંબા વખતના અનુભવ પછી જ તેઓએ આ વાત બહારમાં સુકી છે, એમ તેઓ જણાવે છે.

આ પ્રમાણે વળી જો વંદાનું મધ્યસ્થપણ પ્લેગ ફેલાવવામાં સીદ્ધ થયું તો ઉદરભેદક સંધ્યામની પેઠે “વંદાવધ વિગ્રહ” પણ થવા લાગશે ને બિચારો ભદ્ર ભદ્રે જાણેલું લવિષ્ય સીદ્ધ થવાનો સમય આવશે. કાળ જે ન કરે તે ઓછું.

ચાંચંદ, ઉદર, વંદા, અને એવાં જ જીન' કોમળ સુક્ષ્મ પ્રાણીઓને પ્લેગ જેવા વ્યાધીનાં જ્યારે તેઓ પ્રથમમધીજ લોગ થઈ પડે છે, ત્યારે તેમને મનુષ્યની વધારે મુલ્યવાન છાંદગીના ગચાવ અર્થે, કુદરતના જ નિયમાનુસાર આત્મ લોગ આપનારાં વીરલ જીવાત્માઓ તરીકે લેખવાને બંદે, તેમનો જ ખોળી ખોળીને વગર એતે ખોડો કાઢવો, એ પણ સઘી વીઠાસમાં આગળ વધેલા મનુષ્ય પ્રાણીની વીચીત્રતાજ! હુષીત વાતાવરણના સુચક ચીન્હ તરીકે તેમનું મર્ણુ લેખી નેટલી જને તેટલી ત્વરાથી હવા ઉભોસ, સાફસુફ અને સુનારછાદન તથા અન્ય ગંધાદિક પદાર્થોથી ગ્રહસ્ત્રી થઈ શકતી હોય તો તે કરવી, નહીં તો ગ્રહ પરિભ્રમણ કરી અન્ય નિર્લેપ સ્થાનમાં જઈ રહેવું, એ જ પ્લેગથી બચવાનો સીધો ઉપાય છે, નહીં કે નીહાંષ પ્રાણીઓનો નાશ કરવો. ઉલટું તેમ કરવાથી તો ઇશ્વરી પ્રકોપ વધારે થશે જ એમ હોંદુ ધર્મના લોકો તો દૃઢપણે માનતા આવ્યા છે, અને તે ઘણે જાણે અમને તો વ્યાજની જ લાગે છે. કારણ ચાંચંદ, ઉદર, કે માલસ' અધામાં એ પ્લેગનું કારણ તેઓ પાતે નહીં પણ પ્લેગના જંતુ, “એ સ્લીલસ” પેસ્ટીસ છે, એમ હાલની વીધા માને છે તો તે જંતુનો જ કોઈપણ રીતે ઉચ્છેદ થઈ શકતો હોય તો તે કરવાને બદલે અન્ય પ્રાણીઓનો નાશ કરવો, તે તો “પાડાને બદલે પંખાંદીને ડાખ” દેવા જેવું થાય છે.

વળી વધારે કહીએ તો એવી ભતના જીન' જંતુજ પ્લેગ, કોલેરા કે એવાં જીન' એવી લેખાતા રોગોનું સુખ ઉત્પાદક કારણ છે કે તેઓ તેવા રોગજન્ય એરી, યા સંવાહક નીરૂપયોગી પદાર્થો છે, તેનું જ સંતોષકારક નીરૂપણ થઈ શક્યું નથી. પ્રયોગ શાળાઓમાં ઘણી ખતથી કરેલા ચોપો ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઘણાં કેસોમાં તેઓને રોગના ઉત્પાદક કારણ લે

ખી શકાય, ત્યારે ઘણામાં, તેટલીજ ખંતથી તેવાજ સંયોગો વચ્ચે કરાયલા પ્રયોગોથી સીદ્ધ થયું છે કે અમુક જાતના જંતુઓ ત્હેમને નીર્ણયિત કરેલા વ્યાધીઓ ઉત્પન્ન કરવામાં સાધનશુભ નીવડયા નથી. જેમ ક્રીટસેટેનો જે-સીલસ પેસ્ટીસ 'પ્રલેગતું' ઉપાદાન કારણ લેખવામાં આવે છે તેમ 'ક્રાક'નો કોમા જેસીલસ 'કોલેરાતું' મુખ્ય કારણ લેખવામાં આવે છે. આ કોમા જે-સીલસ, પોતાના શરીરને કરી પણ હાની કરી શકે તેમ નથી એવો દૃઢ નિશ્ચય સ્થાપીને, પોતાના પ્રતિપક્ષી કોકને અને આખી દુનીયાને સમ્પૂર્ણ ખાતરીથી સીદ્ધ કરી આપવાને માટે, ૧૮૬૨ ની કોલેસની મહામારી વખતે પેટીનકોક્સ નામનો એક અતિ પ્રસીદ્ધ જર્મન વિદ્યાભિજ્ઞ કોલેરાના કેટલાક, સખત, સ્વચ્છ, તાજ કોમા જેસીલસ ખાઈ ગયો હતો, અને ત્હેને કશું જ થયું નહોતું એ જગજહેર છે. આ ઉપરથી પેટીન કોક્સ એમ કહેવા માગતો નથી કે કોઈપણ સ્થિતિમાં, કોઈપણ વખતે, કોલેરા કે એવાજ કોઈ ખીજ જાતના જંતુ માણસને અસર કરી શકતા નથી, પરંતુ ક્ષત એન્ટ્રાઈલ કહેવા માગે છે કે જંતુઓ ઉપરાંત તદ્દાહુક વ્યક્તિની શારીરીક અને માનસીક સ્થિતિ, તે જંતુઓની વૃદ્ધિ અર્થે અનુકુલ હોય તોજ તેઓ અસર કરી શકે છે, નહીં તો કશું થતું નથી.

આ ઉપરથી એ સહજ જણાયે કે એક તન્દુરસ્ત શરીર કે જેને કુદરતી ઉપાયોથીજ નીરાગ રાખવામાં આવ્યું છે, અને જેને સાધારણ રીતે પ્રજા વ્યાધીમસ્ત યતાં કેવલ કુદરતી ઉપાયોથીજ તત્કાલ નીરામય કરવામાં આવે છે, ત્હેને આવા જંતુઓથી ઉત્પન્ન થતા સ્પર્શન્ય રોગોનો હાલ જેટલો ભય રાખવામાં આવે છે તેટલો ભય રાખવાતું કોઈપણ કારણ નથી. રોગ ઉત્પન્ન કરવામાં આ જંતુઓનો કેટલો હાથ છે, જટકે રોગોની સાથે તેઓનો શું સંબંધ છે એ વાત સીદ્ધ થવાતું આપણે લલિત્ય ઉપર રાખી-એ, તેમ છતાંએ ત્હેમનેજ રોગનાં ઉપાદાન કારણ ગણીએ તોપણ ત્હેમનાથી રચવાતું કુદરતને અનુસરતા પુરૂષને લગારે નથી. કરાચ ત્હેના શરીરમાં તેઓ પ્રવેશશે તોપણ ત્હેમનું વૃદ્ધિસ્થાન (Breeding place) તત્ત નહીં હોવાથી તેઓ તરતજ નાશ પામવાના એ નીઃસંશય છે. આ ઉપરાંત પેટીન કોક્સના જેવી માનસીક સ્થિતિથી યતો દૃઢ સંકલ્પ પણ રોગોને દુર રાખવામાં કેટલો જાંપો સાધનશુભ નીવડે છે તે અધ્યાત્મીક વીષયમાં તો અગ્રે ઉત્તરતાજ નથી.

પ્રલેગની એક જાત જે " ન્યુમોનીક પ્રલેગ " (ફેફસાંના સોજવાળી જાત) ના નામથી ઓળખાયા છે, તેમાં ભેદે આસોઆસદાસ તે રોગ મ-

હુણ થવાનો સંભવ છે, તેમ છતાં ઔષ્ધોક પ્લેગ આવી રીતે લાગ્યેજ ઔહ-
ણ થાય છે. તે તો ઘણું ખડું પ્લેગ દુર્ગત થયેલાં રહેવાનાં ઘરો અને વ-
સ્ત્ર વીગરે કે જે દરદીના મળ સુત્ર અને રક્તેષ્માદિકના સંબંધમાં આવ્યા
હોય છે, ત્હેમના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાંની ઘણી ખરી, છેક
ઉપરનીજ આમડી નજીકની ગાંઠોનું ઘણાખરા કેસોમાં પુત્રી આવવું તે એ
ખતાવે છે. કે જેર ઘણુંખડું આમડીમાં પડેલી ફાટો કે ચીરાં વા ચાંદા વી-
ગરે દ્વારા શરીરમાં દાખલ થાય છે. સાથે સાથે એ પણ યાદ રાખવું જરૂર
છે કે નાક, મોં અને વળી ગુહોદ્રિયોનાં આંતરાચ્છાદન (Mucous
Membranes) દ્વારા પણ તે જેર પ્રવેશી શકે છે, પરંતુ હોઝરી અને
આંતરડાંમાં તેમ લાગ્યેજ બને છે.

પ્લેગના સંબંધમાં એ પણ બહુવું અગત્યનું છે કે સ્વચ્છતા અને
ગંદાકીની સાથેના ત્હેનો સંબંધ પણ નહીં થઈ શકે તેમ નથી, એટલુંજ
નહીં પણ વળી એમ સ્પષ્ટ થયું છે કે ધુળ વીગરેમાં મળી આવતા કેટ-
લાંક જંતુઓ (Saprophytes) તો પ્લેગના જંતુનો નાશ કરે છે, વર્ષની
રૂતુ અને હવા પાણી સાથે પણ ત્હેને કેટલોક સંબંધ છે, પરંતુ તે નિય-
મ સર્વ સ્થળે એક સરખોજ જળવાઈ રહેતો નથી. ઘણી ઠંડી દરતાં સખત
તાપમાં તે રોગ નહીં જેવો થઈ જાય છે, એમ અનુભવાયું છે. ત્હેની જળમાં
નહાનાં અને મ્હોટા સર્વ કોઈ સપડાઈ જાય છે, પરંતુ યુવાન માણસોમાં
તે વધારે અને પચાસ વર્ષ ઉપરાંતની ઉમ્મરના માણસોમાં તે ઓછો એમ
પણ જણાયું છે. પ્લેગ એક વખત થયા પછી બીજાવાર થવાનો સંભવ ઘ-
ણો ઓછો રહે છે.

ચીન્હ—પ્લેગની બે ત્રણ જાતો જણવામાં આવી છે, જેમાંની મુખ્ય અ-
ને સૌથી વધારે ઉપયોગી ઔષ્ધીક પ્લેગ છે. આમાં ખાસ કરીને ગાંઠ નીક-
ળવી એ મુખ્ય ચીન્હ છે. શરીરની અંદર જેર દાખલ થયા પછી બેથી પાંચ
દિવસમાં તે રોગ લાથ પડે છે, અને ત્હેની શરૂઆત માથું દુખવું, દેર, ચ-
કરી, ગાત્રની શીથીલતા, અને અતિથય થાક લાગ્યો હોય એવાં ચીન્હોથી
થાય છે. તરતજ થોડી ઘણી કંપારી આવી તાવ આવે છે. ઢોઈ ઢોઈ વખત
શરૂઆતની આ અવસ્થામાં દરદી વીચીત્ર બેભાન અવસ્થામાં આવી જાય
છે, ઉભો વા બેઠો સંધી શકતો નથી, અને વાણી ભાગી તુટી તોતડી થઈ
જાય છે; અથવા તો ત્હેનામાં અતિથય બેચેની અને વર્ણી ન શકાય તેટલો
ભય આવી જાય છે. પ્રસંગે ઉલટી, ઝાડો અને વાયુ પણ થઈ આવે છે. તાવ ઘણું
ખડું સખત ૧૦૨° થી ૧૦૪° ફીઝી અથવા ઘણા ભયંકર કેસોમાં ૧૦૭°

ડીઘી, અને નાડીનો વેગ ૧૦૦ થી ૧૩૦ હોય છે. જીભ પહેલાં ભીનાશ-વાળી અને સફેદ હોય છે પરંતુ વખત જતાં, સુકી અને કાળી પડવા માંડે છે, હોઠ અને દાંત ઉપર છારી પળે છે અને છેવટે ઉન્માદ અથવા બેભાનતા વસ્થા પ્રાપ્ત થતાં નાડીનો વેગ મંદ પડે છે અને હ્રાસ પગ ઠંડા થઈ જાય છે. મુત્ર ઘણું થોડું, આમ્લ, કાળાશપર, અને ઘણુંખૂટ આલ્ક્યુમન વાળું હોય છે. ઘણા લોકો દેશોમાં તે તબીબ બંધ થઈ જાય છે. એક બે અથવા ત્રણ દિવસ તાવ આવ્યા પછી વળાં, બગલ કે ગળાની ખાલુએ ગાંઠ દેખાવ દે છે. ઘણું ખૂટ એક જ જગાની ગાંઠો પુલે છે, અને તે બહુધા વંજાની જ હોય છે, સોજે ઘણી વખતે એક ગોટલા જેટલો અથવા તેથી પણ વધારે હોય છે, અને ત્હેમાં ઘણું દરદ પથ થાય છે. દરદી જો જીવે છે તો આ ગાંઠો ઘણું ખૂટ સાતેક દિવસ પછી પાકીને ફુટે છે. શરૂઆતમાં ગાંઠ જો વેરાઈ જાય છે તો દરદીનો બહુધા અંત આવે છે. આ શબ્દમાં એ જાણવું અગત્યનું છે કે પ્રત્યેક માણસને ઘણુંખૂટ દરેક સંધા આંગળી છીછી છીછી ગાંઠો હોય છે. શરીરમાં કોઈ પણ જગ્યાએ એ પ્રવેશતાં ત્હેને રક્તાભિસરણની અંદર દરદ દર્શાવે, અન્ય ઉપયોગી અવયવોને નુક-શાન કરવા દેવાને બદલે, ત્હેને શક્ય કરી લઈ, બની શકેતો ત્હેનો નાશ કરવો, નહીં તો પોતે ફુટી જઈ તે બહારને પહાર દાડી નાખવું, એ પણ આ ગાંઠોનો એક ધર્મ હોય છે. વીંછા કે એવાં જ બીજાં કોઈ ઝેરી જાનવર દરડતાં ફુટી જતી આ ગાંઠો, તેમજ પ્રગેહ, ચાંદી, વીગેરે ઝેરી રાગોમાં નીકળતી બહો, એ બધાં ઉકત હેતુજ સુચવે છે, એ સહજ ધ્યાનમાં આવ-શે. પ્લેગ જેવા રાગોમાં ત્હેના પ્રગળા જેરને પકડી લઈ અન્ય અવયવોને નુકશાન કરતું અટકાવવું, એ આ ગાંઠોનો હેતુ હોવાથી, તેઓ ખરેખર માણસને આશીરવાદ રૂપ જ છે પરંતુ તેઓ આશીરવાદ રૂપ ત્યારે જ નીવડે છે કે ત્યારે આપણે ત્હેમને ત્હેમડું જેર બહાર ફેંટી દેવામાં મદદ કરીએ ત્યારે અટલે કે તેઓ બહાર નીકળી ફુટી જાય તેવું કરીએ ત્યારે, નહીંતો જેરનું પ્રાબલ્ય વધતાં તે ફરીથી સુસાવા માંડે છે, અને ગાંઠ પ્રસરી જતાં દરદીનું મૃત્યુ નીપજે છે.

કોઈ કોઈ વખત ગાંઠોની આગે પળે, જાંઘોમાં કે ગળાની પછ-વાટે ગુમડાં નીકળે છે, અને મર્બુ તુલ્ય કેસોમાં, મર્બુ પહેલાં થોડીવાર આગમ્ય ગાંઠોની આસપાસ અથવા આખા શરીરે કાળાં ચાકાં પડી જાય છે, અથવા ચામડીની નીચે મોટાં ચક્રમાં પડે છે. પ્રસંગે નાક, ફેફસાં,

હોજરી અથવા આંતરડાંમાંથી લોહી પણ પડે છે. ઘણુંખરું મર્જુ થવાતું હોય તો છ દિવસમાં જણાય છે, નહીંતો દરદી સારખાદ આંશાપધારીએ પડે છે, પરંતુ ગાંઠો પાકવાને લીધે મંદવાડતો ઘણા દિવસ ચાલે છે.

પ્લેગની એક બલ ' સેપ્ટીમીયીક પ્લેગ ' કરીને છે તેમાં દરદી ૨૪ કલાકમાંજ મરણ શરણ થાય છે. ગાંઠો યોડી યોડી ફુલે છે કે નથી પણ પુલતી. નાડી એકદમ મંદ પડી જાય છે, તાવ અતિપ્રચંદ છે, અને ઉન્માદ કે બેલાનાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં દરદીનો અંત આવે છે.

ન્યુમોનીક પ્લેગ—આ બલ સુગાઇમાં પેલ બેદી ૧૮૬૬માં જોવામાં આવી. આની શરૂઆત પણ ન્યુમોનીક પ્લેગની પેઠેજ થાય છે, પરંતુ એક બે દિવસમાં ફેફસાં અને શ્વાસ નળીનાં ચીન્હો વધારે ધ્યાન ખેંચનારાં થઈ પડે છે. શ્વાસોશ્વાસ ઉપરચોટીયા અને ઘણા વધારે થઈ પડે છે, અને ઉપરસ રક્ત મિશ્રીત ગળદા સાથેની હોય છે. ઉંઘ ખીલકુલ આવતી નથી, એથી ઘણી વધે છે, ઉન્માદ જલદી શરૂ થાય છે અને મૃત્યુ ત્રણેક દિવસની અંદરજ નીપજે છે. ફેફસાંમાં કફને લીધે થતા જુદી જુદી બલતા અવાજો ચોખ્ખી રીતે સંભળાય છે અને મર્જુ પડી પણ ફેફસાંમાં થયેલા ફેરફાર દ્રષ્ટીગોચર થાય છે. ગાંઠો ઘણુંકરી આ બલતા પ્લેગમાં નીકળતી નથી, પરંતુ પ્લેગના જંતુ દરદીના શ્વેભ અને ફેફસાંમાં મળી આવે છે.

બીજી પણ પ્લેગની એક બે બલ જાણવામાં આવી છે, તેમાં તાવ થોડો અને બીજાં બધાં ચીન્હો પણ મુક્ત હોય છે કે જોથી હર્ષ મંદવાડ દરમીયાન હરીફરી થકે છે.

નીદાન—કોઈપણ નવી જગાએ પ્લેગ શરૂ થતાં તેના નીદાન વખતે ઘણી વખત મુશીબત પડે છે તે એટલે સુધી કે પ્લેગના તાવને સાધારણ મેલેરીયાનો તાવ કે એવીજ કોઈ બલનો જેરી તાવ લેખવામાં આવે છે, અને ગાંઠને પ્રમેહ કે ગરમીમાં થતી બલ તરીકે ગણવામાં આવે છે. પરંતુ પ્લેગના તાવમાં એકદમ નીરસ થઈ જતો રહેશે, અસંભવ વાચ્યા, હિસા રહેતાં શરીરનું અચ્છીન, અને છેવટે નીકળતી ગાંઠો એ ન જુદી શકાય એવાં ચીન્હો છે તો પણ જ્યાં સુધી પ્લેગના જંતુને દરદીના શ્વેભ, કફ, રક્ત કે ગાંઠની રસીમાં મુક્તમદ્યક યંત્ર પડે જોયા નથી ત્યાં સુધી તો નીદાન સમ્પૂર્ણ થઈ શકાયજ નહીં.

પ્લેગના દર્દીઓનું મર્જુ પ્રમાણ ૩૦ થી ૮૦ ટકા જેટલું અનુભવવાનું

માં આવ્યું છે. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં અને જુદી જુદી સ્થિતિના લોકોમાં તે જુદું જુદું હોય એમ માલુમ પડે છે.

ચીકિત્સા-ઉપચાર—પ્લેગ જેવા લયંકર દર્દમાં અમરે સખેદ જ-
ણાવવું પડે છે કે મ્હોટા મ્હોટા વિચારક પુરૂષો પણ સતત મધ્યા કરતા
હોવા છતાં કંઈ ખાસ દવા હજી સુધી શોધી કઢાઈ નથી. અત્યાર સુધી જે
કંઈ ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે બધા દર્દનાં પૃથક પૃથક ચીન્હોનેજ શા-
મક અસર કરે છે. તાવ, બેલાનાવસ્થા, દર્દ અને અતઃકર્ણત્વ નબળું પડવું,
એ ચાર મુખ્ય ચીન્હોમાં જેની જેની દરકાર લેવાની વધારે જરૂર હોય તે-
ના ઉપચાર, અગ્રીણીની જુદી જુદી બનાવટો, અનેક ઉત્તેજક દવાઓ, બરફ
ને જહાર લગાડવો ઇત્યાદિક પ્રયોગોથી થાય છે. કેન્ટલી શરૂઆતમાંજ કેલો-
મલ કે બીછ કોઈ રચક દવાઓથી ખેટ સાફ રાખવાની ભલામણ કરે છે,
યરંગીને પ્લેગ લાગુ પડ્યા પછી પણ ઉપયોગ થઈ શકે તેવી એક બતની
રચી બોળી કાઢી છે, અને તે કેલમેટ ભલામણ કરે છે તેમ છેક સપાટી
ઉપરની રક્તવાહીની (Voids) માં ત્વચાની અંદર પીચકારી મારી દાખલ
કરવાની છે.

પ્રોફેસર ગલ્જરના પ્લેગ સોલ્યુશને પણ પ્લેગના તાવ ઉપર તથા
તેનું હેર નાણું કરવામાં ઘણી ફત્તેહ મેળવી છે. ચાળીસ ટીપાં દર ત્રણ
કલાકે તાવ ઉતરતા સુધી આપવાનાં છે. ડાક્ટરો વીગેરે અનુભવી માણસો
માટે તેમનું લાઇકર આયોડીન ટરકલોસઇડ વધારે સાફ છે.

એક અનુભવી નીચેની દવાનો પણ પ્રયોગ કરવા આગ્રહપૂર્વક લખે છે;
જે કામ કપુરને એક ઓંચ સલ્ફ્યુરીક ઇથરમાં ઓગાળવું. પછી તેને ઓ-
લીવ ઓઇલની એક શીશીમાં મેળવી, સારી રીતે હલાવી એકત્ર કરવું. આ
મીક્ષરના બે મ્હોટા ચમચા ભરાય તેટલી દવા દર અડધા અડધા કલાકે
દરદીને આપવી. ઉપર સારા પ્રમાણમાં અળશીનો ચૂંદા અથવા ચોખ્ખાનું પાણી
પીવા આપવું. પ્લેગ સાફ માલુમ પડે કે તુર્તજ ચારથી આઠ ઓંચ ઓ-
લીવ ઓઇલ પાઇ દેવું. શરીર ઉપર પણ સારી રીતે ઓલીવ ઓઇલ ચોળવું.

હીબ્રાનો પ્લેગ અટકાવવા અને મટાડવા તરીકે જામગના લોકોમાં
ઘણો ઉપયોગ થાય છે. તેના પાંદડાનો રસ કાઢી દિવસમાં પચ્ચ ચાર વખત
પાવામાં આવે છે. ઘરમાં તેની ઘુણી દેવામાં આવે છે. ફરદી અને ઘરના
માણસોને માટે રસોઇ પણ હીબ્રાનાં લાકડાંથીજ બનાવવામાં આવે છે. ટું-

કામાં લીંબડનું સર્વોગ પ્લેગ પ્રતિબંધક અને વિનાશક તરીકે અત્યંત ઉપયોગી છે.

લીંબડનો અને કુંગળીનો રસ દરેક તોલો ૧૫૫ પ્લેગ ઉપર પાંચમાં આવે છે.

કુખાનું પાણી મરી નાંખી તેજ પ્રમાણે અપાય છે. ગાંઠ ઉપર—પાકા કળીચુનાના કાંકરાને (પાણી નાંખ્યા શિવાય) તલના તેલમાં ઘુટી, માંખણ જેવો થાય ત્યારે ગાંઠ ઉપર એક એકડી અને આસપાસ કુંડાણ થાય તેવી રીતે ચોપડવાથી ગાંઠ પાકી કુટી જાય છે.

હાથીદાંતને પાણીમાં ઘસી ચંદન જેવું થાય ત્યારે ત્હેનો લેપ કરવાથી પણ ગાંઠ પાકે છે.

લેંસા ગુગળને ઞારીક વાટી, પાકા કેળા સાથે મલમ કરી ત્હેની પટ્ટી મારવાથી ગાંઠને તારવી ફાડે છે.

ગજજરનો ગાંઠનો મલમ પણ ગાંઠ ઉપર ઘસવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

તાવના જુદા જુદા ઉપચાર આજ અંકથી શરૂ થતા તાવના લેખમાં બતાવ્યા પ્રમાણે યોગ્ય લાગે તેમ કરવા.

પ્લેગ થયા પછી ઉપચાર કરવાને બદલે ત્હેને થતોજ અટકાવવા માટે આગળ આપેલી સુચનાઓ ધ્યાનમાં લઈ શરીર નીરોગ રાખવાની અગત્ય ઉપર ફરીથી અમે વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. તેમ છતાં જેઓને સંસારીક અગવડોને લીધે શરીરની પુરતી દરકાર રાખવાનું બની શકે તેમ ન હોય તેઓએ નીચેની કોઈ દવાઓમાંથી એકાદનું પ્લેગ ચાલતો હોય તેવા વખતમાં નીત્ય સેવન કરવું.

ગજજરનું જરમીસાઈડ દરરોજ ૧૦ થી ૩૦ ટીપાં પાણી સાથે કાચના વાસણમાં લેવાં.

ઇપીકાક્યુઆના, કવીનાઈન, કારબોલીક એસીડ, અને કપુરની બનાવેલી ગોળીઓ; જે ઘણુંખરૂં ગાયકવાડી રાજ્યમાં સરકારી દવાખાનાઓમાં એક આનાની ૨૦ ના લેખથી 'પ્લેગ પ્રતિબંધક ગોળીઓ' તરીકે વેચાય છે, તેને મળતીજ છે, ત્હેનું નીત્ય સેવન કરવું.

ધી ખાલાપ્રસાદ કાર્મસીમાં બનતી "આયુષ્ય સંરક્ષક ગુટી" જેનું વર્ણન પુઠા ઉપરની જાહેર ખબરમાં છે, તે દરરોજ બે લેવી.

પ્લેગથી બચવાને માટે હાફકીને એક રસી ચોધી કાઢી છે, જે રસી

બીજી કાંઈજ નહીં પણ પ્લેગના જતુને એક જાતના પદાર્થ ઉપર ઉછેરી, પછીથી ગરમી આપી, મારી નાખવામાં આવે છે તેજ છે. આ રસી શરીરની અંદર દાખલ કરવાથી તાવ વીગેરે આવી એક ન્હાના પ્રકારનો પ્લેગજ થાય છે, અને જેમ એક વખત પ્લેગ થયેલાને ફરી તે થતો નથી તેમ આ રસીથી પણ બને છે. પરંતુ આ રસીની અસર હોને શરીરમાં દાખલ કર્યા પછીથી છ માસથી વધારે રહી શકતી નથી, તો તેટલા જુજ વખત માટે શરીરની અંદર આખું ઝેર દાખલ કરવાની તરફેણમાં તો જેમ ઘણા વિદ્વદ્દરો નથી, તેમ અમે પણ એક વિદ્વદ્દ મતના છીએ.

કેલમેટ વળી આ જતુઓને મારી નાંખ્યા પછી હોમને ધોઈ સાફ કરી, હોમના ઝેર શિવાયનાં એકલાં મુદદાંજ શરીરની અંદર દાખલ કરવાની બલામણુ કરે છે. અમારો અભિપ્રાય તો ત્યાં સુધી ફેરવતી ઉપાયોથી ની-કોગ રહી શકાતું હોય ત્યાં સુધી જોખમકારક ક્વાઓનું પવુ સેવન કરાવાનો નથી તો આવી રસીઓની તરફેણમાં તો નજ હોય એ સાહસીક છે.

ઐચ્છીક પ્રજોત્પત્તિ.

યાને

મરણ પ્રમાણે બાળકો ઉત્પન્ન કરવાની રીત.

આ સંબંધે આર્ય વૈદકશાસ્ત્રના તેગજ પાશ્ચાત્ય અન્ય વિદ્વદ્દશના શા શા અભિપ્રાય છે, તેનોજ આ લખુ લેખમાં ઉદ્દેશ્ય કરવો ધાર્યો છે.

સુશ્રુતાદિકનું માનવું એવું છે કે સ્ત્રીની સ્વસ્વતા અવસ્થા પછીની બેઠી, અંટલે પહેલી, ત્રીજી, પાંચમી, અને સાતમી, એવી ચારીઓએ તેનો પુરૂષ સાથે સંયોગ થતાં ગર્ભાધાન થાય તો પ્રજા માદા એટલે સ્ત્રી જાતિની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને બેઠી એટલે બીજી, ચોથી, છઠ્ઠી, આઠમી, એવી ચારીઓએ ગર્ભાધાન થાય તો ગર્ભ નરજાતિનો નીવડે છે. અન્ય એક એવું પણ મત છે કે સંયોગ ચમચે પુરૂષનું નીચે અધિક પ્રમાણમાં હોય તો પ્રજોત્પત્તિ નરજાતિની થાય છે, અને સ્ત્રીનું સ્વ વધારે હોય છે તો ગર્ભ નારીજાતિનો નીવડે છે, જન્મે જ્ઞાન હોય તો નપુંસક પ્રજા થાય છે, આ જન્મે મતની પુર્તીમાં કે તેના વીરૂદ્ધ જોઈએ તેટલા પુરાવા આર્યશાસ્ત્રમાંથી મળી શકતા નથી એટલે તેની તરફેણમાં આ સ્વાસ્થ અમારે કાંઈજ જોવા-વાનું નથી.

આ સંબંધે ડૉ. સેક્સ્ટ નામના એક અમેરીકન વિદ્વાને પ્રયોગોસહ ચમત્કારીક શોધ કર્યા છે, જેને ડૉ. ટ્રોલ નામનો એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ વિદ્વાસિત સમ્પૂર્ણ અનુમોદન આપતાં લખે છે કે “ ડૉ. સેક્સ્ટના નિયમે તદ્દન ખરા અને વિશ્વાસપાત્ર છે.”

ડૉક્ટર સેક્સ્ટનું એવું ધારણું છે કે પુરૂષનો જમણા વૃષણ અને સ્ત્રીનું જમણી બાજુનું બીજાશય (Ovary) બન્નેમાં નરબીજની પ્રજા ઉત્પત્ત કરવાની શક્તિ છે, અને પુરૂષના ડાબા વૃષણ અને સ્ત્રીના ડાબા બીજાશયથી માઢા પ્રજા ઉત્પત્ત થાય છે. આના સમર્થનમાં તેણે અનેક પ્રયોગ કર્યા છે;—

૧. એક કુતરાનો જમણા વૃષણ ચત્રકીયાથી કાપી નાંખી લેને સાબે થયા બાદ એક કુતરીની સાથે રાખવામાં આવ્યો. લેમના સંયોગથી ઉત્પત્ત થયેલાં બચ્ચાં સર્વ કુતરીઓજ હુતી. એજ કુતરીને બીજા બન્ને વૃષણ સાબા હતા તેવા કુતરા સાથે રાખવામાં આવી ત્યારે તેણી પ્રજા કુતરા અને કુતરીઓ બન્ને થઈ.

૨. હવે તે કુતરીનું ડાબુ બીજાશય ચોવેરીઓટામી નામની શસ્ત્રક્રિયાથી છેદી નાંખવામાં આવ્યું, અને લેને ઉપરના જમણા વૃષણ કાપેલા કુતરા સાથે ઘણા વખત સુધી રાખવામાં આવી. તેમના અનેકવાર સંયોગ થયા છતાં બિલકુલ પ્રજોત્પત્તિ થઈ નહીં, કારણ જમણા બીજાશયના બીજ અને ડાબા વૃષણના વીર્યથી ગર્ભાધાન થઈ શકતું નથી. પરંતુ જ્યારે તેને બીજા ડાબા વૃષણ કાપેલા કુતરા સાથે રાખવામાં આવી ત્યારે તેણે બધા કુતરાઓને જન્મ આપ્યો. આ ડાબા વૃષણ કાપેલા કુતરાને અન્ય સાચા કુતરી સાથે રાખવામાં આવ્યો તોપણ બચ્ચાં નરબીજનાંજ થયાં.

જમણા વૃષણ કાપેલા કુતરાને જ્યારે જ્યારે સાચા કુતરીઓ સાથે રાખવામાં આવતો, ત્યારે ત્યારે બચ્ચાં કુતરીઓજ થતી. આ શિવાય આવા અનેક પ્રયોગો બીલાડીયો ઇલાલિક ઉપર કરી ભેડ પુરી ખાત્રી થયે ડૉક્ટર સેક્સ્ટે પોતાનો અભિપ્રાય બહાર પાડ્યો છે. જે ડૉ. સેક્સ્ટના “બીજા નીર્ણય કરવાના કાયદા” (Dr. Sext's laws of determining Sex.) ના નામથી ઓળખાય છે તેવું તારતમ્ય નીચે પ્રમાણે છે;—

(૧) પુરૂષના જમણા વૃષણમાં નર, અને ડાબા વૃષણમાં માદા પ્રજા ઉત્પત્ત કરી શકે તેવું વીર્ય હોય છે.

(૨) સ્ત્રીના જમણા બીજાશયમાં નર અને ડાબામાં નારીબીજની પ્રજોત્પત્તિ કરે તેવું રજ રહેલું છે.

- (૩) પુરુષના જમણા વૃષણના વીર્ય અને સ્ત્રીના જમણા બીજશયના રજના સંયોગથી રહેતો ગર્ભ નરજાતીનો નીવડે છે.
- (૪) પુરુષના ડાબા વૃષણના વીર્ય અને સ્ત્રીના ડાબા બીજશયના રજના સંયોગથી રહેતો ગર્ભ નારીજાતીનો હોય છે.
- (૫) ડાબા વૃષણના વીર્ય સાથે જમણા બીજશયનું બીજ અથવા જમણા વૃષણના વીર્ય સાથે ડાબા બીજશયનું બીજ મળવાથી ગર્ભાધાનજ થતું નથી.

આ નિયમો નિર્ણય કરી ડા. સેક્ટ એક પગલું આગળ વધે છે, જે અવલોકન શક્તિની પરાવધીએ પુરોક્ત નિયમોને કંઈક વાસ્તવીક અવહારીક રૂપ આપ્યું છે. ડા. સેક્ટ કહે છે કે મૈથુનકાલે, જ્યારે વીર્ય ક્ષત્રીત થાય છે, ત્યારે, જે વૃષણનું વીર્ય ક્ષત્રીત થતું હોય છે તે વૃષણ જરા ત્વેના નીચમીત સ્થાનથી ઊંચો ચઢે છે, આ બીના ધ્યાનમાં લઈ, ત્વેને આગળના નિયમો લગાડી, જેવી પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા હોય તેવો, તે બાલુનો વૃષણ કાંઈક ચુક્તિથી, હસ્તવડે, પાટા કે લંગોટવડે, યા એવીજ કોઈ ક્રિયાથી, પ્રથમથીજ ઊંચો કરી રાખવામાં આવે તો તે બાલુનુંજ વીર્ય ક્ષત્રીત થાય છે. અને ગર્ભાધાન થયું તો તે ઇચ્છા પ્રમાણેજ થાય છે. ડા. સેક્ટ લખે છે કે ત્વેના આ પ્રયોગોનો સત્સાર્ય ત્વેના ઘણા મિત્રો અને સંબંધીઓએ અનુભવપુર્વક સીદ્ધ કર્યો છે, અને તેથી ત્વેમાં ત્વેને બીલકુલ શંકા નથી.

ડા. બોક નામના જર્મન વિદ્વાનના ગર્ભની જાતી સંબંધે જુદાજ વિચાર છે. ત્વેના બે સિદ્ધાંતમાંનો પહેલો એ છે કે;—“જુનું, ઘટ્ટ અને ઉચ વાસવાણુ વીર્ય નર પ્રજા ઉત્પત્ત કરવાના વધારે સંબવવાણું છે, ત્યારે પાતણુ, અને સાધારણ વાસવાણું વીર્ય માદા પ્રજોત્પત્તિને વધારે અનુકુળ છે. આથી નર પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છાવાળાઓએ વધારે છતેંદ્રિય યઇ, કવચીતજ સ્ત્રી સંસર્ગ કરવો, જોટલે કે પ્રતિપક્ષમાં એકાદ વખત કરતાં વધારે નહીં.

ત્યારે સ્ત્રીજાતીની પ્રજોત્પત્તિ અર્થે છતેંદ્રિય યવાની જરૂર નથી, જાલકે, સ્ત્રી સંસર્ગ પ્રતિદીન વા એકાંતરે ગર્ભાધાન થતા સુખી યવાની જરૂર છે કે જેથી વીર્યને જુનું અને ઘટ્ટ યવાનો સંબવ ન રહે. આના સમર્થનમાં ડા. બોક નીચેનાં સત્ત્વો દાંડી બતાવે છે;—

(અપૂર્વ.)

વૈદક સંબંધી જાણવાળેગ ખાખતો.

શુ' ન કરેશું—દોરો-દોની દીનીટી મેડીકલ કોલેજનો પ્રખ્યાત નેત્ર-વૈદ્ય ડૉ. જી. સ્ટરલીંગ રાઇસન કહે છે કે;—

‘લઘુ દ્રષ્ટી (myopia short sight) એ ખાસ કરીને આંખના હંફ-પયોગ અને ખેંદરકારીપણાથીજ થઈ આવતો રોગ હોવાથી ડાક્ટરોને વાર-વાર તેમના દરદીઓને ફલાણું ના કરશો ને ઢીંકણું ના કરશો એમ કહેવું પડે છે. આથી મને એમ લાગે છે કે આ નકારના કેટલાક નિયમો ટુંકામાં આપ્યા હોય તો અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે;—

- ૧ આગગાડી અથવા એવાં બીજાં ચાલતાં વાહનોમાં કંઠીપણ વાંચશો નહીં.
- ૨ સુતા સુતા અથવા કેડમાંથી વાંકા વળીને વાંચતા નહીં.
- ૩ સળગતા દેવતાના પ્રકાશથી, ચંદ્રના અન્નવાળાથી કે સમીસાંજ યા બહાણાના ઝાંખા અન્નવાળામાં વાંચવાનો કદી પણ પ્રયાસ કરતા નહીં.
- ૪ ચલીત જ્યોત-જેની શુભ પટ્ટપટ્ટ વારંવાર હાલ્યા કરતી હોય તેવા, ગેસના કે મીલખતીના પ્રકાશમાં વાંચશો નહીં.
- ૫ પાતળા કાગળ ઉપર કે ઘણા ઝીણા ટાઇપથી છાપેલી ચોપડીયો વાંચશો નહીં.
- ૬ જે પુસ્તકની લીંટીઓ વચ્ચે પુરતી જગા રાખી ન હોય તેવાં ખીચાખીચ લખેલાં કે છાપેલાં પુસ્તકો વાંચશો નહીં.
- ૭ આંખ, વાંચતાં વાંચતાં થાકી ન જાય તો પણ, ૫૦ મીનીટથી વધારે, વિશ્રાંતી લીધા શીવાય લાગલગત કંઠીપણ વાંચશો નહીં.
- ૮ વાંચવાનું પુસ્તક આંખની ઘણી નજીક એટલે એક ફુટ કરતાં પણ ઘણું જોણું કદી પણ રાખતા નહીં.
- ૯ પરાદીએ અને રહુવારમાં જ્યારે તમે તદ્દન સ્વસ્થ અને ચિંતા રહીત હો ત્યારેજ વાંચો, પરંતુ રાત્રે જાઓ અભ્યાસ કરતાં નહીં.
- ૧૦ એકદમ ચસમા પહેરવાના ચોખમાં કદી પડતા નહીં.

કેનેડીયન લેન્સેટ.

ચીકીત્સા લેખ—પ્રીસ્કીપ્શન-ના ઉતારા કરી, એમને એમ, વગર વીચાર્યે એકનું એસડ બીજાને, ને બીજાનું ત્રીજાને, એમ ઠોકી બેસાડનારા કેટલાક વેદો અને દરદીઓને શીખામણ રૂપે પ્રખ્યાત ડૉ. ટી. એલ. બ્રન્ટન પોતાના “ઝોપધીની અસર” નામના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે લખેછે:—“આ-પણે ઘણી વખત એમ લેયું છે કે દરદીઓ એક પ્રીસ્કીપ્શન કે દવા, જેના-

થી તેમને આરામ થયો હોય તેજ દવા કે પ્રીસ્ક્રીપ્શન, તેમને મળતું દર્દ, તેમના કોઈ સગા કે મિત્રોને થતાં, એમને એમ વગર સુધારો વધારો થયે વાપરવાની લાગમણ કરે છે; અને પ્રસંગે સારા સારા લેખાતા વૈદોને પણ, એકની પ્રકૃતિ બીજાને અનુકુળ હોય નહીં; અને જે દવાએ એકને ફાયદો થયો હોય તેજ બીજાને નુકશાન કરે એ સારી રીતે જાણવા છતાં પણ તેજ રસ્તો લેતા, સંખેદ અમારા જાણવામાં આવ્યા છે.

આવી રીતે એકનું ઓસડ બીજાને ઠોકી બેસાડવાની રૂઢી જ્યારે જ્યારે મહારા મગજમાં તરી આવે છે ત્યારે મને પ્રખ્યાત બે ગધેડાંની વાત યાદ આવ્યા વગર રહેતી નથી. ત્હમે સઘળાઓએ કદાચ તે વાત સાંભળી નહીં હોય, અને એથી હું શું કહેવા માગું છું તે મહારા તરફથી બીજા કોઈ શબ્દો કરતાં વધારે સ્પષ્ટ સમજાય તેવું હોવાથી હું એ વાત આજ ટાંકી બતાવીશ. એક વાડમાં બે ગધેડાં રહેતાં હતાં. એક દિવસે તેમના ધણીએ એક ગધેડાને ખુદાર દાદી તેના ઉપર એક મીઠાની ગુણ લાદી, પરગામ વેચવા સાડાઈ જવાનો ઇરાદો કર્યો. માર્ગમાં જતાં નદી ઓળંગવાની આવી અને તેમનાં તે વળતે જરા ભરતી હોવાથી પાણીએ ગધેડા ઉપર લાદેલી ગુણ સુદાંતને પલાળી. આથી મીઠું ઓગળી ગયું, અને કહેવાની જરૂર નથી કે બીજે પાર પડોયતા સુધીમાં તે ગુણમાં લગભગ કશુંએ ન રહ્યું. જેથી ગધેડાની અત્યંત ખુશી થઈ તેના ઉપરનો ભાર તદ્દન ઓછો થઈ ગયો. ઘેર આવ્યા પછી તેણે બીજા ગધેડાને બનેલી વાત કરી કહ્યું “ભાઈ ત્હને આપણા ધણી કહો ત્હારા ઉપર ભાર લાદી બીજે ગામ લઈ જાય તો પાણીમાં ધણે જવાને કદી પણ બુઝીશ નહીં, તેથી ત્હારા બોલે બીલકુલ ઓછો થઈ જશે ને ત્હને નકામો ભાર વેડવો મટશે. બીજે દિવસે તે બીજા ગધેડાને પણ ઉપર ભાર લાદી પરગામ લઈ જવા માંડ્યું. જ્યારે નદી આવી ત્યારે તે ગધેડાએ તેના મીઠાની સલાહ પ્રમાણે જાણી એમને જેમ પાણીમાં વધારે પડવાય તેમ કર્યું. પરંતુ ધણી અજાણી વચ્ચે તેનો ભાર ઓછો થવાને બદલે જ્યારે તે બીજે કાંઠે નીકળ્યું ત્યારે તો તે એટલો બધો વધી ગયો હતો કે તેનાથી ઉંચું પણ જાયે રહેવાતું હતું; કારણ આ વળત મીઠાને બદલે તે ગધેડા ઉપર મુકે ઘાસ લાવવામાં આવ્યું હતું, અને પાણીમાં પડવાનાં પાણી સુસવાથી તેનો ભાર દસ ઘણો વધી ગયો હતો.

આવીજ રીતે જે દરદીઓ, દુષ્ટ બંદોર ખળદોનાં મ્હોટાં મ્હોટાં બળમાં વાંચીને, કે તેમના મીત્રો યા બીજા કોઈને અમુક દવાએ ફાયદો થયો હોય તો તેજ પેતાના દેશમાં લાગુ પડશે કે કેમ તેનો યથાસ્થિત વિચાર થયો શિવાય, દવાના રમણ ગળામાં રેડ્યા કરે, તેમની પણ ઉપર પ્રમાણે રહી તી થાય છે.

આર્ય રસાયન શાસ્ત્ર.

લેખક,

શ્રીયુત્ત્વ ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેદી.

વડોદરા રાજ્ય-વરીષ્ટ કોર્ટ અને પાલિકાપુર એજન્સી ઇન્ડીઅર, તથા આર્યવેદ.

શાકુંલ વિદ્યાલય છ'દ.

આર'લે પ્રભુમુ' પ્રીતે સરવનાં માંગલ્યકારીશ્વરી,
વીણુ: પુસ્તક ધારીણી સરસ્વતી, વાણી દીયો જય કરી;
સાષ્ટાંગે નમી વાર વાર તુમને, આર'લ આજે કરૂં,
તે સાથે દુઃખભંજના ગણપતી પ્રેમે તમોને સ્મરૂં.

ઉપેદ્યાત.

સૌપ્રતકાલના આર્યાવર્તની પ્રજા દીનપ્રતીદીન અરાજત, અસ્થાયી, વીર્યહીન અને રોગ-પ્રેસ્ર થતી જાય છે, એટલુંજ નહીં પણ હિંચ વર્ણોમાં સંતતી રહીત જોવામાં આવે છે. જે રોગોનાં નામો અને લક્ષણો આપણા આર્યશાસ્ત્રમાં કે વિદેશી વૈદવિદ્યાનાં પુસ્તકોમાં જોવા અને સાંભળવામાં આવ્યાં નથી હોતાં તેવા રોગો. પણ અનુષ્ઠાનમાં થવા લાગ્યા છે. હાલમાં આ દેશમાં અને ખીજા દેશોમાં વૈદકવીદ્યાની દીનપ્રતીદીન ઉભતી થતી જાય છે, હજારો નવીન દવાઓના શોધ થતા જાય છે, ચર્મચિકિત્સા અને વૈદકનું ઉત્તમ જ્ઞાન ધરાવનારા હજારો ડાક્ટરો આ કામમાં રોકાયા છે, એમ છતાં રોગોની અને રોગીઓની સંખ્યા દીનપરદીન કમી થવાને બદલે વધતી જાય છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે રોગોના જે ઉપાયો કરવામાં આવે છે તે માત્ર ઉપર ટપકેના અને તાત્કાલીક આરામ થાય તેવાજ કરવામાં આવે છે. રોગો ન થાય અને દવાની અસર લાંબા વખત સુધી રહી રહે એવી દવાની યોજના વૈદકીય કામ કરનારા લોકો તરફથી થતી નથી, એમ કહ્યા વીના ચાલતું નથી. અને તે સંબંધમાં યુરોપ, અમેરીકાના વિકાસ વૈદકશાસ્ત્રના જ્ઞાન ધરાવનારાઓ પણ તેવોજ મત છે.

હું ખાતરીથી હીમત સાથે કહી શકું છું, અને ખીજા વૃદ્ધ માણસો પણ કહી શકશે કે, આજથી પાંતરીસ ચાલીસ વર્ષ પુર્વે જ્યારે દવાખાનાની સંખ્યા આજ જેટલી નહોતી, બદલે દોઢકજ મોટા શહેરોમાંજ દવાખાનાં અને ડાક્ટરો હતા, જ્યારે આ દેશમાં આર્યવેદો મોટા શહેરો ને ગામોમાં દર્દીઓની સારવાર કરતા, તે વખતે દર્દીઓની સંખ્યા આજ જેટલી નહોતી, તેમજ આજના જેટલાં યુવાવસ્થામાં થતાં મણાં પણ નહોતાં, યોમાસામાં ભારે ટીકી થતાં શરદ રૂપમાં તાવો ઉત્પન્ન થતા અને તે તાવો દીવણીના દીવસો પછી બંધ થતા અને તેવાજ કારણોને

લીધે “ વૈજ્ઞાનાં શારદિ માતા ” એ કહેવત પડેલી. વળી આર્ય ઇંધોમાં-“ શતં જીવઃ શરદો ” એ શરદ ૩૨૦ મુધી ૭૫. એમ આરીર્ષ્યન આત્મજો દેતા મતજન કે ધણા ખરા રોગો શરદ ૩૨૦માં ધણે ભાગે થતા અને દીવાળીથી માંડીને તે બીજી શરદ ૩૨૦ મુધી પ્રગ્લનો ધણો ભાગ નીરોગ અવસ્થામાં રહેતો, કવચીત્ કોઇને તાવ શરદ ૩૨૦ પછી રહેતો, તો તેને કોઈપણ તાવના નામથી ઓળખતા. અમ્મ થવનું શું કારણ-ને, હાલ રોગો નાશુઃ થતા નથી તેનું શું કારણ તેનો આપણે વીચાર કરીયે.

આર્ય શાસ્ત્રમાં તમામ રોગોની ઉત્પત્તિ કુપીત મળથી થાય છે, એમ માનેશું છે. જન-મૈત્રીના મુપ્રસિદ્ધ ઇક્ટર કુન્હે તમામ રોગોની ઉત્પત્તિ શરીરમાં વીગતીય તત્ત્વોનો સંયમ થવાથી થાય છે એમ કહે છે. વળી મુપ્રસિદ્ધ ઇક્ટર બીદરઝનો પણ તેવાજ મત છે. તેમજ અમેરીકાના અગ્રગણ વિદ્વારો પણ એવેજ મત ધરાવે છે. જે કારણથી રોગની ઉત્પત્તિ થઈ હોય તે કારણો નીર્ણય કરવાથી રોગો પણ નીર્ણય થાય છે, કારણ “ મુદ્દોનાસતિ કુતો શા-સા ” એ કહેવત પ્રમાણે જ્યારે મુગનુંગ ઉદન થાય ત્યારે શાખા ક્યાં રહે. આર્ય શાસ્ત્રમાં દરેક રોગની કેવી રીતે સારવાર કરવી તે સંબંધે ઘણું લખેલું છે, તે બધું સ્થગ સંકોચને લીધે અત્ર લખી શકાય તેમ નથી પણ ટુંકમાં એક દાખલાથી જતાવી દઢાય. તાવના દરદીની સારવાર આર્ય શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કરવા લખેલું છે;—

દેશ, કાળ અને રોગીની સ્થિતિ નેઘ, તેને પ્રથમ જુઝાળ આપવામાં આવતો, કીવા તેને લાંબણ (લંધનં જ્યર નાશનમ્) કસવામાં આવતું, તેથીજ તાવ નાશુઃ થતો. તે ઉપચારથી આરામ ન થાય તો દર્દિને જ્વર પકવ રવા માટે વનસ્પત્યાદિકનો દવાય (ઉદાગો) અપવામાં આવતો, જેથી આંનરમાં સંગીત થયેલો મળ નીકળવા જેવો પથળી તૈયાર થતો. તે પછે દવાધાદી મોઝનાથી એ મળને બહાર કાઢવામાં આવતો, અને જ્વરથી દર્દિને નીર-ગય કરતા. આવી સારવારથી બંધ થએલો તાવ, ફરી મળનો ભાગ સચિત થતાં મુધી, ધાણી મુદન મુધી આવતો નહીં. તે નીચમને લમ વાનન્તરમાં શાન દિવસ, પીતન્તરમાં દસ દિવસ, અને દ્યન્તરમાં બાર દિવસ પછી, જ્વર પકવ થયેજ દવા આપી બંધ કરવા માટે બતાવેલું છે. આજ પ્રમાણે બીજા રોગોની પણ સારવાર બતાવેલી છે. હાલ સારવાર કેવી રીતે થાય છે તે નીચેના દાખલાથી જ્ઞાનમાં આવશે.

પણુને કરડશે. એમ ધારી તે દર ઉપર પથ્થર સુકીએ છીએ, કીંવા માટીથી પુરી લેઈએ છીએ, પણ આપણે વીચાર કરતા નથી કે સર્પને નીકળવાને બીજાં દાર છે, તે દાર નીકળી આપણને કરચા વિના રહેશે નહીં. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દુર્ગંધના ત્રાસથી બંધનું હોય તો સારો ઉપાય એ છે કે તેમાં ખુબ પાણી રેડી દેવાણુનો કચરો ધોઈ નાંખી સાફ કરવી કે ફરી ભરાતા સુધી દુર્ગંધ આવશે નહીં. તેમજ સર્પના ભયથી નિવર્ત થવું હોય તો તે સર્પને પકડી બહાર ધણો દુર ફેંકી આવવો અથવા તેનો નાશ કરવો.

ઉપરના પહેલાં ઉદાહરણ પ્રમાણે, આપણા શરીરમાં ભરાયેલા મળને કીંવા વીંમતીય તત્વને બહાર કાઢી શરીર નિર્મળ ન કરીએ. ત્યાં સુધી રોગ નિવર્ત કરવા કરેલા ઉપચાર કાર-ખોલીકા પાઉર કે શીનામલ મોરીમાં છાંટી દુર્ગંધ બંધ કરેલા ઉપાય સરખા છે. આવા સંચિત મળ કે વીંમતીય તત્વથી આંતરડાં ભરાઈ જાય છે, ત્યારે બીજા ઉદાહરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે રોગ પોતાનું ડોકું બહાર કાઢી દેખાવ દે છે જ. એવી રીતે કે તાવ આવતા પહેલાં જ દસ મીન્ડ થાય છે. ૧ અડમી, ૨ ત્રણ એટલે તરસ લાગવી, ૩ દેર, ૪ બંધકાશ, ૫ અતીસાર (ઝડાં), ૬ હીકવા એટલે વાધણીઓ આવવી, ૭ ઉલટી, ૮ શરીર ફાટવું, ૯ સ્વાસ, ૧૦ ઉધરસ. આ બધાં તાવનાં પુર્વ સ્પીન્ડ છે તે તાવ આવતા પહેલાં માનુષ પડે છે. હાલની વૈદકીય સારવાર પ્રમાણે, અતીસારવાળાને ક્લોરોફોર્મ ડોઝ પાઉર, પસ્તીસ ક્રીડા એરોમેટીક કે પસ્તીસક્રીડા એરોમેટીક ડબ્બોપીઓ, કીંવા દેશી વૈદક પ્રમાણે કનક સુંદર રસ, આશીષુ એર કચોલાં કે બીજું કંઈ આપી સંચીત ચયેલાં એર ભેગાં બીજાં એર ઉમેરવામાં આવે છે. કુદરત જે સંચીત મળને બહાર કહાડવા પ્રયત્ન કરે છે તેને અંદર રાખવા વૈદકીય સારવાર ચાય છે. તેવુંજ ઉલટી થાય છે ત્યારે ઉલટી બંધ કરવાની ગુદી ગુદી જાતની દવાઓ આપી નીકળતા વીંમતીય તત્વોને અંદર રાખવા તજવીજ કરવામાં આવે છે જેનો પરીણામ એ આવે છે કે યોગ્ય વખત પછી એજ તત્વો જ્વર કે બીજા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. આનો અર્થ એજ કે કોઈ માણસને પીચાય (ભુત) વગરેલું હોય તેને કાઢવા એક ભુવાને યોગ્યે તે ભુકો એ ભુતને કાઢવા પોતાનાં સાધેલાં મેલડી, આગીચો, વૈતાલ, વીર જાગેર પેલા માણસના શરીરમાં દાખલ કરે, તેવું પરીણામ એ આવે કે પેલાના શરીરમાંનું ભુત નીકળે નહીં, ને બીજાં ચાર, પાંચ ઉલટાં તેના શરીરમાં વધે. તેજ પ્રમાણે હાલની દવા કરવાની પદ્ધતી માલુ ઘઈ છે. તત્વના દર્દને પહેલેજ દીવસે તાવ ઉતર્યો હોય તો અંતઃકરણની ગતી મંદ કરનારી પદ્ધતિ આપવામાં આવે છે. અગર ન ઉતર્યો હોય તો અંતઃકરણની ગતી મંદ કરનારી પદ્ધતિ લાવવાની પ્રીનાસીડીન, એન્ડીફિલીન-ઇલાદિક વીધારી દવાઓ આપવામાં આવે છે. જેથી સંચીત મળ રૂપી એર ભેગાં આ એરે પણ વધે છે. આવાજ કારણથી રોગો સંચીરમાંથી નીકળે ન થતાં તેનાં બીજાં શરીરમાં રહેતાં અનેક રોગો વારંવાર હુમલા કર્યા કરે છે, અને નેચી શરીર ક્ષીણ થઇ હજારો માણસોનો દેશમાંથી અકાલે નાશ થાય છે.

આમ શરીરના કંઈમાં રોગો નાશુદ કરવાની બે રીતીઓ જોવામાં આવે છે. પ્રથમ એક કપાયાદિથી મળને પકવ કરી બહાર કાઢી રોગને નાશુદ કરવો, અને બીજી રીત એ છે કે જ્વર માંત્રાઓથી રોગોનાં બીજાં કે ફૂપીત મળ, કીંવા વીંમતીય તત્વોને બાગી નાંખી રોગ મટાડવો. પહેલી રીત નીરોળ છે બીજી રીતથી જો કે રોગ મટે છે પણ બાગી નાંખેલાં બી-

જાકે કોવા વીજાતીય તત્વો થોડે વખતે પુનઃ સજીવન ચર્ચ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે.

પુરાતન કાળમાં આર્યાવર્તમાં ધણું વન ઉપવન હતું. પ્રથમ વરતી હીમાચલ ને તેની તલેટીના ભાગ તરફ હતી, તે વખતે, હીમાચલ પર્વતમાંથી, અને નંદીના પ્રદેશોમાંથી, આર્યાવર્તના મહાત્મા રૂપી મુનીઓ, કે જ્યાં વનોપવનોમાં એકાન્તમાં રહી, આખો દીવસ અને વીધાઓની શોધો કરતા હતા તેમણે અનેક રોગો ઉપર અત્યાચારી જોઈ, અસરકારક વનસ્પતીઓના શુભ દોષ સંબંધે અનેક પુસ્તકો લખેલાં છે, એટલે આર્ય વૈદક ચાર લાખ સ્થો પુસ્તકો કહેવાય છે. તે વાતને નીચંટ જ્યાં પુસ્તકો રહે છે આપે છે. વરતી દીન પ્રતિદીન વધવ લાગી, અને વન ઉપવનોની જગ્યાએ મોટાં ચકેરા અને ગામો વસવા લાગ્યાં, અને ખેત થવા લાગી. હીમાચલની તલેટીના પ્રદેશથી દક્ષિણ તરફ રહેતે રહેતે અતિ દુર જેમ જેમ લોકો જવા લાગ્યા, તેમ તેમ વનસ્પતીનાં વન ઉપવનો નાશ થવાથી, અને હીમાચલ સંસ્થા પ્રદેશથી અતિ દુર જવાથી, કેટલીક વનસ્પતીઓ જે પેટી જાત ઓગળાણથી ઓગળવામાં આવતી હતી, તેની ઓગળાણ ગઈ, અને કેટલીક મળતી ફલભ મધ. કંઈ થોડી ધણી ધણે ભાગે વનસ્પતીમાં આવતી વનસ્પતીઓની ઓગળાણ રહી, તેની વનસ્પતીઓ પણ, બધા દેશના દરેક ભાગમાં, અને દરેક સ્થળે થતી ન હોવાથી, ધણે દુસ્વી-આવવા લાગી, ને આવી વનસ્પતી, દવા એ વેચનારોએને ત્યાંથી મળવા લાગી, તેની વનસ્પતીઓ પણ વેપારીને ત્યાં દીર્ઘકાળની આવેલી, અને મોડી બગડી ગયેલી મળવા લાગી, એટલું નહીં પણ લેનારને તેની ઓગળાણ ન હોવાથી વેપારીઓ પૈસાના લોભે, એકને બીજા પાછા આવવા લાગ્યા. મતલબ કે સાસ્ત્રમાં બતાવેલા કાકા, મુર્છા, ચુરીશ, રસ, ફાંટ, અને લેપ ઇત્યાદીના ગુણોમાં ફરક થયો અને લોકોની શ્રદ્ધા ઓછી થવા લાગી.

આર્યસાસ્ત્રમાં વનસ્પતી પોતાનો ખરો શુભ કારે બતાવી શકે કે ને મર્યાદાથી લેઈ વાપરવામાં આવે ત્યારે એની વનસ્પતીઓ કાર્તક, મામસર માસમાં વ્યારે તેઓ રસથી બરુપર દોષ તે વખતે, કેટલાક નાશ્યો, વર અને તિથીઓના યોગમાં, શુદ્ધ જાત્યાઓથી, એટલે ઉચ્ચ આડી અપ્રવિત જાત્યાઓથી નહીં, પરંતુ ગામ બહાર વન ઉપવન વારો, કે બાગમાંથી મળતી દરવામાં આવે, અને પછી જોમંતી કેટલીકને ડાખામાં સુકવવાની અને કેટલીકને તાડે સુકવવાની, કે કેટલીક વનસ્પતીઓ ઉપર ડાખા ન પડવા દેવાની વીધી સાસ્ત્રકારોએ બતાવેલી છે, તે પ્રમાણે વપાવીથી લીધેથી અને ગુણેથી દોષ તોત સાસ્ત્રમાં કહેલા ગુણો આપ્યા વીના રહેતી નથી, એમ અનુભવ સિદ્ધ થયેલું છે. મહાત્માઓએ એવી વનસ્પતીઓના દરખો અને વીધો પણ બતાવેલી છે.

પ્રમાણથી લેવી પડતી, તેને બદલે રસાયણીક દવાઓ યોગ્ય પ્રમાણથી લેવાની, સ્વાદચ્છીત, અને વળી તેનો શુભ લાંબા વખત સુધી ટકી શકે તેવો હોવાથી, તેનો પ્રચાર જેમ જેમ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ, રૂપી, મુની. યોગી ઇલાદીક મહાત્માઓએ 'વધારે શોધ' કરવા માંડ્યો, અને ધાતુ ઉપધાતુઓનો એક એક સાથે સંયોગ કરી હજારો માત્રાઓ બનાવી; તેનો ઉપયોગ કરી સીદ્ધ થએલી માત્રાઓ અંધારા પ્રચારમાં મુકી, વળી આવા ખનીજ પદાર્થોની ભરમો બીજા ધાતુ ઉપધાતુ સાથે મેળવવાથી સોનું રૂપું કરવાના છંદમાં રોગપ્રતિકોકોના શોધમાં પણ અનેક ભરમો કરવાની દુઃક્રિયાઓ જાણી, તેમણે પણ રસાયનશાસ્ત્રને મદદ કરી. વૈદક સંબંધે વાગ્બટ, ચરક, સુશ્રુત, ધન્વંતરી, સરંગધર, યોક્ષત, ભાવમીશ્ર ઇલાદી મહર્ષિઓએ અને સ્વચ્છંદ ભૈરવ, મંથાન ભૈરવ, નીલનાથ, સુસંદ, કાકચંડી, ઇલાદી યોગીઓએ પણ અનેક અંધો રચ્યા છે. એ રસક્રિયાઓ અને માત્રાદીની દવાઓ વૈદ વીધામાં નીપુણ એવા રૂપી મુનીઓના આશ્રમોમાં શિષ્યો યુગ સમીપ રહી તેમની દેખરેખ નીચે કરતા, એમ પેઢી જાત આહુતિ આવતું. પરંતુ દુરદૈવની વાત એ થઈ કે બ્યારથી આ દેશમાં વૈદવીધાને રાજ્ય મદદ મળી, અને પરદેશથી તૈયાર દવાઓ આવવા લાગી, તેજ દવાઓ જાણનારને ને ઉપયોગ કરનારને રાજ્ય મદદ મળવા લાગી, ત્યારથી દેશી વૈદકની પડતી રીતી થઈ. દેશી વૈદકમાં ભરમો અને માત્રાદી દવાઓ કેટલી બળવાન છે એ દરેક માણસના જાણવા બહાર નથી. ખાત્રીથી કહી શકાય તેમ છે કે પરદેશી દવાઓ માત્રાની બરાબરી કરી શકે તેમ નથી. ડૉ. ગર્દે જવાનો પણ એવોજ અભિપ્રાય છે, એમ વૈદ કલ્પતરના વૉ. ૧૨ ના અક્ટોમ્બર માસમાં તથા વૉ. ૧૨ ના ફેબ્રુવારી માસના અંકમાં આવેલા તેમના લેખ ઉપરથી જાણાય છે. એટલુંજ નહીં પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સુપ્રસીદ્ધ ડૉ. શુશકરના હાથથીજ જન્મ પામેલી બાયો કેમીક સીસ્ટમ નામની ઉપચાર કરવાની વિધામાં વપરાતી બાર દવાઓ નીકળી છે તે પણ ખનીજ પદાર્થોનીજ છે. ડૉ. શુશકરે એવું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે (જેને અમેરીકાના ડૉ. કેરી જેવા વિદ્વાનોએ સમજાવે છે) કે આપણા શરીરના રક્ત, માંસ, મગ્ગ, અરથી આદીક સર્વમાં અમુક અમુક જાતના દારૂં અમુક અમુક પ્રમાણ રહેલું છે, તે પ્રમાણ બરાબર જાળવાઈ રહેતાં શરીર નીરોગ રહે છે, પરંતુ તેમાં વધઘટ થતાં જુદી જુદી જાતના બ્યાધી ઉદ્ભવે છે. બાયો કેમીક સીસ્ટમ જુદા જુદા રોગોમાં કયી કયી જાતના દારૂંની વધઘટ થઈ છે અને તેમને શરીરમાં નાજ કયા કયા દારૂંથી પુરવા યા દુરસ્ત કરવા, તેજ શીખવે છે. આ વિધા પાશ્ચાત્ય પ્રદેશમાં બહુ પ્રચલિત થઈ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે બ્યારે બાયો કેમીક સીસ્ટમના દારૂંથીજ રોગો નાશુદ થવાનું બલવંતર કારણથી માનવામાં આવે છે તો રૂપી મુની પ્રણીત વીવીધ ભરમોમાં પણ તેવાજ ખનીજ દારૂંથીકોના સંયોગ થયેલો હોય છે, તો તે અંધીક ઉપયોગી નીવડેજ. એ નિઃસંશય વાત છે.

જુદા જુદા રૂપી મુનીઓએ ભરમો તથા માત્રાઓ કરવાની જુદી જુદી રીતો અંધોમાં લાખક કરેલી છે અને તેવા અંધો રચ્યા પછી કેટલાક અનુભવી વૈદો, યોગીઓ, જાતોઓ, સંન્યાસીઓ વીગેરેએ પણ હસ્ત લખીત અંધોમાં વીવીધ વીધીઓ લખી રાખી છે. આવા પૃથક્ પૃથક્ અંધોમાંની રીતોઓનું જ્ઞાન એક માણસને મેળવવામાં ઘણા પૈસા ખર્ચ કરવા પડે, તેમજ ઘણી મહેનત કરવી પડે, એટલુંજ નહીં પણ ઘર શુતી પડેલા હસ્ત લખીત અંધો પણ મળી શકે નહીં. લગભગ ત્રીસ વસ્ત્ર ઉપરાંતથી આ વીધા ઉપર શોખ હોવાને

હીધે, તથા શૈર્ષ્યોની સાદવાર કરવાના મ્હારા ખંતભર્યા અભ્યાસથી મને કેટલાક સાધુ-
મંત્ર, સંન્યાસી, યોગી, જતી, તથા વૈદોનો પ્રસંગ પડેલો, અને તેમના સહવાસમાં રહી મ્હે
તેમની પ્રસન્ના મેળવી કેટલીક દવાઓ જતાવવાની રીતીઓ તથા અનુભવ મેળવ્યો છે, તેમ-
જ મંથોમાંથી જ્ઞાન પણ મેળવ્યું છે. આ જ્ઞાન બંદાર મ્હારા પોતાના સ્વાર્થ માટે સંગ્રહી
ગળી આ નશ્વર દેહના પરિવર્તન પછી ધુળધાણી થવા દેવાને બદલે મ્હારા અનેક ધધા બાદયો
અને અન્ય ઉદારીન મુશ્કેલ બાદયોના લાભની ખાતર આ માસીકદાન પ્રસીદ્ધ કરવાનો મ્હા-
રો વીચાર છે.

વૈદક શાસ્ત્રમાં દરેક ભરમોના ગુણ દોષ તથા માત્રાઓ જતાવવાની રીતીઓ પણ છે,
એક એક ભરમોને માત્રાના સમ્યાબધ અનુપાન રોગ પડેલે છે, પરંતુ ત્યારે તેવા રોગોનો
દર્દી આવે ત્યારે, આપણા ઘરમાં ભરમકે માત્રા હોવા છતાં પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો
નથી, કારણકે ઈ માત્રા કે કઈ ભરમ તે રોગ ઉપર કામ કરશે તે જાણવાનું સાધન રોગ પડ-
તે પુસ્તકોમાં નથી.

આ માસીકમાં પ્રસંગે પ્રસંગે દરેક ધાતુ, ઉપધાતુ તથા માત્રાઓના રોધનં, મારણની દીવાઓ
તથા માત્રાઓ જતાવવાની રીતીઓ બીજા બીજા રૂપિયાં અને હસ્ત લખીત-મંથોમાંથી તેમજ
કેટલાક અનુભવી પુરોહિતો મ્હારા જાણવામાં આવી છે, તે તે સવળા રોગી કરી એકજ રચને
દાખલ કરવાનો મ્હારો વીચાર છે. વળી બરમો અને માત્રાઓનાં રોગ પડેલે અનુપાન અને
ગુણ જે તે રોગના મયાના નીચે દાખલ કરવામાં આવશે, એટલે જો તે રોગનો દર્દી આવ્યો,
તેને કઈ કઈ ભરમ દીવા દીવા અનુપાનથી અપાશે તે તુરત એકજ રચનેથી મળી આવશે.
આજ નુધી પણ મંથોનું મેં અવલોકન કર્યું છે, પરંતુ આવી યોજનાવાળો મંથ હજી મુખી
મ્હારા જોવામાં આવ્યો નથી, જોયી મુશ્કેલોને આ યોજના વધારે ઉપયોગી થશે, એવી
મારે આશા છે । અમુ ।

વીરાનગર.

શ્રી ભવદીપ.

ધી. બાલાપ્રસાદ દામસી.

સોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેદી.

તા. ૧ જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૮

વડોદરા દાહડોદે પસીદ અને આર્ય વેદ.

આર્ય રસાયન શાસ્ત્ર.

ધાતુના શોધન મારણ સંબંધી સંક્ષીપ્ત

સામાન્ય વિચાર.

પ્રાચીન કાળના આર્ય શાસ્ત્રકારો અને શોધકોએ સ્મૃત ધાતુના શોધન મારણની કી-
યા અનેક પ્રયોગો કરી, સીદ્ધ કરી, તે સંબંધી અનેક ગ્રંથો લખેલા છે. બધા ગ્રંથોમાં શોધ-
ન મારણ માટે મુખ્ય સાત ધાતુઓનું વર્ણન જોવામાં આવે છે, તે નીચે પ્રમાણે; -

(૧) સોનું. (૨) રૂપ, (૩) તાંબુ, (૪) પીતલ, (૫) સીસું, (૬) કલઈ, અને (૭) પોલાદાદિ
લોહ. આ સાતેને ધાતુ કહે છે. એ સાતે ધાતુની ઉત્પત્તિ પૃથ્વી અને પર્વતાદિમાંથી થાય છે.

શોધન;—સોનું, રૂપ, તાંબુ, પીતલ, એનાં પતરાં કરી, હેમને અગ્નિમાં તપાવી, તેલ-
માં, છાશમાં, કાંચમાં, જામુનમાં અને કલઈ (એક જાતનું અનાજ છે) ના ઉકાળામાં એમ
અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ વખત યુગ્મવર્ગ. (ડુગ્મવર્ગ) એ પ્રમાણે કરવાથી એ ધાતુઓની શુદ્ધિ થા-
ય છે. સીસા અને કલઈની શુદ્ધિ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવી. એ બંને ધાતુનો રસ થઇ શકે
છે. માટે તેમને શુદ્ધ કરવા સાડ દેવતા ઉપર હેમનો રસ કરી, ઉપર ખતાવેલી ચીજોના રસ-
માં ત્રણ ત્રણ વાર રેડવો, તેમજ આકાશના દુધમાં પણ ત્રણ વખત રેડવો. એ રસ રેડતી વ-
ખતે મોટો અનાજ થાય છે, અને હેમમાંના રજકણો ઉડી, રસ રેડનારને કે નજીક ખેડેલા
માણસોને દંડાડે છે, અને કેટલીક વખતે એવા રજકણો નેત્રમાં ગયાથી, આંખોને નુકશાન થ-
યેલા દાખલા જોવામાં આવ્યા છે, માટે તેમ ન થવા નીચેની યુક્તિ કરવી. એક મજાસુત
કુંડમાં, અનુક્રમે બે વસ્તુમાં શોધન કરવું હોય તેનો રસ રેડવો અને કુંડા ઉપર ધંટીનું,
નીચેનું ઝીણું કાણાવાળું પડ મુકવું. એ કાણામાંથી ધાતુનો તપાવી કરેલો રસ બની શકે તે-
ટલે દુરથી, તપાવેલા વાસણ વતેજ રેડવો. આથી કોષપણ જાતનું નુકશાન થવાનો સંભવ ર-
હેતો નથી.

સસ ધાતુના શોધનનો બીજો પ્રકાર;—સપુર્ણ ધાતુનાં પત્રાં કરી, તેમને ધાતુના વાળા
કે બીજાથી બેમાં બાંધી, તપાવી, તેલ વર્ગમાં રસ વખત ઝોળાવતાં તેજ પ્રમાણે છાશ, કાંચ,
સુત્ર વર્ગ, ક્ષાર વર્ગ, આમ્લ વર્ગ, પુષ્પ વર્ગ, રક્ત વર્ગ અને રૂપ વર્ગના રસમાં, તેમજ દુધ
વર્ગમાં પણ તે પત્રાને તપાવી ઝોળાવતાં, એટલે ઉપલી ધાતુઓમાંથી મીથ્ર ધાતુ બળી જઇ તે
સ્વસ્થ ગંગાદક સરખી નીર્મળ થશે.

(૩) કોષપણ ધાતુનાં પત્રાં કરવા પછી એ, સાચખાંચ, બીજાવણ, નવસાર, આકાશનું

કુષ, કૃપરનો રસ અને ચનોડી એ બધાનો ખસ કરી, તેનો લેપ પેલાં પત્રોને કરી, તે પત્રો અગ્નિમાં તપાવવાં એટલે શુદ્ધ થશે.

મારણ;—સંપુર્ણ ધાતુનાં પત્રાં કરી તે ધાતુના બારોભાર પારા ગંધકની કન્દલી (પા-
રો ને ગંધક સરખે બાગે ધુંટવાથી બનતી લુગદી) લઇ, પત્રાંના મધ્યમાં ચોપડી, વેલુદા ચંત્ર-
માં પૃથક પૃથક બાર બાર ઘડી દીપામી આપવો, જેથી સુવર્ણાદિક સંપુર્ણ ધાતુની બરમો થશે.

સપ્તધાતુ ભસ્મ પરિક્ષા.

૧. સંપુર્ણ મૃતશોદ, મીઠા પંચકમાં ધુંટવાથી જે ધાતુ ઉત્પન્ન થાય તદ્દાં તો તે ધા-
તુનું સેવન કરવું.

પંચ મિત્રની વ્યાખ્યા-ગોળ, ગુગળ, ચનોડી, ધી, મધ અને ટંકણખાર એ પદાર્થો
મૃત ધાતુનું જીવન છે, એમ વૈદ્ય શાસ્ત્રમાં કહે છે. બીજા પંચ મિત્ર-ગાધ, ગોળ, ધી, ચનોડી
અને ટંકણખાર એને કહે છે.

ભસ્મવર્ણ;—સુવર્ણ ભસ્મ અને પીતલ ભસ્મનો રંગ કોડીના કંદના રંગ સરખો,
તાંબાની ભસ્મનો રંગ મોરના કંઠ સરખો નીલવર્ણ, રૂપ અને વંગ એની ભસ્મનો રંગ સફેદ,
શીશાની ભસ્મ કાળા મૂર્ખના વર્ણની, અને લોહ ભસ્મ કાળા રંગની ધવાથી શુદ્ધ ભસ્મ થઇ
એમ સમજવું. એનાથી વાંતી અને બ્રાન્તી થતી નથી. એવી રીતની ભસ્મો યથાવીધી કરે
છે, તેની સમાનતા કાઢ કરી શકે તેમ નથી.

ભસ્મ સેવન પ્રમાણ;—સોનું, રૂપ અને તાંબુ એની ભસ્મ આઠા વાદા મુધી, અ-
ને લોહ, વંગ, શીશુ અને પીતલ, એની ભસ્મનું પ્રમાણ દોઢવાદ મુધી છે. એ ભસ્મો સાથે
પીપર અને મખ, એ ક્રીષ્મ અને શરદ રૂપમાં યોગ્યતાં.

ધાતુ મારણ;—દરનાથી વંગ, હીમચોટથી લોહ, શીશાથી સોનું, મનશીલથી શીશુ,
ગંધકથી તાંબુ અને માચીકથી રૂપ મારવું.

નિદાનસીંધુ અને ચિકિત્સાસાગર.

લેખક.

શ્રીયુત્ ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેદી. વકીલ અને આર્ય વૈદ્ય.

વસંતતિલકા.

જેની સદાય થકી ધીધ બધુ વીકાર્યુ,
જેના વિના જગતમા સડુ થુન્ય થાતુ,
તે શક્તિ માત રમર રદાય સદાય થાને,
પરિપુર્ણ અથ થઈ વિધિ બધાય જાગે

ઉર્ધ્વાધાત.

આજ કાલ વૈદકના ધણા પુસ્તકો પ્રસીદ્ધ થાય છે, અને પુર્વે ધણું થયા છે, પરંતુ તે-
મા રોગની ઉપચી, નિદાન અને ચિકિત્સા ક્રમ અચુકજ મતને અનુસરી આપવામાં આવ્યા
હોય છે આર્ય મતને અનુસરતા પુસ્તકો છે ત્હેમા રોગના ઉત્પત્તી પ્રકરણમા અદ્વાદિની અસ-
ર, કર્મવિપાક, જ્યોતિષ વીગેરે વર્તમાન જગમા ધર્તીંગ લેખાતા વિષયોને પણ સ્થાન આપ-
વામા આવ્યુ છે, જ્યારે નુતન પાશ્ચાત્ય વિધાને અનુસરતા પુસ્તકોમા આર્યશાસ્ત્રના મતને તદ્દન
વિસારીજ દેવામા આવે છે

આધુનીક સમયમાં પ્રસિદ્ધી પામતા “આયોકેમીક” ચાને જીવન રમાયન શાસ્ત્રના પ્રવર્ત-
ક અને સુસ્ત હીમાયતી ડૉ. મ્રી જેના પણ અદ્વાદિની રોગ અને દવાઓ ઉપર થતી અસર
સ્વીકારે છે, અને શોધ ખોળમા વિનુત વેગે આગળ વધના અમેરિકાના અનેક વિદ્વાનો પ
ણ તેજ વાતનું સમર્થન કરેછે. અવે વખતે આર્યશાસ્ત્રની તેના વિષયોની માન્યતાનું છેકજ વિ-
સ્મરણ કંતુ ઉચીત નથી, તેમજ દીન પ્રતિદીન થતા અનેક નવીન શોધોની બિનકુન દરકાર
કર્યા વગર જુના મતનુ મુજક પકડી રાખતુ એ પણ કાષ્ટ રીતે ચોગ્ય નથી

આથી, પ્રાચીન આર્ય તેજજ આધુનીક પાશ્ચાત્ય જાને વિચારોનું સમ્મીનન કરી, ત્હેમા-
નું તારતમ્ય કાઢી, સત્યવાતનેજ પ્રાધાન્ય આપવુ એ અમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

અન્ય એક વ્રાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે, તે એ છે કે, રોગની ચિકીત્સામાં, ઘેણાં ખરાં વૈદકનાં પુસ્તકોમાં જે જે ઉપચારો આપવામાં આવ્યા હોય છે, તે બહુધા અન્ય વૈદો અને ડાક્ટરો ઉપરજ આધાર રાખવો પડે તેવાજ હોય છે; સાધારણ ધર મથ્યુ ઉપાયો નહીં જેવ અથવા થોડાજ આપવામાં આવ્યા હોય છે. આ મુશીબત દુર કરવાના ધરાદાયી અમોએ ઘણાં લાંબા વખતના અનુભવથી, અનેક રોગીઓ ઉપર અજમાવી સીદ કરેલા, સેંકડો ધર મથ્યુ ઉપાયોની કરી રાખેલી નોંધમાંથી કેટલાક, પ્રત્યેક રોગની ચિકીત્સામાં આપવાનો અમારો વિચાર છે. તે સાથે યુરોપ આદી દેશોના પ્રસીદ્ધ ડાક્ટરોએ અનુભવી કેટલાંક બહાર પાડેલાં પ્રીન્સીપલ્સનો, અને ડૉ. હાનમાનના હાથથી ઉદ્ભવેલી હોમીઓપેથીક અને ડૉ. શુશલરે રોધી કોટેલી “બાયોકેમીક” નામની વિદ્યાઓના આધારે અસરકારક લેખાતી દવાઓનું પણ વર્ણન કરવામાં આવશે. આ સંઘળી બાબતો જો કે જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં અને જુદે જુદે રથને આપવામાં આવી છે એ સત્ય છે. પરંતુ એક સાધારણ માણસથી વખત અને પૈસા બંનેનો ભોગ આપી તેવું ગાન ગ્રહણ કરવાનું બની શકે તેમ નથી. આથીજ અમે એ સર્વનો સાર ગ્રહણ કરી અત્ર લેખન કરવું ઉચીત ધાર્યું છે.

આશા છે કે આ સર્વ ધંધા ભાઈઓને કંઈક નુતના જણાવવામાં, અને અન્ય લોકોને જરૂર પડે ઉપયોગી થવામાં સાધનશુભ નીવડશે.

વિસનગર.

લીઃભવદીપ્ત.

ધી. આલાપ્રસાદ કાર્મસી.

લોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેદી.

તા. ૧ જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૮.

આર્ય વૈદ અને વરીષ્ટ ડૉટ વકીલ.

નિદાનસીંધુ અને ચિકિત્સા સાગર.

જ્વર-તાવ-બુખાર.

જ્વર એ શારીર બંધારણની વીરીષ ક્રીયાઓ જેની કે નાડીવેગ, શ્વાસ પ્રશ્વાસ અને શારીરિક ઉષ્ણતા વીગેરેનું સામાન્યતઃ ઉત્તેજિત યતું તે છે. ત્હેનું મુખ્ય લક્ષણ, જોકે શરીરની સાધારણ ગરમી જે ૯૭.૫° થી ૯૯° ડીગ્રી સુધી અને એકંદરે ૯૮.૪° ડીગ્રી ગણાય છે, તેનાથી વધી જવું તે છે, તોપણ ફક્ત જરા શરીરનું ગરમ થવું, સ્થેજ તપાસે આવવો, ત્હેને તાવ લેખવામાં આવતો નથી. ત્હેને તો સાધારણ બાપામાં જરા ધીકું આવ્યું એમ કહેવાય છે. ખરી રીતે તાવમાં શારીરિક ઉષ્ણતા વધવા ઉપરાંત પચનેદ્રિય-હોઝરી, મગજ, વીગેરે અવયવોમાં પણ અન્યવરથા અને વીકાર થઈ આવે છે.

તાવ એ ખરું જોતાં શારીરિક કે માનસીક અધીક પરિશ્રમથી, નીતી નિયમના ઉલ્લંઘનથી થઈ આવતી ઉન્માદવસ્થાથી, શારીર બંધારણમાં એની મેળેજ ઉત્પન્ન થતી, વા કોઈપણ રીતે બહારથી દાખલ થતી એરી વસ્તુઓથી થઈ આવતા શરીરની અંદરના ફેરફારથી, જુના અન્ય વ્યાધી વધી જવથી, અથવા શરીરને કોઈપણ જાતની ઈજા થવાથી, કુદરતી રીતેજ થતો આધાતનો પ્રત્યાધાત હોવાથી, ત્હેને એક જુદાજ વ્યાધી તરીકે ગણવાને તુલન વિદ્વાનો ના પાડે છે. બધે ત્હેને એક રોગને બદલે મીન્હજ લેખે છે.

શરીરની અંદરજ એની મેળે અજીર્ણ કે અપચા જેવી વ્યાધીથી ઉત્પન્ન થતા, અથવા શીશીની, ખેંગની કે એવીજ કોઈ જાતની રમી રૂપે ત્યાહારા, વા ખાવા પીવામાં અગર અસોશ્યાસ મારફત દાખલ થતા એગ્ને લીધે તાવ આવવો અને ત્હેમાં શરીરના પ્રત્યેક મત્રોત્સર્ગિકે અવયવોના ધનૌનું અધીક પ્રમાણમાં વધી જવું એ શું બતાવે છે? એજ કે મનુષ્યના જીવનને હાનીકર આવાં એરે કોઈપણ રીતે સત્વર બહાર ફેંકી દેવામાં કુદરતથી થતો પ્રયાસ. આથી આવજા કોઈ વિષજન્ય જ્વરને મત્રોત્સર્ગિક ક્રીયાઓ વા ઔષધોપચારોદ્વારા શાન્ત કરવાને બદલે વગર વિચાર્યજ અન્ય એરી ઔષધો આપી અટકાવવામાં કેટલી બધી ભુલ અને ગુકશાન થાય છે તે ધ્યાનમાં આવ્યા વગર નહીંજ રહે.

ઉપર કહ્યું તેમ તાવ એ એક કુદરતીજ, મનુષ્યજીવનને સહાયક ક્રીયા હોવાથી ધણા વિદ્વાન ઘટ્ટરોનો એવો મત છે કે ત્હેને એક આશીર્વાદ રૂપજ લેખવો જોઈએ. ખાંતની મહાન ઇસ્પીતલનો ડીરેક્ટર પ્રોફેસર ડૉક્ટર હાર્લેસ જ્યારે ત્હેને કોઈ જુના, તાવ વગરના વિષમ વ્યાધીનો ઔષધોપચાર કરવાનું સોંપવામાં આવતું, ત્યારે જરા શુભ્સામાં આવી કહેતો કે “મીથી પહેલાં મ્હને દરદીને તાવ કેમ લાવવો તે બતાવો, અને પછી હું સર્વે વ્યાધીને મટાડીશ.” પ્રોફેસર હાર્લેસનું આ કહેવું શબ્દે શબ્દ ખરું છે, કારણ આપણે આગળ જોયું તેમ

તાવમાં સમગ્રના મુજોત્સર્ગિક અવયવો કામ કરતો હોવાથી, ગમે તેવા વીચમ ત્યાંથી વીચ નીવારતું રહેલું થઈ પડે છે.

આટલું કહી આપણે, વર્તમાન સમયમાં તાવનું માપ કાઢવાને અતિ પ્રસીદ્ધ થયેલું થર્મોમીટર વાપરવાની રીતી, તથા તેનાથી મપાતો તાવ વીગરે સંબંધ કેટલુંક વીવેચન કરીશું. આર્થ વૈદકમાં તાવનું પ્રમાણ, નોંડીની રૂતી, અને સ્પર્શદ્વારા શારીરિક ઉષ્ણતા વીગરે નોંધને કાઢવામાં આવતું હાલ પણ કેટલાક વૈદ, કાકટરોની સ્પર્ષદ્રવ્ય એટલી બધી ચપળ હોય છે કે સાધારણ રીતે તેમણે કહેલું તાવનું માપ, થર્મોમીટરથી લીધેલી ગરમીના અંક સાથે સંરખાવતાં બ્રાએન્ડ પા આડંબી ડીગ્રી ફેર પડે. તોપણ સાધારણ રીતે પ્રચલીત થયેલા થર્મોમીટરને આપણે બુલી નંદશું નહીં. આગળ કહ્યું છે તેમ નીચેના અવસ્થામાં શારીરિક ઉષ્ણતા ૯૭.૫° અને ૯૮.૦° ડીગ્રી ફેરન હીટની વચ્ચે, એટલે ૯૮.૪° હોય છે, અને સાંજે શરીરે થરમામીટરમાં ધણુખડૂં આવજ અંક વંચાય છે. પરંતુ સાંજે શરીરે પણ શારીરિક ઉષ્ણતામાં ફેનીક ફેરફાર થયા કરે છે, અને તે પ્રમાણે તે સતતા એથી તે સવારના સાત સુધી ઓછામાં ઓછી હોય છે. ત્યારબાદ વધતી વધતી બપોરના એક બે વાગ્યા સુધી તે છેક વધારેમાં વધારે થાય છે, અને તે પ્રમાણે સાંજના રાત્રી પછી તો છેકજ ઓછી થઈ જાય છે.

આ ઉષ્ણતા જે થર્મોમીટરથી માપવામાં આવે છે તે એક મુખ્યમાં ખારીક હીડવાળી શળી હોય છે, અને તેની નીચેના ભાગમાં પારો ભરી બંને છેડેથી હવા ન પ્રવેશવા પેસે તેમ બંધ કરી લેવામાં આવે છે. શળીના ઉપર જુદા જુદા અંક મારેલા હોય છે, જે ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ બતાવે છે, અને હેમાં સોની ચોડે નીચે એક “F” જેવું ચીન્હ કરેલું હોય છે. જે શરીરની સાધારણ નોંધણે તેટલી ગરમીનું માપ બતાવે છે. થરમામીટરનો પાસાળો ભાગ અગલ, સાથળ, જીભની નીચે મોંમાં, અગર જુદા યા યોનીદારમાં મુકવાથી, પારો ગરમ થઈ ઉપરની હીડવાળી શળીમાં ચડે છે, અને તે અંક વાંચી અમુક પ્રમાણમાં ઉષ્ણતા છે એમ કહેવાય છે. થરમામીટરના ઉપર ધણુખડૂં તે કટલો વખત અંદર રાખવું તે લખેલું હોય છે, અને તે પ્રમાણે જ ને તે રાખવામાં આવે તો ગરમી બંદાબર મપાય છે, નહીં તો જુલ થવા સંભવ છે. ખીજ એક બાબત એ ખ્યાનમાં રાખવાની છે કે સારી જતની થર્મોમીટરમાં પારો એક વખત ચઢ્યા પછી ઘણીવાર સુધી એની મેજે ઉતરી જતો નથી, એટલે દરદીની બગલમાં જ થર્મોમીટર હોય ને તુરત જોતું પડે એવું કંઈ હોતું નથી. જ્યારે હલકી જતનાં થર્મોમીટરમાં પારો તુરત ઉતરી જતો હોવાથી જોવાની ઘણી અગવડ પડે છે. ઉપરનાં સારાં થર્મોમીટરમાં એક વખત તાવ જોયા પછી પારને થર્મોમીટર હલાવી ઉતારી નોંધ્યા વગર એમને એમ ફરી તપાસ કરવા મુકવામાં આવે તો પહેલાંનાજ અંક જોવાઈ જીલ થવાનો ઘણો સંભવ રહે છે. સાંજે શરીરે અને મંદલામાં પણ શારીરિક ઉષ્ણતામાં ફેનીક ફેરફાર ઘણો થતો હોવાથી કંઈ નહીં તો દિવસમાં બે વખત તો ઉષ્ણતાની તપાસ કરવીજ નેહએ, એક સંદવારના પાંચ છ વાગે અને બીજું સાંજે પાંચ છ વાગે. આ વખત ઘણુને આનુકૂળ આવે તેમ ન હોવાથી સાધારણ રીતે સવારના ૬૦ અને સાંજના ૬ થી ૮ સુધીમાં તપાસ કરાય છે, તોપણ જુદા જુદા રોગ પરતે તે વખત ફેરે છે એ ખ્યાનમાં રાખવાનું છે.

રોગમાં ઉષ્ણતા ૯૨.૩° અથવા તેથી વધુ ઝાણી; અને ૧૧૦° અથવા ૧૧૧° સુધી થઈ જાય છે. ૧૧૧° અને ૧૨૨° સુધી લેવાયલાં માપ પણ જાણમાં છે, પરંતુ તેઓની સમ્યાઈ વિષે શંકા રહે છે. શારીરિક ઉષ્ણતાના નીચે આપેલા કોષ ઉપરથી નીચાન કરવાનું સુલભ થઈ પડશે.

ઉષ્ણતાનું માપ	તે ઉપરથી શું સમજવું ?
૯૨.૩° અથવા તેથી ઝાણી.	એકદમ ઝાણો આવવાની-શક્તિપાત થવાની અવસ્થા.
૯૬° થી ૯૭.૫°	નીચમીત ઉષ્ણતાથી કમી એટલે શીત પ્રકૃતિ.
૯૭.૫° થી ૯૮.૦°	સાધારણ શારીરિક ઉષ્ણતા.
૯૮.૦° થી ૧૦૧.૦° સહવારે થા ૧૦૨.૫° સંજો.	ધીકડૂ થા સાધારણ તપારો-રહેજ તાવ-સામાન્ય જ્વર.
૧૦૧.૦° થી ૧૦૩.૦° સહવારે, સંજો ૧૦૫.૦°	વીરમ જ્વર-સંખત તાવ.
૧૦૫.૦° થી વધારે.	અતિ સંખત તાવ-કાળજ્વર.

ઉત્પત્તિ—આર્યશાસ્ત્રમાં, દશ પ્રજાપતિએ કરેલા યજ્ઞમાં અપમાન પામ્યા પછી સંતપ્ત થયેલા-શીવજીના-તે વખતના આસોઆસમાંથી તાવ ઉત્પન્ન થયો એમ માન્યું છે. દેવનું ધન હરણ કરવાથી મહાદેવ તરફથી સાધારણ તાવ અને વિષ્ણુ તરફથી વીરમજ્વર થાય છે એમ પણ કહ્યું છે. પુર્વ જન્મમાં જે કુરુ, ખગ, પાપી અને કુલક ચીત્તનો હોય છે તેને જ્વર વ્યાધી થાય છે. તેના નીચાણુ અર્થે મહાર્ક જપ, મહાર્ક, ઘસમોજન, રૂદ્રાભિષેક, કૃષ્ણ રમણ, દ્રવ્યદાન, અધ્યાત્મ (પીપલાની) પ્રદક્ષિણા, દિનનું પોષણ વિગેરે ઉપાયો ખતાવ્યા છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં નીચ રિયત સુર્ય અને ક્ષીણ ચંદ્રની દશામાં તેમજ કેતુની દશામાં બુધની અંતરદશા, અને શનીની દશામાં મળુ બુધની અંતરદશા આવતાં જ્વર વ્યાધી વીગેરે થાય છે એમ કહ્યું છે. ગણેશ, વિષ્ણુ, શિવ, ગૌરી, સુર્ય કીર્તિ કુસંદેવતા એમનું પૂજન જ્વરના રોગીને હીતકર છે એમ કહ્યું છે.

કારણ—આર્યશાસ્ત્રમાં વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણે દોષોથી અકેક, અખેનો બીજ

ચવાથી બે, અને ત્રણેના કોપથી એક, તથા એકે આગંતુક મળી આઠ જ્વર ગણાવ્યા છે, તેમનાં નામ—વાતજ્વર, પિત્તજ્વર, કફજ્વર, વાત પિત્તજ્વર, પિત્ત કફજ્વર, સંનિષાત જ્વર, અને આગંતુક જ્વર. દેશ, કાળ, અને પ્રકૃતિથી વીરૂદ્ધ આહાર એટલે મિથ્યાહાર, તથા અશક્ત હોઈ બળવાનનું કામ કરવું તે મિથ્યાવિહાર, અને વાતાદિ દોષ, કુપિત ચવાથી નંદનાંશિમાં જતાં, તેની ગરમીને બહાર કાઢવાથી, શરીરના રસ કુપીત ચવાથી, જ્વર ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહ્યું છે.

પાશ્ચાત્ય વિદ્યાને આધારે શારીરિક ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ ચતુર્થ જળવાઈ રહેવામાં બે કારણો હોય છે; (૧) ઉષ્ણતોત્પત્તિ (Heat-production Thermogenesis) (૨) ઉષ્ણતા વિનાશ (Heat-loss or Thermolysis) શારીરિક ઉષ્ણતા બે નીચમ કરતાં વિશેષ હોય તો ઉષ્ણતોત્પત્તિ વિશેષ છે એમ કહેવાય, અને બે થોડી હોય તો ઉષ્ણતા વિનાશ વધારે છે એમ કહેવાય. ઉષ્ણતોત્પત્તિ શરીરની અંદર થતા રસાયણીક ફેરફારોને લીધે થાય છે, જેમાંના ૮૦ ટકા જેટલી તો દ્રવ્ય સ્નાયુઓ (Muscles) માંજ, તેમના સંકોચાયા શિથિલ પશુ, ઠંડ મગજના એક ભાગ, 'કોર્પસ સ્ટ્રાયેટમ' માંથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનતંતુઓની સત્તાહાર થાય છે, ઉષ્ણતા વિનાશ ત્વચા-આમડીદ્વારા ૮૦ ટકા, અને ફેફસો તેમજ અન્ય મગ્ગોદ્વારા ૨૦ ટકા જેટલો થાય છે. આ ક્રિયાનો સત્તાધિષ્ઠા મગજનો 'મેડુલા આય લોગેટા' નામનો ભાગ છે. ત્યાંથી નીસરતા જ્ઞાનતંતુઓ ત્વચામાં પ્રસરી રક્તવાહીનીઓમાં પ્રવેશે છે, અને આમડી મરમ થતાં રક્તવાહીનીઓને તેઓ વિસ્તૃત પ્લેઝા કરે છે, જેથી તેમાં વંધારે લોહી ભરાય છે, અને તે દ્વારા આસપાસની હવામાં ગરમી પ્રસરી જાય છે. તેની સાથે શ્વાસોચ્વાસ પણ વધે છે, અને તે દ્વારા પણ ઉષ્ણતા વિનાશ વિશેષ થાય છે, ઉનાળામાં સખત ગરમી લાગતાં, અને તાવ વીગરે આવે છે ત્યારે, આપણા ચહેરા અને અન્ય શરીર લાલચોળ થઈ જાય છે અને શ્વાસોચ્વાસ વધે છે, તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થયું હશે.

એ તો દેખીતું જ છે કે ઉષ્ણતા વિનાશ નીચમીત્ત હોય અને ઉષ્ણતોત્પત્તિ વિશેષ હોય, અથવા ઉષ્ણતા વિનાશ થોડો હોય અને ઉષ્ણતોત્પત્તિ નીચમીત્ત હોય તોપણ શારીરિક ગરમી વધશે જ. મોફેસર દ્રાવ્ય તાવનું કારણ ઉષ્ણતા વિનાશ થોડો અને ઉત્પત્તિ નીચમીત્ત હોવી તે માને છે. ખીજ વળી, ઉષ્ણતા વિનાશ નીચમીત્ત પરંતુ ઉષ્ણતોત્પત્તિ વધારે એમ માને છે. મો. હેલ વ્હાઇટ, જુદી જુદી જાતના તાવમાં જુદી જુદી ક્રિયાઓ કામે લાગે છે એમ કહે છે.

વળી એક ત્રીજી ઉષ્ણતા વિનાશ નિયામક સત્તાનું અસ્તીત્વ પણ સ્વીકાર્યું છે, અને તેનું સ્થાન મો. હેલ વ્હાઇટ કહે છે તેમ મગજની સપાટી (Cortex) ઉપર જ, જુદી જુદી જાતના વધતા ઓછા તાવમાં, મેક એડ્રીનલર કહે છે કે, આ ત્રણે કાર્યો અનીચમીત્ત થઈ જાય છે. મર્યાદી ઉપરનું 'ઉષ્ણતોત્પત્તિ નિયામક કાર્ય', પ્રથમ અત્યવશિયત થઈ જાય છે અને સાધારણ ચડ ઉતરનો તાવ આવે છે. સખત તાવમાં 'ઉષ્ણતોત્પત્તિ' અને 'ઉત્પત્તિ વિનાશ નિયામક' બંને કાર્ય અત્યવશિયત થાય છે, અને તેમાંનું પ્રથમ વધી જાય છે; અતિ સખત તાવમાં ઉત્પત્તિ વિનાશ સૌથી તીવ્રેનું કાર્ય પણ સામેલ થાય છે. બરડન સેન્ડરસન, શારીરિક ગરમીમાં થતા ફેરફારનો આધાર ખાસ કરીને 'ઉષ્ણતા વિનાશ' અને 'ઉષ્ણતોત્પત્તિ વિનાશ નિયામક' કાર્ય ઉપર રાખે છે, જ્યારે ઉષ્ણતોત્પત્તિ શારીરિક જરૂરીઆત કરતાં બે મેટાં

નો તાવ સાથે એટલો બધો મંબધ છે કે કેનું કું થઈ વર્ણન અત્રં અનિવાર્ય છે. આથી જેનસને આપેલાં શીતપ્રકૃતિનાં ચોંપ ધણુંક અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે;-(૧) શારીરિક ઉત્કૃષ્ટતાનું એકદમ કમી થઈ જવું, જેમકે દા. બેલાન થયેલા માણસોનું અતિપચ ટાઢનાં દિવસોમાં બહાર પડી રહેવું અથવા તેા અતિપચ પાણીમાં ઝબકેલાનું વીગરે. (૨) શરીરમાંના પ્રવાહી પદાર્થનું અતિપચ પ્રમાણમાં કમી જવું, જેમકે જાડા, કાચેરા વીગરે રોગોમાં અને સખત ધા વીગરેથી લોહીનું મ્હોટા પ્રમાણની જવું. (૩) હૃદયનવર, મધુ પ્રમેહ, ઉ-રક્ષત, હૃદય, માનસીક વ્યાધી અને એવા કેટલાક રોગોમાં શક્તિહીનત્વને લીધે. (૪) રક્તાભિસંરુતી અંદરના કેટલાક મહાન વ્યાધીકે અંતઃકરણની નબળાઈ, શ્વાસ, નળીકા વીગરે શ્વાસ પ્રધાસના યંત્રના સંક્રાય વીગરે મગજ અને કરોડરજીવનના જ્ઞાનતંત્ર વિ-પચક વ્યાધી. (૫) જ્ઞાનતંત્રએતું ઉત્તેજન થઈ, આંતરડામાં પડતી ગાંઠ, યકૃત પ્લીહ વી-ગરેની ચુંક, આંતરડામાં પડતાં ટાણાં અને યંત્ર લીધે. (૬) ચામડી ઉપર અતિ મ્હોટા પ્રમાણમાં પ્રસરેલાં દર્દ, જેવાં કે આખા શરીરમાં ખરજવાં, એકાએક ધણા ભાગ ઉપર ફાજવું વીગરે. (૮) તાવ પછી ધણા વખત રજ મ્હોટા ભાગ ઉપર પડે થયેલું હોય તેા તે લોહીમાં ચુસાતાં શરીર ઠંડુ રહે છે. (૯) એકેષીન, મોરેશીન, કાચેલીક એસીડ અને આઈડોહીડથી મ્હડેલા ઝેરમાં તેમજ હ અને યુરીમીયા નામના રોગમાં થઈ આવતી બેશુદ્ધીમાં શરીર ઠંડુ થઈ જાય છે.

ચીનહ—આર્યશાસ્ત્રમાં તાવનાં સામાન્ય પરિણામો પ્રતિબંધ, દેહ ઉદ્રિયો અને મનનો સંતાપ, અને સર્વાંગે વેદના એ ત્રણ લેના પુર્વે રૂપ તરીકે મહેનતથી થમ, દાહસપણું, શરિરે ઝ્યાની, મ્હોંમાં અરચી, છી, ચંડી ગરમી અને પવન પ્રતિ ધડી માંતીરકાર ઉત્પન્ન થવો, અંગ ફાટવુંજવળા, ગાત્ર ઘરેઘરવાં, રોમાંચ થવાં, અંધારામાં બેશી રહ્યા, હોઠએ તેવું લાગે અસંતોષ અને ટાઢ વાધી એ કહ્યાં છે. વાતન્વરમાં-કંપ, કંઈ, મ્હોં અને હોઠમાં નીંદ્રાનો નાશ થવો, છોક ન આવવી, શરીર રક્ષ, મસ્તક ઉર અને અંગે સણકા, પેટમાં ઘુગ, પેટ ચડવું વીગરે લક્ષણો થાય છે. પિત્તન્વરમાં-જ્વરનો વેગ તીવ્રણ, અર્ધપૂનંદ્રા, વાંતિ, મળ, ઓઠ, મ્હોં અને નાક પાકવાં, પરશેવો થવો, બળબડ કરવું, સુઈ, દાંઢ, ઉમમતા, મગ મુત્ર નેત્ર અને ચામડી પીગા તથા બ્રમ એ ચીનહજ્વરમાં-શરીરે બીનાં, વસ્ત્ર ધારણ કર્યા સરખું લાગવું, જ્વરનો વેગ મંદ, આળસ મગ મુત્ર નેત્ર અને અંગે ધોળાં, શરીર ઠંડુ-અતિ ઉત્કૃષ્ટ નહીં, ચોંકારી, ના સરખું લાગવું, જડતા, અન્ન પચન ન થવું, ચંડી લાગવી, મ્હોંમાં પાણી છૂટવી, નિંદ્રા, અરચી અને ઉધરસ એ લક્ષણો થાય છે. દ્વંદ્વમાં બન્ને જાતનાં હો છે. સન્નિપાતમાં-ક્ષણમાં અંગે આગ અને ક્ષણમાં ચંડી લાગવી, સંધ્યા અને નેત્ર દીકાં પડી જઈ આરક્ષ થઈ પા-ણીથી બીનાં રહેવાં, કાનમાં વીધજ્વલ વેદના યરી, કેંઠમાં કાંટા વાગવા, લેમાંથી એ પ્રકારના અવાજ નીકળવા, આંખે, બળબડ શ્વાસ, કાસ, અરચી, બ્રમ, હૃદય કળી પડવી, અંગે વીકળતા, સ્વપ્નિત ચુંક આવવું, નીંદ્રા નાશ, છાતીમાં કુન્ન, ખસેવો, મગ મુત્ર ચોળે ચોળે અને વવાં, શરીરે રાણે ફર ન થવું, કંઈ બોલવો,

“વંદે માતરમ્”

ધી ખાલાપ્રસાદ શર્માસી.

વડનગર અને વીસનગર (જિલ્લો ગુજરાત)

વીસનગર શાખા અધ્યક્ષ.

શ્રીયુત્ ભોગીલાલ ત્રિભલાલ ત્રીવેદી.

વડોદરા વરીષ્ટ કોર્ટ અને પાલનપુર મેજિસ્ટ્રેટ પ્લોડર, તથા
લાંબા વખતના અનુભવ માર્ગ વેદ.

વડનગર શાખાના અધ્યક્ષ.

ડૉક્ટર મંજુલાલ ભોગીલાલ કંથારીયાકર.

જીન. સી. પી. એસ અને એમ. એચ. સી. [કેલકત્તા.]
પ્રસુતીશાસ્ત્ર, શસ્ત્રક્રિયા અને ઓનીપ્રણતાને માટે અંદક
(મેડલ) મેળવી, પહેલે નખરે પાસ થયેલખ, કાન અને ગળાના
રોગોના ખાસ અનુભવી, આયુર્વેદીક, પેથીક, હોમીયોપેથીક,
અને બાયોકેમીક વીગેરે રીતીએ ઉપચાર ખાસ ડૉક્ટર.

ધી. ખાલાપ્રસાદ શર્માસીમાં ય આયુર્વેદોક્ત,

પેટન્ટ તેમજ અન્ય દવાઓ, રીતે, ખાસ

ધ્યાન પુર્વક ખનાવવામાં આવથી પ્રસ-

ગે પથ્યાદીકનું સેવન ન થકાઈ જન

તનું નુકશાન કરતી નથી. શામખા-

ણ અને કીમ્મતમાં સસ્તું.

તહેમાંની કોટલીક માટે

માછલી ખાનુ

હજારો રૂપીઆ પરદેશ ફેંકી દઈ, અસ્પર્ધ અને અભય
પદાર્થોનું નીત્ય સેવન કરતા બની, ફક્ત આયુર્વે-
દોક્ષ અનુભવ સિદ્ધિવાઓનેજ પ્રહણ કરે.

—૦૦૦—

૧ તીમીરહર ખીંદુ—મોતીયા ઉત્તરોત્તરી ૭૬૦૦ દુઃખ નિવારક તેલ.—દાઢ દુખની
મધુજાતિવાથી, કે ખીજ કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થ મધુજા વીગરેને તગત મગડે છે શીશી ૧ ના ૧
આના ૮
૨ ખસની અકસીર દવા.—ત્રણ દીવ
સમાં ખસ મગડે છે તોના ૧ ના આના ૪
૩ અપુર્વ માત્રીની વસંત.—આર્થ, જો
પદ તીરિમણી કરુરી, અખર સુવર્ણદિ મિ
ત્રીત આ દવા ધાતુ ક્ષય વીગરે ઉપર રાખ્યા
જી અસર કરે છે તોના ૧ ના ૩, ૮ અગર ગો
ળી ૨૪ નો ૩, ૧

૨ બધીરવ વિનાશક તેલ.—તેલ
મુતી વખત બે ત્રણ દીપા કાનમાં નખી,
ધાવી સુઈ રહેવાથી, ગમે તેટલા જુના પાત
ખડેગણુ કમી થઈ મગી જાય છે, આ ક
મા થતા અવાજ, સણકા વીગરેનો ની
છે કીમત શીશી એકનો ૩ ૧

૩ ઉનેત્ર ખીંદુ—આ દવાના દીવસમાં
વખત આખા દીપા નાખવ વી ગમે તેટ
સખત દુખવા અવની આખા તુલ મટે
શી ૧ ના આના ૮

૪ કુર્ષા ખીંદુ—ગમે તેટલા જુના પાત
કાન પાખી નીકળતી સ્ત્રીને અજાયબીતે
ટકાની આતમ કરે છે પીચમરી વડે
ઈ આ શાળી ઉપર ૩ લગાડે તે વડે
કરી આ દવાના ત્રણ ચાર દીપા ન
૩ ધાવતુ શીશી ૧ ના આના ૮

૫ આંખના ખીલની અકસીર
ન બર ૧, ૨.—વાપગવાની વીગરે
ખતેનો ૩, ૧
૬ આંખના ફુલનો મલમ—
આના ૮

૭ અપુર્વ માત્રીની વસંત.—આર્થ, જો
પદ તીરિમણી કરુરી, અખર સુવર્ણદિ મિ
ત્રીત આ દવા ધાતુ ક્ષય વીગરે ઉપર રાખ્યા
જી અસર કરે છે તોના ૧ ના ૩, ૮ અગર ગો
ળી ૨૪ નો ૩, ૧
૧૦ ખુદત મુવર્ણ માલિની વસંત—મુ-
જા દંદ મધુચ પલયા સર્વ રોગે વસત
તાલા ૧ ના ૮
૧૧ વ્યાધી નાશન રસ—અપચો અત્યુર્ણ,
મુક અડો તેરા નીગરે ઉપર ખાસ ગોળી
૧૦ નો ૩ ૧.
૧૨ આયુર્વેદ સંગ્રહક ગુટી—એગરેનો ભ
યકર વ્યાધીને અટકાવવામાં અને તાવ ઉતાર
માં તગખાણુ અસર કરે છે ગોળી ૩૦ નો ૩ ૧
૧૩ સહસ્રપુટી અભ્રક ભસ્મ.—તાવ,
સુવાદિ ઉપર તોલા ૧ ના ૩ ૧૦
૧૪ શતપુટી લોહભસ્મ—તોના ૧ ના ૩ ૨
૧૫ પ્રવાળ ભસ્મ—તોના ૧ ના ૩ ૨
૧૬ પોડશપુટી વગ ભસ્મ—તોના ૧ ના
૩ ૨
૧૭ લોહાસવ—તક્તી શીશીનો ૩ ૧
૧૮ ચેગગજ ગુગુળ—સધી વાત, પ્રમુવા
ત વીગરે ઉપર તોના ૧ ના ૩ ૨
૧૯ ગક્તિવર્ધક ગુટી—ગોળી ૩૨ નો ૩ ૧
વડનગર અને વીસનગર,

ધી ખાલા

ધ ન્વં ત રી. DHANVANTARI.

પુસ્તક ૧ હાં. ફેબ્રુઆરી. અંક ૨ જો.

પાશ્ચાત્ય નૂતન શોધ બોળ અને પ્રાચીન આયુ-
વેદનાં ઉત્તમ રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે ચ-
ર્ચતું સર્વોત્તમ વૈદ્યકીય માસિક.

પ્રકાશક.

ધી બાલાપ્રસાદ ફાર્મસી.

વીસનગર.

(ઉત્તર ગુજરાત.)

તાંત્રી.

ડૉ. મંજુલાલ બોગીલાલ કંથારીઆકર.

એમ. સી. પી. એસ. અને એમ. બી. એચ. સી. (મલ્ટા)

વાર્ષિક ઉપહાર અગાઉથીજ, પોસ્ટેજ સાથે. રૂ. ૨.

છુટકે અ કના આના પ્રધુ.

“જૈન વિદ્યાવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.”

સૈયીસા—અમદાવાદ.

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
કાળજ્ઞાન	૧૭	પરલોક પોકાર ..	૨૮
હીનોડીઝમ અને હેનો વૈદકીય		જીવનવૃત્તાન્ત	૨૬
ઉપયોગ	૧૮	અર્થરસાયન શાસ્ત્ર	૬
ખબર પત્ર.	૨૫	નિદાનસીંધુ અને ચિકિત્સાસાગર (૧)	
શોકોદ્ધાર	૨૬	સર્ટીફિકેટો	એ.

દુનિયામાં આંખ એ જીવંતિનું જીવન છે.

ઘણા વરસનો અનુભવ મેળવી પ્રખ્યાત થયેલી ચસમાની મોટી દુકાન
ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા.

ખરા પેખલના ચરમા વેચનાર.

ખાસ વિજ્ઞાનથી મંગાવેલા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ઘણાજ ઓછા ભાવથી મળશે.

વિજ્ઞાનમાં ખાસ થયેલા આંખના ડાક્ટર જીવંતરાય નરસીંહરાય કાતુગા એલ,એમ, એન્ડ એસ, અને એલ,આર, સી. પી,ને અમારે ત્યાં ડાક્ટરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચસમાનો નંબર મફત કાઢવા માટે રોડવામાં આવ્યા છે.

ગોતીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ગ્લાસ પણ અમારે ત્યાંથી દરેક જાતના મળે છે. સફળદસ્તો તથા બાનુઓની સગવડ માટે ઘેર મોવાવવાથી દાકતરી ચરમાની પેટીમાંથી આખ તપાસી ચસમાનો નંબર મફત કાઢવામાં આવે છે.

અમારે ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વરમ મુધી પૈસા લીધા વિના ફેરફાર કરી આપવામાં આવે છે.

એક વ મ પત્રી અમારે ત્યાંથી લીધેલા ચરમા અગર જુના પેખલના ચસમાનો નંબર મફત રૂપીઓ એક લઈ કાચ ફેરફાર કરવામાં આવે છે.

ખાસ જાનના સાધુ માધવીઓના માટે નફા લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે એન, હોડની સઘળીદવાઓ અમારે ત્યાંથી મળશે. ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા,

અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં. ૩૬૧૪

ધન્વંતરી.

“SENH NASH IN CORPORE NOAS.”

“પહેલું” સુખ તે જાતે નથી.

પુસ્તક ૧ હું.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮.

અંક ૨ ને.

કાળજ્ઞાન.

ચોપાઈ વૃત્ત:

પગ રહાની કર કાળજી, નાસા શીતળ થાય;

જગ જ પ્રકટે શીશમાં, તે તે મૃત્યુ થાય.

અંગ મુજે સ્થિર નવ રહે, સ્વાદ સુગંધી જાય;

જન વરત્યાં જવ ના ગયાં, પશ્ચે મૃત્યુ થાય.

કંઠ રૂપાંચો કશ્યપી, મુખ રહે વ્યાધિ નિકાશ;

એ નર જાણે જીવશે, ને મૃત્યે અવિનાશ.

સોફ + મઠે મોહાયકી, સ્ત્રીઓને જે વાર;

યુક્ષ પાયથી જાણવો, અસાધ્ય એ નિરધાર.

નર ઘૂટી સ્ત્રીને કુટી? ને આવે સોજાય;

કેઈ વિષમ વ્યાધિ વિષે, અસાધ્ય એ કહેવાય.

સમર ન હીસે રોગીને, નવ દિનમાં જીવ જાય;

ચન્દ્ર સુણે નહીં તે નકી, સપ્ત દિને સય થાય.

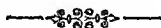
કાળી કીકી ન દેખતાં, પંચ દિને અળપાય;

નાસિકાથ જવ ના જુએ, ત્રણ દિનમાં મરિ જાય.

જવ જીભાથ ન દેખાયું, દરદીએ ક્યેં ચલ;

તો તે દિન જાશે નકી, જીવંતી મહા રતન.

હીપ્નોટીઝમ અને તેનો વૈદકીય ઉપયોગ.

આખી દુનિયાના પુરતત કાળના લોકોમાં, અને ખાસ કરીને હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે પણ, મંત્ર જંત્ર તરીકે લેખાતી ઉંજણી નાંખવાની, મંત્રેષુ પાણી પાવાની, હાથ ફેરવીને આરામ કરવાની, વિગરે ક્રિયાઓની સત્યતા સ્વીકારવામાં આવી છે. આપણા આગળના રૂપિ મુનીઓ કેવળ વચન માત્રથીજ કાર્ય સિદ્ધ કરતા, જેને આશિર્વાદ કે શાપ લેખવામાં આવતો. આવા આશિરવાદથી કલ્યાણ થયાના, અને શાપથી સત્યનાશ થયાના અનેક દાખલાઓ પુસ્તકોમાં છે. કાઈસ્ટ-ઈશુખ્રિસ્ત, દરદીઓના ઉપર હાથ મૂકીને તેમને આરામ કરતો અવાત બાઈબલમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એ વિગરે અનેક મહા પુરુષોએ તેવી સત્તા બળવેલી છે અને હાલ પણ બળવે છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ શું છે. તેનો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ અત્યંત ખારીક શોધ કર્યો છે; જેનું અમો કેટલુંક વર્ણન અત્રે આપીશું.

ઇતિહાસ—પ્રાણ વિનિમય (Animal Magnetism) ના સિદ્ધાંતનો ખેલ વહેલો વાસ્તવિક શોધ કરનાર ફ્રેડરીક એન્ટન મેસ્મર નામનો મહાપુરુષ કહેવાય છે, અને તેટલા ઉપરથીજ એ વિગરે મેસ્મેરીઝમ એ ઉપનામ પણ આપવામાં આવે છે. મેસ્મર હાઈન નદી ઉપરના વેઈ શહેરમાં ઇ. સ. ૧૭૩૪ ની સાલમાં જન્મેલો હતો. તે વખતના વિદ્વાન શિક્ષા શુરુઓના હાથ નીચે વીથેનામાં વૈદકનો અભ્યાસ કરી તેણે ડીગ્રી મેળવી હતી; અને વૈદકનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો; પરંતુ જ્યોતિષ વિદ્યાનો તેને ચોખ્ખો હોવાથી ગ્રહોની અસર કોઈક વિચિત્ર પ્રકારે માણસો ઉપર થાય છે એવું તેણે દઢ માનવું થતાં તે તેના શોધમાં મગ્ન થઈ ગયો. અને ઇ. સ. ૧૭૬૬ ના ખેલ વહેલું તેણે પોતાનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું, તેમાં તેણે આ અસરને વિચિત્ર અથવા શરૂત્વાકર્ષણને મળતીજ દર્શાવી છે. સાંકેતિક વસ્તુ આદિક આસપાસના વાતાવરણની બહુ અસર પોતાના દરદીઓ ઉપર ચમત્કારિક રીતે થાય છે એ વાતને સ્વીકારીને તે પોતાના અભિપ્રાય ગૃહ (Consulting apartment) ને બહુજાંખા બળતા દીવાથી પ્રજ્વલિત કરતો. તેમાં ઠેર ઠેર આયના લટકાવી દેતો, અને પ્રસંગે પ્રસંગે સૌગંધિક પદાર્થોની પુશ્પાંધા, લોખાન કે એવીજ કોઈ રસાયણીક મેળવણીને દેવતા ઉપર નાખવાથી તેની ધૂણી, અને ઝીણું ઝીણું મનોહર ગાન તો આવ્યાજ કરતાં તેની પાસે ઉપનાસાર્થ આવનાર દર્દીઓ એક ણીજના હાથ ધકડી આ ચોરડીમાં

લેખા મળી છેની વાટ જોતા બેશી રહેતા, અને તેવામાં મેસ્મર કોઇ બહુ-
ગર હોય તેવા વેષમાં આવી પહોંચતો. કોઇને ક્ષીન માનથી, તો કોઇને
હાથ ફેરવીને, કોઇને ફક્ત સ્પર્શથી, તો કોઇને બહુ ધણી પાછને તે આ-
રામ કરતો. મેસ્મરનો સિદ્ધાંત એવો હતો કે આ બહુ સત્વ-(Animism
Magnetism.) ભૂમંડળમાં સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું છે અને માણસોને હેમના મ-
ગ્ન આદિક જ્ઞાનતંતુઓ દ્વારા અસર કરે છે. હેના સિદ્ધાંતને પીયેનામાં જો
કે સખત રીતે જોડી કહાડવામાં આવ્યો; તોપણ હેની પારીસમાં ઘણી પ્ર-
સિદ્ધિ થઇ, અને બીજા ડાક્ટરોએ તે વાત ઉપારી લીધાથી ક્રાન્સની સરકાર-
ને ૧૭૮૪ ની સાલમાં આ વિષયની તપાસ કરવાને એક કમીશન નીમવું
પડ્યું. પરંતુ આ કમીશને મેસ્મરના સિદ્ધાંતને જોઇએ તેવો ટ્રેકો ન આપ્યા
થી તે વિદ્યા બોળલે પડી, અને હેનો વૈજ્ઞાનિક ઉપયોગ બંધ કરી દેવામાં
આવ્યો; તોપણ એ વિદ્યાને માનનારા લોકોએ છુપી રીતે પોતાના શોધ અ-
ભ્યાસ કર્યો અને ૧૮૫૫ ની સાલમાં મેસ્મરનું સ્વીટઝર લેન્ડના મીયર્સ
બર્ગમાં મૃત્યુ થયું ત્યાંસુધી હેનું કંઈ વાસ્તવિક પરિણામ આવ્યું નહીં.
તેજ વર્ષમાં ફક્ત રોગ મટાડવાને માટે નહીં; પરંતુ આશાપેશ મળે તેવી
શાન્ત હાથ દાવવાને માટે પણ અનેક પ્રયોગો પારીસ અને બર્લીનમાં ક-
રવામાં આવ્યા.

આ સમયના થોડા વખત પહેલાં બર્લીનના વિશ્વવિદ્યાલયે આ વિષય-
નો અભ્યાસ કરવાને એક અધ્યાપક નીમી ખાતું કાઢ્યું હતું, અને હેમાં શિ-
શુ લેતા પુરૂષોનાં નામો ગણાવીએ તો પાનાનાં પાનાં ભરાઇ જાય; તોપણ
તેમાંના ફેરલાક પ્રસિદ્ધ પુરૂષો નીચે પ્રમાણે હતા, - ઓલ ફહાર્ટ, જેણે એક
સ્વતંત્ર પ્રયોગશાળા કાઢી આ વિદ્યાના પ્રચાર અર્થે અત્યંત પ્રયાસ કરેલો
છે, નીસવાન એસેનજેક, હુકલેન્ડ, એન્નેમોસર, પ્રોફેસર કંઈસર, એસ્ટેન મે-
યર અને નાસે, જેણે ૧૮૧૭ થી ૧૮૨૩ સુધીમાં Archives of Animal
Magnetism નામનું પુસ્તક બાર ભાગમાં લખ્યું છે. આ સમયમાં પારીસની
પાઠશાળાએ અગીયાર ડાક્ટરોની એક કમીટી આ બાબતની તપાસ કરવાને
નીમી, જેણે પાંચવર્ષ સુધી દીર્ઘ તપાસ કરી, એક મતે આ વિદ્યાની તરફ-
ણમાં પોતાનું મત આપ્યું. હેમના તપાસ દર્મીયાન કેવળ અભ્યાસ માણ-
સોને એક ઓરડીમાં લઈ બંધ હેમનું ધ્યાન બીજી બાજુએ ખેંચવાને, વા-
તે વળગાડવામાં આવતા છતાં સીત પાછળ અદ્રશ્યપણે પ્રયોગ કરતા માણ-
સોની અસર હેમના ઉપર એટલી બધી થતી કે તેઓ સમાજ બંધ હોય જતા

આ સંબંધમાં ત્યારબાદ ડૉ. કાર્લવાન રેઇકેનબેકે ૧૮૪૧ ની સાલથી તે પોતાના મરણ સુધી અત્યંત શોધ કર્યો છે તે માણસોને છેક અંધારી ઓરડીમાં, જ્યાં સુધી પ્રકાશના એક અણુ માત્રનું પણ તેઓને જ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી પૂરી ગૂંફતો અને પછી લોહકુખંઠક માણસોની શરીર વિગેરેની આસપાસ તેઓ શું જુએ છે તે પૂછતો. આશરે ૫૦ થી ૬૦ ટકા, લગભગ ૫૦૦ માણસોએ આ પ્રમાણે રંગબેરંગી કિરણો નીકળતાં સ્પષ્ટ રીતે જોયાં, દશ વર્ષના અનુભવ પછી રેઇકેનબેકે પોતાનું *Sensitive man* નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું, જેમાં તેણે મેસ્મરના સિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારા અનેક પ્રયોગો અને દાખલાઓ આપ્યા છે. રેઇકેનબેકના શોધને ઈંગ્લેન્ડમાં તેના પુસ્તકનો ૧૮૫૦ની સાલમાં એડીનબર્ગ યુનીવર્સિટીના રસાયણ શાસ્ત્રના પ્રોફેસર ડૉ. બ્રેન્ડીના હાથથી તરજુમો થવાથી ઉત્તેજન મળ્યું છે.*

ત્યારબાદ આ વિષયની શોધમાં એક મહાન પગલું મેન્ચેસ્ટરના એક પ્રસિદ્ધ શસ્ત્રવૈદ્ય “જેમ્સ બ્રેડે” લઈ્યું. તેણે એવું શોધી કહાડ્યું કે કોઈ એક ઉત્તેજક નહીં; પરંતુ શાન્ત વસ્તુ તરફ લક્ષ્યપૂર્વક વગર ચલિત થયે લાંબા વખત સુધી જોઈ રહેવાથી મગજની એક વિચિત્ર સ્થિતિ થાય છે, જેને તે *Neuro-Hypnotism* માનસિક ઉદ્ધ અને દુઃકામાં. હીપ્નોટીઝમ એવું નામ આપે છે આવી રીતે હીપ્નોટીઝમ એ શબ્દ પ્રસિદ્ધ થયો. બ્રેડે ૧૮૪૨ ના જુન માસની ૨૬ મી તારીખે મેન્ચેસ્ટરની બ્રીટીશ એસોસિએશન આગળ આ વિષય ઉપર એક નિબંધ વાંચ્યો હતો. અને ત્યાર બાદ સન ૧૮૪૩ ની સાલમાં એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. ખરેખર શાસ્ત્રીય રીતે આ વિષય ને પ્રતિપાદન કરનાર પહેલ વહેલો પુરૂષ તો બ્રેડેજ છે.

તે દરમિયાન ક્રાન્સનો એક ડાક્ટર લીબો, જે પછી નાન્સી ગયો હતો તે આ વિદ્યાના પ્રચારક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે. સૂચક આધોપચાર (*Suggestive Therapeutics*) નું પ્રતિપાદન તેણેજ કરેલું છે. સન ૧૮૬૬ ની સાલમાં તેણે આ વિદ્યાથી સાબત કરેલા કેસોનું અને તેણે વાપરેલી ક્રિયાઓનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે; પરંતુ તેની જોડેયે તેવી દરકાર લાગ્યેજ

* પ્રોફેસર રેઇકેનબેક અને તેના અનુયાયી કનૈઝી રોયાસ વિગેરે મહા પુરોએ વર્ણવેલા કોઈપણ માણસ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી શકે તેવા પ્રયોગોનું સવિસ્તર વર્ણન, તેમજ આ વિષયનું અન્ય અનુભવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો “ડૉ. બ્રાહ્મસ્તવન અને દેવીઅદ્ભુત ચમત્કાર” નામનું પુસ્તક ડી. રે. ૧, કેપ્પા વકીલ ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ, વિસનગર, મા આપવાની ઓફીસમાંથી મંગાવી વાંચો.

લેવાઈ છે. ૧૮૮૨ની સાલમાં નાન્સીના વૈદકીય શાળાના અધ્યક્ષ પ્રોફેસર બર્નહીમે આ વિદ્યાનો શોધ ઉપાંડી લીધો અને પોતાની ખાત્રી થવાથી પોતાની ઇસ્પીતાલમાં લેને દાખલ કરી. ત્યારબાદ જુડી જુડી જગાએ અનેક ડાક્ટરોએ આ વિદ્યાને સ્વીકારી તે એટલે સુધી કે ૧૮૮૮ અને ૮૯ બે વર્ષોમાં લગભગ ૪૦૦ પુસ્તકો, માસિકો અને વર્તમાન પત્રો પ્રસિદ્ધ થયાં છે, અને લેમાંના ઘણાંખરાં વૈદકીય માણસોથીજ ક્રેન્ય લાપામાં લખાયેલાં છે. ૧૮૯૮ ના ૨૦મી આગસ્ટના ખ્રીટીશ મેડીકલ જર્નલ માં એડીનબર્ગની એસોસીએશનની થયેલી મીટીંગનો પૂર્ણ રીપોર્ટ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે ઉપરથી જણાય છે કે, લલભલા વિદ્વાન ડાક્ટરોને પણ હવે આ વિદ્યાની સત્યતા વિષે શંકા નથી. પારીસ, દેખનહેગન, બ્રેસ્લો અને એવાંજ ખીજાં પ્રખ્યાત સ્થળોનાં વિશ્વવિદ્યાલયોમાં આ વિદ્યા શિખવવાનાં સ્વતંત્ર ખાતાં પ્રોફેસર હેઇડનહેમ, ખ્રીલાંન; લેહમન, એવાંજ ખીજાં પ્રસિદ્ધ પુરૂષોનાં અધ્યક્ષપણા નીચે ખોલવામાં આવ્યાં છે અને ત્યાં શાસ્ત્રીય રીતે આ વિદ્યાનું જ્ઞાન અપાય છે.

વિદ્યાકળાના આ જમાનામાં આવી રીતે હીપ્નોટીઝમ-મેસ્મેરીઝમ યાને પ્રાણુવિનિમય નામની વિદ્યાની ચચાર્ય માન્યતા સ્વીકારાઈ છે, અને હવે, તો શોપન હોરનું નીચેનું કહેવું અક્ષરસઃ ખરૂં પડે છે કે;—

“આજકાલ જે માણસ આ વિદ્યાનો સ્વીકાર કરતો નથી, લેને અજ્ઞાની નહીં પણ બળજ કહેવો.”

હીપ્નોટીઝમ એ શું છે;—હીપ્નોટીઝમ એ એક જાતની કૃત્રિમ ઉંઘ છે, કે જેમાં માણસ દેખીતું નિદ્રાવસ્થામાં હોય છે; તો પણ ક્રિયા કરનારની મંરજી અનુસાર હલન ચલન યા લાગણી બતાવી શકે છે. બર્નહીમ લેની એવી બ્યાખ્યા આપે છે કે “જે એક એવી માનસિક સ્થિતિ છે, કે જેમાં ખુદારથી થતી સૂચનાઓનું જ્ઞાન યંવાની શક્તિ ઘણા મ્હોટા પ્રમાણમાં વધી જાય છે.

સાધારણ રીતે હીપ્નોટાઈઝ થયેલા માણસની સ્થિતિ કુદરતી બોગને મળતીજ હોય છે; તોપણ એ જાણવું અત્યંત જરૂરનું છે કે ઉંઘનાં દેખાતાં કાંઈપણ ચિન્હ શિવાય પણ હીપ્નોટીક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એક સાધારણ ઉંઘતો માણસ ખુદારથી થતી જુડી. જુડી ઉત્તેજક અસરો તરફ એક સરખીજ લાગણી બતાવે છે, જ્યારે હીપ્નોટાઈઝ થયેલો માણસ બહુ વિચિત્ર પ્રમાણમાં તેમ કરે છે. તેવા માણસને એકાદ લાગણી બહુ તીવ્રપણે

અસર કરે છે, જ્યારે બીજી બિલકુલ કરતી નથી. તે વખતનો ક્રિયા કરનાર ત્હેને જેટલું જેટલું હા કે ના કહે છે તેટલું તેટલું જ તે કરે છે, યા લાગણી દર્શાવે છે, બાકી બીજું કંઈજ કરતો નથી. તે માનસિક રીતે ખુદેશ યા આંધળો છે; પરંતુ શારીરિક રીતે નહીં. હીપ્નોટાઇઝ થયેલો માણસ ખરી રીતે કહીએ તો દુક્ત ક્રિયા કરનારના હાથમાં એકં રમકડું જ છે. ત્હેને જે કંઈ કહેવામાં આવે ત્હેનો સ્પષ્ટ માનસિક વિચાર બીજા કોઈ પણ તર્ક વિતર્ક થયા શિવાય ઉદ્ભવે છે. અને બરોબર તે પ્રમાણે ગમે તેટલા જોખમે પણ અચૂક કાર્ય થયા શિવાય રહેતું નથી, આ સ્થિતિ કેવળ સાહસિક છે. એક સાધારણ લોખા માણસને જેમ કોઈ તે ન સમજે તેવી વાત કહેવામાં આવે તો બરોબર તે પ્રમાણે પાળે છે, તેમ હીપ્નોટાઇઝ થયેલો માણસ ત્હેના ફરતી રવલાવને અનુસરી ત્હેને જે કહેવામાં આવે તે બરોબર રીતે પાળે છે, આ સંબંધમાં મનની શરીર ઉપર કેટલી અસર છે તે જાણવું પણ અત્યંત આવશ્યક છે. એકાગ્ર ચિત્તથી કરેલા વિચાર શરીરમાં મહાન્ ફેરફાર કરી શકે છે, જેમકે ઉંઘને માટે અપીણના સત્વ (Morphine) ની પિચ્કારી ત્વચાદ્વારા આપવામાં આવી છે એવા ભાનમાં કોઈ દરદીને કેવળ પાણીની પિચ્કારી મારવામાં આવે તોપણ સારી રીતે ઉંઘ આવ્યાના અને એવા બીજા ઘણાજ દાખલા બનેલા છે. લઢાઇની અંદર હાથ પગ કે બીજું અંગ કપાઈ ગયા છતાં ત્હેની દરી પણ અસર થયા વગર જેમને તેમજ લઢાઇમાં આગળ ધસેલા રણવીરોના દાખલા ઇતિહાસમાં મોજુદ છે. હાંત હુબવાની, ચુંક આવવાની કે એવાજ બીજા કોઈ તીક્ષ્ણ દર્દની પીડા પણ આપણે રસીલી વાતમાં વળગતાં, કે બીજા કોઈ અકસ્માત વખતે ભૂલી જઈએ છે. આ બધું શું બતાવે છે? એનું કે દરદ માત્ર કેવળ મનમાંજ રહ્યું છે, અને તેથી જો કોઈ પણ રીતે આપણે મનની એવી સ્થિતિ કરીએ કે ત્હેને દરદ યા રોગનું ભાન યાય નહીં, તો પછી 'નિરામયતા' એની મેળેજ આવશે. ઉંઘ એ આવી એક સ્થિતિ છે. કોઈ પણ દરદીને સારી રીતે ઉંઘ આવવાથી કેટલી આશ્વાસેશ મળે છે અને પરિણામે ત્હેનું 'કેટલું બધું' દર્દ એાધું' યાય છે તે દરેક માણસના અનુભવની વાત છે; પરંતુ સાધારણ ઉંઘ લાવવી અને ત્હેને નિલાવવી એ દરેક માણસના હાથમાં હોતું નથી. ઘણા દર્દીઓને આપણે એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે કે "અરે! શું કરીએ, ઘણુંએ દર્દી છતાં રાત્રે બિલકુલ ઉંઘ આવતી નથી; પધારીમાં એમને એમ આલોટયા કરવું પડે છે, અને ઘણુંએ ઇચ્છીએ છીએ કે ઉંઘ આવે, પરંતુ આવતીજ નથી." વાસ્તવિક રીતે તેમની ઉંઘ લાવવાની આ ઇચ્છા તે ઇચ્છા

મજાજ નથી. તેમના મગજમાં તો સુવા જતાં પકેલાંજ ભૂત ભરાઈ ગયું હોય છે કે આજ ઉઘવા જતાં બિલકુલ ઉઘ આવશેજ નહીં, અને આમને તેમ ગોથાં મારવાંજ પડશે. વસ્તુતઃ અને છે પણ તેમજ. જાકી ખરેખરી શંકા રહિત માન્યતા હોય તો ઉઘ આવ્યા શિવાય રહેજ નહીં, કારણ કેાઈ એક સાધારણ માણસ જ્યારે નિદ્રા લેવા જાય છે, ત્યારે પોતાના નિયમિત વખતે ઉઘ આવશેજ અને ત્હેને માટે પોતે અમુક તૈયારી કરીને સુઈ જવું વિગરે કરે છે તેથી અમુક ઉઘ આવે છેજ. આવા દર્દીઓ હીપ્નોટીઝમની ક્રિયા કેટલો બધો ફાયદો કરે છે તે ફક્ત અનુભવિજ જાણે છે. આથી રોગ મટાડવાનું જે મુખ્ય સાધન બલવત્તર અનુકૂળ માનસિક સ્થિતિ ત્હેને કેાઈ પણ વૈદ્ય, ડોક્ટર કે ઉપચારકે ભૂલી જવી જોઈતી નથી, બદકે દવા આપો કે ન આપો; પરંતુ દ્રઢ વિશ્વાસની તો અત્યંત આવશ્યકતા છેજ.

આ ક્રિયાના મુખ્ય ત્રણ સિદ્ધાંત છે;—

(૧) મેસ્મર સ્થાપિત સિદ્ધાંત.

(૨) શારકોટ ” ”

(૩) નાન્સી પ્રચલિત સિદ્ધાંત.

આમાંનો ત્રીજો સિદ્ધાંત જે નાન્સીની રફ્લના અધ્યાસકેાએ સ્થાપેલો છે, તે સર્વથી સુદ્વલ, નિર્ભય અને મેસ્મરના “વિવૃત્તત્વ” જેવાના અસ્તિત્વને વધારે પ્રાધાન્ય આપનારો છે. આજકાલના પ્રખર હીપ્નોટીસ્ટો તેજ અનુસરનારો છે અને ત્હેમાં કેવળ માનસિક અસરનેજ મુખ્ય સાધન લેખેલું છે, આથી અમે પ્રથમ તેજ રફ્લની હીપ્નોટાઇઝ કરવાની રીતિ આપીશું.

૨૧. હીપ્નોટની હીપ્નોટાઇઝ કરવાની રીતિ;—સંપૂર્ણ ફતેહ મળવાને માટે આમાં ત્રણ વાતની મુખ્ય આવશ્યકતા છે—એક તો દરદીને ત્હેના વ્યાધિથી સુક્રત થવાની તીવ્રેમ્ણા, બીજું વાપરવામાં આવતા સાધનોની સફલતા વિષે ત્હેની પુર્ણ આસ્થા, અને ત્રીજું દરદીની આસપાસના વાતાવરણની અનુકૂલ સુખકર સ્થિતિ. હીપ્નોટીઝમમાં દરદીના મગજની તર્કશુદ્ધિ અને ત્રિચાદશકિતને હળાવી દેવામાં આવે છે, અને આંતરસ્પુરણશક્તિને વધારવામાં આવે છે; જેટલા પ્રમાણમાં પછીનું કાર્ય વધારે થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં ઉપચારની સફલતા પણ વધારે થાય છે. દરદીને પ્રથમ ત્હેને સમ્પૂર્ણ આરામ મળે તેવી રીતે બેસવાનું કહેવામાં આવે છે, અને બની શકે તો બીજા દરદીઓને આ ક્રિયા થતી હોય તે જોવાં દેવામાં આવે છે, જેથી ત્હેની સમ્પૂર્ણ આસ્થા થાટે છે અને એક બાળપણનોજ શુભ રહેલો અનુકરણ કરવાનો ત્હેનો સ્વ.

પ્રથમ સર્વે લોકોએ સુખઈમાજ પધારવું અને તે એપ્રીલની તા ૧૭
ની તારીખની સવાર સુધી આવવું જેથી તેમની સુખઈમા રહેવા કરવાની
જોડવણી થઈ, ત્યાં સ્વાગત સભા થશે. અને બુધ્ધા સાથે મળીને પનવેલમાં
જોડાઈ સુખઈમા આવશે. તે વિષેની સર્વે ગોઠવણ, પનવેલના શ્રીધર્ત્તા-
કાર્ય આદિ મંદિર તરફથી થશે; જે માટે કોઈને કાંઈ પણ પુરસ્કાર આ-
પડશે નહીં. પણ જે કોઈને એકદમ પરભારા પનવેલમા આવવું હશે
તે પોતાના ખર્ચથી ત્યાં આવવું. તેઓ જે જે વિગતો અગાઉથી “લિ.
વિષ્ણુ કૃષ્ણ શાસ્ત્રી પુરાણિક, પનવેલ, જી. કુલાબા” એમને ખબર આ-
પડે તો પનવેલમાં તેમની રહેવા વિગેરેની ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

આ સર્વે સંસ્થા વિષેની વિગતો, વારવાર ભારતધર્મ પત્રકમાંથી પ્રકટ
વાના આવે છે. જેથી સર્વ લોકોને તેનો ઉપયોગ થવા માટે એવી ગોઠ-
વણી છે કે, જે લોકો ટપાલ ખર્ચ માટે ૧ આનો મોકલે તેઓને ચાર
રૂ. ૧૧ સુધી ‘ભારતધર્મ’ પત્રક મફત મોકલવું. એમને તેઓએ ૧ આનો
ની ભારતધર્મ મંગાવવું.

૧. વિનિમ્કાયાલય, કા. પ તત્તાવ સામે } શંકર દાજી શાસ્ત્રી, પંદે,
૧૧. ગીરગામ, મુબઈ, નંબર ૪ } આધુવેદ મહોપાધ્યાય

માસિકના તંત્રીના સ્વર્ગગમન સંબંધી શોકોદ્ગાર.

(માલિની છંદ)

સમય વિષ્ણુ સલ્લણ સ્વર્ગમા શું સિધાવ્યા !

અરરર દિલમાહે લેશ ના રે'મ લાવ્યા !

તુમ વિષ્ણુ પિતૃ માતા જાત સ્ત્રી આદિ ઝૂરે,

પ્રિય વગર તણાયા પ્રેમિયો શોકપૂરે. ૧

પિતૃઋણ પણ પૂરું ના કર્યું નેમ ખાળી,

હક પુરણ પ્રિયાના ના કર્યા હસ્ત આલી,

જગદિત ચિત પ્રેરી પાછું વાળ્યું જ પ્યારા,

અઘટિત ગતિ ધારી ને રહ્યા છેક ન્યારા. ૨

અનુભવિક ઉપાયો દેશિને આપવાને,

નિજ જનપદ કેરી હૃદયા કાપવાને;

અચળ વચન દીધું તે છતાં આ એકાગી ?

કહિ કથનજ દુઃખ શું બન્યા દે નિસર્ગી ૩

અમિત મન હતી જે આલિંગને સુ આશાં,

સહુ રહિ મનમાં તે; હા પડ્યાં દુઃખ પાયાં

વિચારિ વિષમ માર્ગે નેહિયેનેજ નિશ્ચ,

અલપ સુખ પ્રતાવી દુઃખ લીધું; અતીસે

હૃદય બિચ ચયો જે કારિ ધા તે ન રહે,

લિફળ દિલે બન્યેથી કાર્ય દાઈ ન સુઝે;

સુમનસ થઈરું શું તે દગો છેક લીધો !

અધવચ અકળાવી ગુણિતો માર્ગ લીધો !

(દાહરા-છંદ)

જેની અહીં જરૂર છે, તેની ત્યાં પણ તોત !

ખાસ જરૂર જણાય છે, લાસે એમજ ખાત !

તને જમ્યું જે તે ખરું, શું કહું કયન વિશેષ !

મળો શાંતિ અતિ સ્વર્ગમાં, ઇચ્છું એજ હમેશ.

જુદા પિત દલાને દલાસો અતે સુગનોને સવિનય માર્યના.

(દાહરા-છંદ.)

તાત્ત્વિકરૂં તપાસતાં, આ સંસાર અસાર;

નિહાળિને નિશ્ચે થયું, નાશવંત નિરધાર.

કૃતાંત આગળ કોઈનું, કરિયે ન ચાલે ભેર;

એમ-માની અણ ચાલતો, કરિયે હૃદય કઠોર.

જે કીતે તે જીવનો, અતિવ થાય ઉદાર;

જો કીતે કૃતિ આહરી, કરિયે સુકૃત સાર.

વૈદ્યક સિપય અને વળી, નવા શોધની નોંધ;

કુલ જનને છે કામની, બુદ્ધિ વધારણ બોધ.

વિત્ત તત્ત્વવિદ્યા વધે, સાથે કાર્ય સદાય;

તળિ નરરત્નની નામના, સેહેજે કાયમ થાય.

માટે મારા મિત્રવર, શુભિષોષક શુભવંત !

આ માસિક થાવા અમરં, ખાસ ધરો મન ખંત.

આહક થે કરિ શુભિજનો, આહાલો દેશી વીર !

પૂર્ણચંદ્રની માર્યના, ધરો આનમાં ધીર !

અસ્તુ ! શુભભવંતુ !!

મહારાજે નડીયાદ નિવાસી “વડનગર-વિસનગર બાલામ-
સાદ ફાર્મસી” ના અધ્યાપકે સન્મિત્ર મંજુલાલ
ભોગીલાલ કંથારીયાકરે સ્વર્ગસ્થ સંબંધી
“પરલોક-પોકાર”

ઘટમિત્રવર્ષ! પ્રથમ તો ત્હારો (ધનવતરી) એ નામના માસિકનો લેખ
અધૂરો છે, એવધાવય ચતુ છે. ત્હારા વિવિધ પત્રો ને માસિકોમા બંડેર બ
બરો વિના તે તે પત્રો ને માસિકની જગ્યાએ સૂની પડી છે. ત્હારા પુસ્તકોનાં
કળાટો બંધ છે. ટેબલો ને ખુરશીઓ નિસ્તેજ છે. ખીંટીએ ભરાયેલાં વસ્ત્રો
મલીન થઈ બચ છે, ત્હારી વિવિધ સ્થિતિ ને ઉમ્મરની વિવિધ ચહેરા-ચિત્રકે
કે જે ફોટોઓ તેનાપર રજ છવાઈ ગઈ છે. વિગેરે સર્વ અવ્યવસ્થિત થઈ ર-
હ્યું છે. તે તો બાલુએ રહ્યું; પરંતુ ત્હારો સાંત્વિક સદ્ગતિ સંપાદક જર્જરીભૂત
પિતા તથા પુત્રવત્સલ મમતાળુ માતા શોકામિત્રી સૂકાય છે. ભવિક બાતા
મૂર છે, નાકાન ઉમ્મરવાળી કાલું ઘેટેલું બાલતી નાની બહેનડોયોની આંખો
આવણુ ભાલરવો વરસી રહ્યો છે. નેત્ર રડી રડી ફૂલી ગયા છે, વગી ત્હારા
આંતઃપુર રૂપ ઘરમાં મહાન લયકર ચોરી થઈ છે. હુટારાઓએ ધાક પાડી
છે. ત્હારી નવેલી અધૂરી-મધૂરી હીજીલાગી પ્રિયાના હૃદયમાં હોળી સળગી
રહી છે. તેના અંગના ફેરોનેબલ દાગીના શોક ચોરો લઈ ગયા છે. ત્રિરુ ધા-
ડપાડુએ હૃદયમાં ને હૃદય બહાર બહાર ચુકીઓનો માર માર્યો છે, વૈરાગ્ય
હુટારાએ ત્હારી વિયોગીનીને પકડી તેનું શિર પથ્થર સાથે અક્ષણી તેની શિ-
રવેણી કાપીને લઈ લીધી છે. ઈત્યાદિક સર્વ અઘટિત થઈ ગયું છે બાપુ!
પહાલા !! રનેહી !!! આ પ્રમાણે ત્હારા ઘરે આવી બેતાં મુને માલુમ પડે
છે. તું ક્યાં ગયો છું એ સંબંધી અલેક્સી પાડોસીને પુછનાં તેઓ જવાબ આ-
વે છે કે મહારાજજી ! તમારો મિત્ર તો લવાટનીની સંતાકુકડીની રમત રમ-
વા સંતાઈ ગયો છે. ને હે ભાઈ! બે તે સાચું જ હોય તો હવે બસ કર, જા-
હેરમાં આવી દર્શન દે. દીદાર દે. છતાં મ્હારા મિત્રનું કહ્યું ન માને ને સાચેજ
કાયમના માટે કોઈ શુકામાં, ઘરમાં, વનમાં, મહેલમાં, સંતાઈ ગયો હોય ને
ત્હને મ્હારી અગર ત્હારી ત્હારીની યા માતાની. યા પિતાની યા બાતાની
યા બહેનોની યા કોઈની પણ દયા આવતી હોય તો સાંભળા—

(દરીગીન છંદ.)

સંતાઈ ગયો બે હોય તું કોઈ જગ્યામાં કે પહાડમાં,

તું નિકળ જઈ દે દરથ બાપુ હા !!! હવે રંજક માં;

શું પડી ચૂક શું પડી લૂંટ્યો, જેથી ગયો સંતાઈ;

પિતા માતા પ્રિય પત્ની ને છાતા અરે કહી બાઈ બાઈ.

કેવ દાનવનાં યુદ્ધ વિષે દેવતાનાં કષાતાં અંગ,

હવા દાડ મલમ પટ્ટીના સાડ, છત્રે કરીને ઉમંગ.

તેડાવીયો જે કારણે તે કાર્ય ને સહુ યઈ રહ્યું,

તો વિષુ વિવળે આવશે અહીં કરગરિ કહું બહુ બહુ;

જો નહિ આવે તો લગ્ન કાગળ, શાન્તિ યવા હે પ્રાત!

સુખને શાન્તિ સ્વર્ગે છે કેવી વિરગારી તે લગ્ન વાત.

જો દિવ્ય પત્ર તહીં તથો અહીં ચર્મચક્રુ અમ ખરે;

તો અહીં તથો તહીં જોકકુ તું બકષિ લેજે તવ કરે.

શ્યલપત્ર કહી ત્યાં ન મળે તો સુકમ તેના ઉદ્ધાર;

તવશામની અતિમ મુશ્કરીયોથી સાંભળ શાન્ત પુકાર.

અભિમત્ર મંજુલાલ લે સપડાવીઓ તે શોકમાં,

અભિધર તથો તું વાંચજે આ પત્ર રહી પરલોકમાં.

આ માસિકના તંત્રી ડૉ. મંજુલાલ ભોગીજાલ કંથારિ-

યાકર એમ. સી. પી. એસ. અને એમ. સી. એચ.

સી. તું સંસારની અસારતા સિદ્ધ કરનાર હુંક

જીવન વૃત્તાંત.

આ માસિકના ઉપતંત્રી મિ. ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ ત્રિવેદી, કે જે વડોદરા વસિષ્ઠ ડૉર અને પાલનપુર એન્જનીના પ્સીડર અને સુપ્રસિદ્ધ અનુભવિ આયુર્વેદ છે, તેમના કુલડીપક મંજુલાલનો જન્મ સંવત ૧૯૩૮ નો વૈશાખ સંદી ૧૧ તા. ૨૬-૪-૩૯ સને ૧૯૮૨ નો રોજ થયો હતો. અને એ જન્મ મંજુળી કાસર તાળે ચેટલાદના પ્રખ્યાત જ્યોતિષિ સંગરામ માઠયે જન્મકુંડળી રાંકી હતી તે તીચે મુજબ હતી.

મિતી વૈશાખ સંદી ૧૧ સનિવાર પડી ૬ પલ-૪૧ ઉત્તરાશ્વિની પડી ૧૦ પલ-૧૦ આષાઠ યોગ પડી ૪૩ પલ-૫ મેષ સંક્રાંતી ગતાંશા. ચંદ્રોદયાત ગંત. પડી ૩ પલ-૫ સમય જન્મ શકે ૧૯૧૪

સ્થાન.											
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧
અ. સુ. કે.	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩

આ જન્મકુંડળી મિ. ભોગીલાલને સંદી ૧૪ ને રોજ વિસંકર સુકામે પ્રાપ્ત થઈ તથા

પુત્રજન્મની વધામણીના કોમળ પશુ જે સધે મળ્યો હતો. જોડે આ દુનિયામાં મહેલ હવેથી અને જીંદગીમાં વાસ કરનાર તમામ મનુષ્યને પુત્ર જન્મની વધામણીથી અપાર હર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પણ પુત્ર જન્મની વધામણી પુત્ર વાંચ્યા હતાં હર્ષથી ઘેરા ન બનતાં ધૈર્યે ભરેલ વિષ્ણુ જ્ઞાન કરાવા હિતાર્થજ વિચિત્ર વિચાર પ્રકટ ન કર્યો હોય? તેવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો અને તે વિચારના અક્ષરે અક્ષર પોતાની નિસ નોંધમાં પાને ૩૨૭ થી ૩૩૨ સગી નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું કે:—

“એક ધરી આનંદ પુષ્પને, એક ધરીમા ગોક; ...
એકેની સિયરના નથી આતે, કળ તેના છે; દેશરે ...
ગમ ન પડે નંગે ગોવિંદની ગતિ ન્યારી, ...
આનંદેળા છે ઈશ્વરની એ શું બનશે સારીરે, ...
પુત્ર જન્મ પામ્યાથી પ્રાણી, જીવમા હરખે જોઈ, ...
પલકવાર પછી શું નીર્પજસ, હજી સકે તેહાંકિયરે દ 'ગમ ન પડે.”

ઈલાહિ વિપરીત વિચારો સાથે અનિદ આભાસભાગમા લોખંડો દિશ્વરે આખર વધામણીથી હરખાઈ ન જતા, તેમ અનિદ અભાસ વિચારથી ખેલવંત નુશ્વતા ચિત્તરેતા લોખંડો કે જે જગતનિષંતાની ઈષ્ટા હશે તેજી ચશે. એમાં મારે, વિકલ્પ સંકલ્પ સાથે દશમિયાનગીરી કરતી તે કુદરતી કાનુન આડે આવવા જેવો પ્રકાર ગણાય. જીવને લાભ-હાનિ સુખ-દુઃખ પૂર્વ સંચિત્ કર્મ પ્રમાણેજ ભુક્તવા પડે છે જેથી દેવને દોષ દેવો પણ અજ્ઞાનથી આસ્પદિત થયલા મનની નિર્મતાજ છે. માટે હવે કે શોક કંઈ કંવાની નર નથી; કેમકે—ધરી પછી શું ચશે તેની જ્યારે ખબર નથી ત્યારે આ પુત્રજન્મના સમાચારથી આનંદિત શા માટે થવું જોઈએ? આખર કદાચ વધારે શોકના લોકના થવું પડે તે કંતા અત્યારેજ વધારે હર્ષવંદના ન થવું એજ ઉત્તમ છે કહ્યું છે કે—

યથા કાલ ચ કાલે ચ, સમે ચાતાં મહોદયૌ;

સમેતે ચ વ્યપે ચાતાં, તદ્વદ્વત સમાગમ;

પયં પુત્રાશ્ચ પૌત્રાશ્ચ, શાતયો વાંધવાસ્તથા;

તેષાં જોહો નં કર્ત્તવ્યો, વિયોગેન વ્યથા મયેત્.

મતલબ કે—મહાસાગરની અદર લાકડાં અગર તણુ અનેક એકાં થાય છે અને વિપ્રુટાં પડે છે. એજ મુજબ સંસાર સાગરમાં પણ પ્રાણી માત્રનો તેમજ પુત્ર-પૌત્ર—શાંતિ ને અધુએનો સમાગમ થાય છે ને વિપ્રુટા પડે છે; માટે જરા વારમાં સ્થિત્યંતર થવાના પદાર્થોની ઉપર વિશેષ રોહ રાખવો નહીંએજ છે; કેમકે જ્યારે ત્યારે પણ વિયોગ થાય તેથી મહા દુઃખ થાય માટેજ આ બામતનો હવે શોક સગાન ગણવો જોઈએ.

ખીજી રીતે વિચારવાથી—પુત્રના સં-ક્ષણાર્થે પણ પ્રભુપ્રાર્થના કરવી યોગ્ય છે, તથાપિ તે કરવા તર્ક મનોદેવતા ના પાડે છે, કેમકે જે વસ્તુ માટે જે ઈશ્વરે નિર્માણ કર્યું પ્રકારે ફરવાનું નથી. કહ્યું છે કે,

“તુવસી રેખા કરમકી, મેદી ન શકે કોય;

ફાકટ ક્યોં ચિંતા કરે, હોની હોય સોહી હોય।

હાનિ લાભ જીવન મરન, યશ અપયશ વિધિ હાય.”

માટે હાથરૂની સ્તુતિ કરી તેમને પોતાનો નિયમ તોડવા શા માટે, વ્યથિ લવાશે કરવો નહોતો. ફક્ત એજ નિયમ અપેક્ષા નહોતો છે કે જે એમણે ધાર્યું હતો તેજ યશો આ સંસારના ક્ષણિક પદાર્થો હાથર પાસે માંગતા તે કરતા બહુતર છે. કે કંઈનું આગણી ન કરવી આગણી અને નિયમ વિરૂદ્ધ હોય તો જગનિયંતા પણ આપી શકનાર નથી, માટે આજની પુણ્ય ખાતર સંમુખેથી તે હાથરની ક્ષમા પ્રમાણે થઈ છે એટલુંજ મનમાં રોષનું ખસ છે.

૧૮૫૨ પ્રમાણે વિચાર કલેશો ગો પ્રલક્ષણે નાંખ્યા છે અને એ કલેશો હાથરની ચક્રેણ સુતિ કે અલૌકિક ભીષક સંબંધી તિર્મળ અકલ્પ્યતાના કાલિકાંજનને પ્રથમથી જ જોવા વિતાંતને આભાસ થાય છે એ માનવું પણ દુસ્સંભ બરેલું રચું નથી.

૧૮૫૩ ને ૧૮૫૪ ના અંગુલાક્ષી નાનકડાં વધાણાં વખતે આવાં વિચારો અર્થાં હતાં છતાં માત્ર આપતિની પ્રખળ શાયાની પ્રખળતાએ બંધનશીલ બંધનનું ને મેણ આશાના પીરંજીમાં સ્થાપવો સુર કમો. એથી ત્રિદાન્યસાધાનક ઉપર ચેતા મેળુવાંતે સુદામાં મુજરાતી અભ્યાસ કરાવી કલેશ અભ્યાસ કરેલા શુર કરાવ્યો. અંગુલાક્ષી પેણ તીકેણ પુરુષાણવકે વંદ વર્ષની નાદાન ઉપરમાં એટલે કે સંવત ૧૮૫૬ તા. ૨૧-૧૨-૧૮૫૬ ના રોજ મેડીકલ પરીક્ષા ફોલમંદી સાથ પસાર કરી. અને તે પછી નિયાંદ નિર્વાસિ બાક સાહેબ દેરાઈની રૂ. ૧૦) રોકાશરીય તેમને મળી હતી, તથા એજ સાલમાં પ્રીવિયસનો અભ્યાસ કરવા સંદર્ભ વિધાવિ-લોસિ વડોદરા કોલેજમાં દાખલ થયો હતો અને તે પછી સંવત ૧૮૫૭ ના માગધર શહી ૨ તા. ૨૪-૧૧-૧૮૫૦ ના રોજ મુખ્યની આંટ મેડીકલ કોલેજની આંદર પ્રવેશક પરીક્ષા આપી દાખલ થઈ ૧૮૫૮ ના આસો વદ ૯ ગુર તા. ૧૫ અક્ટોબર ૧૮૫૩ માં એલ. એમ. એસ. ની પહેલી પરીક્ષામાં ફોલ મેળવી હતી.

માગસર વદી ૧૦ રવી સંવત ૧૮૬૦ તા. ૧૩-૧૨-૧૮૫૩ ના રોજ મેળુવાંતે ત્રમ નિધિવાદમાં ખારી પોજના રહેનાર પાક મળીલાલ સમરજીની દીકરી ચાંનાલક્ષી સાથે રચું હતું.

સન ૧૮૦૫ ના અક્ટોબર માસ સુધી તેમણે મુખમાં આંટ મેડીકલ કોલેજમાં એલ. એમ. એન્ડ. એસ. ના કોર્સનો અભ્યાસ કર્યો હતો.

માગસર સુદી ૧૦ સંવત ૧૮૬૨ તા. ૬-૧૨-૧૮૫૫ ના રોજ મેળુવાંતે કોલેજ આંદર શીક્ષીયન એન્ડ સરજનસ આંદર કલેજમાં અભ્યાસ કરવા દાખલ થયા હતા.

ફાગણ વદી ૧૧ મંગળ સંવત ૧૮૬૨ તા. ૨૦-૩-૧૮૫૬ ના રોજ મેળુવાંતે શીક્ષીયન અને સરજનસ આંદર કલેજમાં કોલેજમાં પહેલે નંબર નીચેનો માક સાથે પાસ થયા.

સરજરી ૭૫૦

મેડીસીન ૬૮૦

મીડવાઈકરી ૮૦૮

પેથોલોજી ૬૫૦

મેડીકલ લેબરીસપુટેન્સ ૬૮૦

હાઈલિન ૭૧૦

૪૫૮૮

અને તેમને એમ. સી. પી. એસ. (એમ્સ-આઈ. ડી કોલેજ આંદર શીક્ષીયન એન્ડ સરજનસ આંદર કલેજ) ની ડીગ્રી અને રૂપના આંદર એ કોલેજથી બહુ માન તરીકે મળે

હતો. વળી જેમણે એ કોલેજના અભ્યાસ સાથે કલકત્તા હોમીઓપેથીક કોલેજના અભ્યાસ શરૂ રાખેલો તેમાં પરીક્ષા આપી પાસ થઈ એમ. સી. એચ. સી. (મેમ્બર ઓફ ધી હોમીઓપેથીક કોલેજ કલકત્તા) ની ડીગ્રી મેળવી હતી. વળી મીડવાઈટરી અને પેથેલોજીમાં તેમનાં પંચાં ઊંચા માર્ક હોવાથી તે કોલેજમાંથી તેમને બહુમાન (લુથઈ આનર્સ) તરીકે એ બે વિષયમાં પાસ થયાનાં દાખલા મળ્યાં હતાં.

અસાડ સુદી ૧૩ પુષ્વર સંવત ૧૯૬૨ તા. ૪-૭- ઈ. સ. ૧૯૦૬ ના રોજ મંજુલાજી નડીયાદથી દરી કલકત્તા ગયા. તે ત્યાં મેડીકલ કોલેજમાં દાખલ થઈ એક ચાલ્સીક સરન્ડરીમાં રૂપિયલ વિષય લીધો હતો. તે કોલેજના અખંતો પ્રેક્ટિસર તેમના ઉપર વણી પ્રીતી રાખતા હતા.

કારતક સુદી ૧૧ સંવત ૧૯૬૩ રતી તા. ૨૮-૧૦-૧૯૦૬ તા રોજ કલકત્તા મેડીકલ કોલેજની ઓથોરાઈઝીક સરન્ડરીની સાખાના પ્રેક્ટિસર તેમને કામમાં પ્રવૃત્તિ મહેતી મળ્યાનો ખાસ દાખલો આપ્યાથી તેઓ કલકત્તાથી નીકળી નડીઆદ આવ્યા હતા.

માગસર વદી ૧૫ પુષ્વર સંવત ૧૯૬૩ તા. ૧૨-૧૨-૧૯૦૬ તા રોજ તેમણે નડીઆદમાં દવાખાનું ઉઘાડ્યું હતું.

ફાગણ વદી ૭ પુષ્વર સંવત ૧૯૬૩ તા. ૬-૩-૧૯૦૭ તા રોજ નડીઆદથી દવાખાનું ફેરવી વડનગર દવાખાનું ખોલ્યું હતું.

ફાગણ વદી ૯ શુકર સંવત ૧૯૬૩ તા. ૮-૩-૧૯૦૭ તા રોજ મીઝું દવાખાનું વિશનગરમાં ઉઘાડ્યું હતું.

ખાદ મંજુલાજી સંબંધી જે હૃદયદ્રાવક બનાવ પ્રત્યે તે લખવા જતાં હૃદય પીગળી ગયું, તેજો સોધારો આપું વરસવા લાગ્યાં અને લેખિની યરયર કંપવા લાગી. જેને માટે અત્યાર સુધી ઉદયની નોંધ લખી તેનાજ અસ્તની અત્યારે નોંધ લખવાનું સરન્ધુ-એટલે લાચારી રામખવારીને તાબે થતું પડ્યું. મહા ત્રદ ૯ પુષ્વર ૧૯૧૪ તા. ૨૬-૨-૦૮ ના રોજ તેમણે વિશનગર મુકામે માત્ર છત્રીશ વર્ષની ઉમરે સવારના ડાહ્યા વાગે પોતાના પિતાપ્રાને જન્મ વધાવણી વખતે ઇશ્વરની લીલા સંબંધી જે વિચિત્ર વિચારો ઉપજેલા તેને સાગ્રા પાડવા તથા સંતે રીતે સુખી ત્રદ પિતાના હૃદયમાં કારી ધા કરતા ખેંચતા, લોગ થઈ આ કામી દુનિયાં સરાયને છોટી સ્વર્ગસુખ સંપાદન કર્યું. જ્ઞાતા શુભચાંદક સ્વદેશીએ । આ સ્વદેશીદય કરતારા સ્વદેશકાંતની ખામી ખાતર જે ઉષ્ણ અંસુમાં પાડો; કેમકે, હજારોમી હિંદે પોતાની પ્રાચીન કળાઓને પ્રકાશમાં લાવનાર હિંદીવા સ્વદેશકવ આર્થ : વિદ્યારત્નને શ્રદ્ધાઓ છે અને એથી આપણને પણ એવા નરત્નની ખોટ પડી છે માટે તેના અખંદ આત્માને સદા શાંતિ મળવાનું ચાહી તેના દુખિયારા શ્રદ્ધ પિતા, માતા, લઘુ બાંધવ, નાનકડો બહેનરી પતિભક્તિ પરાયણ કુળવધુ અને મિત્રમંડળનો દિવસોંજ સાથે સદા જાય. આહો અને એવા સ્વદેશબક્ત વિદ્વાન નરત્નનો પુત્ર આતમય ભારતમાં પ્રાદુર્ભાવ થવા પ્રશુપ્રાર્થના દરી અત્યાર સંસાર તી રચનાને ધ્યાનમાં લ્યો ।

મા. અમિલરમસાદ રૂપિરામજી.

સર્વ ધાતુઓ અને ઉપધાતુઓ પૃથ્વીમાંથી નીકળે છે, અને તે ધાતુ ઉપધાતુઓની ઉત્પત્તિ સાથે, તેમાં કેટલાંક ખનીજ દ્રવ્યો મિશ્ર થયેલા હોય છે. તે દ્રવ્યોનો છુટાં પાડી ધાતુ ઉપધાતુને શુદ્ધ કયા સિવાય એમને એમ, અથવા તેો રહેતી બરખ કરી વાપરવામાં આવે તો, તેમાં દ્રવ્યો રસીરમાંથી રોગ નાશુદ્ધ કરવાને અર્થે, ઉદાહરણ કેટલાંક મહાન રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે. માટેજ ધાતુ અને ઉપધાતુઓને શુદ્ધ કરી વાપરવાની રીતિ આયેશાસ્ત્રકારોએ બતાવી દેલી છે. પ્રાચીનકાળમાં સર્વ ધાતુ ઉપધાતુઓને શાસ્ત્રીક રીતે શુદ્ધ કરી, પછી રહેતી આપધી અગર માત્રા બનાવવાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી હતી. અને તેવી યથાશક્તિ બનોવેલી બરખો અને માત્રાઓનું સેવન કરનારને તાત્કાલિક અને ઘણા લાંબા વખત સુધી ટકી રહે તેવા કોઈ મંદા થતા, એ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે. એવી બરખો અને માત્રાઓથી વિવિધ જાતના રોગો નિર્મળ થતાં એટલુંજ નહીં, પરંતુ દીર્ઘાયુષી થતા.

દરેક ધાતુ ઉપધાતુના શોધન, ખાણ, અને તેના અણુદોષ તથા અનુપાન સંબંધી સર્વ વર્ણન આપવામાં આવશે. આવાં યથાશક્તિ બનાવેલાં રસાયનો સેવન કરનારે, કયા કયા પદાર્થોને આહાર કરવો, અને કયા કયા પદાર્થો વર્જ્ય કરવા એ પણ તે તે ધાતુ ઉપધાતુના ધરણમાં આવી જશે. શાસ્ત્રકારોએ યથાપથના જે નિયમો બતાવેલા છે, તે એવી યોજનાથી કે, તે સેવન કરનારના રોગો જલદી નાશુદ્ધ થાય અને વીર્ય, બળ તથા પુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય. આવી બરખો અને માત્રાઓ તૈયાર કરવામાં આવત મહેનત અને ખર્ચ થતું, દાખલા તરીકે સહસ્ત્ર પુટી અન્નક બરખ, ચારસો વીસ પુટી હસ્તાલ બરખ, ચતુરસ્રી લોહબરખ, ઇત્યાદિક આવા કાંઈકુલને લીધે, આવી મોટી દવાઓ રાજવૈદ અને મોટા શ્રીમંત માણસોને લાંબા જીવનમાં આવતી, અને હેમખર્ચ, અર્ધનારીનટથર ઇત્યાદિ માત્રાઓ, સાધારણ સ્થિતિના અગર ગરીબ ગરબાને ઘેર બંધકર મંદવાડ થતો તે વખતેજ લોકો માગી લાવી વાપરતા, ને હજુ પણ લાપરે છે. વળી પ્રાચીનકાળમાં રાજ રાજવાડામાં પેટીબત અનુભવી રાજવૈદો રહેતા, તેમને રાજ્યમાંથી મોટાં વરપાઠનો મળતાં એટલુંજ નહીં, પણ રાજકુળના દર્દીઓની સાંજાર માટે તેઓ કમતી માત્રાઓ બનાવતા અને વાપરતા. ઉપયોગ પૂરતી વાપરતાં શીલિક રહેલી આવી હોયી જાતની દવાઓનો, સાધારણ સ્થિતિના ને ગરીબ વર્ગના દર્દીઓના અસાધ્ય અને બંધકર દર્દો નિવારણ કરવામાં ઉપયોગ થતો.

પરમપૂજ્ય વૈદ્યરાજ ઝંડુભટ્ટ જેવા કુચળ રાજવૈદની રસશાળામાં અનેક અમૂલ્ય બરખો અને માત્રાઓ જોવામાં આવે છે. તેવા મહાન વૈદોને રાજ્ય આશ્રય ન હોવ તો આવી મોટાં બારત મહેનત અને ખર્ચવાળી માત્રાઓ બની રાંધવી કેવળ હુલેમ હતી. રહેતી પુત્રીમાં નીચેના દ્રવ્યોથી વધારે આત્રી યશે. આગળના વખતમાં અકબર અગર ખીજા દારૂ આદર્શાહને એક મહાન રોગ થયો હતો, જે તેણે પોતાના હકીમને બતાવ્યો. હકીમે કહ્યું કે—આ રોગ મંદાવામાં જે માત્રા કરવી પડશે તેમાં વીસહજાર રૂપયા બેઠશે. એટલી રકમ હશે ત્યારે તે તાર થશે. અને તેથી એ રોગ હુંક મુદતમાં મટશે આદર્શાહે વિચારે કયા કે ગરીબ ગરબાને એ રોગ થતો હશે તે એટલી રૂપયા કયાંથી લાવતા હશે, અને તેમનો રોગ કેવી રીતે નાશુદ્ધ થતો હશે, થોડો વખત જવા દેક આદર્શાહે પોતાનો વેષ બદલી નાખી, કાટયાં તુટયાં લુગડાં પહેરી, શ્વવારમાં સ્વોદય પહેલાં હકીમના આંગણમાં બેઠી પડ્યા; હકીમ તેને ગરીબ

બીજારી જાણી તપાસી જોયો અને પોતાના દવાખાનાનાં સખી-ધર્માદા દવા કરવાથી પંદર પીસ દિવસે તેમનો રોગ મટી ગયો; પરંતુ હકીમે બાદશાહને ઓળખ્યા નહીં. કેટલીક મુદ્દે ફરી બાદશાહ બ્યારે હકીમને મળ્યા ત્યારે બાદશાહે હકીમને ‘પૂછ્યું કે ‘તમે મને જે રોગ ય- પ્રેર્યો હતો, તે અસાધ્ય અને ભયંકર છતાં વીસહજાર રૂપિયાની માત્રા થાય ત્યારેજ મટે એવો કહેતા હતા, તે રોગ મને તદ્દન મટી ગયો છે તેનું શું કારણ ?’ હકીમે કહ્યું કે ‘વગર દવાએ એ રોગ મટે તેવો નહોતો, અને એ રોગ ઉપરની ખાસ માત્રા મ્હારે ત્યાંજ છે, ખીજે નથી. તેથી કદાપી બાદશાહ સાહેબ વેપ બદલી જે બીજારી વેપે મ્હારે ત્યાં આવી દવા લેઇ ગયા હોય તોજ મટે, નહીં તો મટે નહીં.’ આ સાંભળી બાદશાહ સાહેબ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને હકીમને મ્હોટું ધનામ આપ્યું, હકીમ સાહેબે કહ્યું કે ‘આપ સરખા શ્રીમાન બાદશાહને ત્યાં આવા રાજરોગો થાય તે નાણુદ કરવા માટે અમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરાવી માત્રાઓ કરીએ, અને બાકી રહેલી દવામાંથી હજારો માણસોના એવા રોગો મટાડીએ છીએ, મતલબ કે આવી રાજ્યમદદ હતી ત્યારેજ હજારો અમૂલ્ય માત્રાઓ બનતી.

સંવત ૧૬૫૪ની સાલમાં વડોદરા રાજ્યના માણ સર મનમુન્દાર સાહેબને ત્યાં મ્હારી દવા ચાલતી હતી. તે વખતે તેમણે મને લગભગ જે તોલા અબ્જ ભરમ આપી હતી. મેં તેમને પૂછ્યું કે ‘આપને આ ભરમ કાણે આપી?’ ત્યારે તે સાહેબે કહેલું કે ‘પુનામાં પુરાતન કાળનું એક મ્હોટું મકાન પડી ગયેલું, તે ખડેરમાંથી લાસ રંગની માટીની ખાંણ છે એમ ધારી ધણા લોકો અને લીંબા માટે લેઇ ગયા. પછી કોઈ કુશળ વેદે એ તપાસી જોઇ તો તે માટી ન છતાં અબ્જ ભરમ માત્રમ પડી અને એ સ્થળના લોકોને જાણ કરતાં એ સ્થળે થી એ અબ્જ લેઈ જતાં અટકાવ કર્યો. તેમાંની એ અબ્જ ભરમ હતી, આ અબ્જ ભરમ મેં કેટલાક દરદી ઉપર વાપરી હતી, ને અસરકારક જણાઈ હતી. એવું કહેવા માં આવે છે કે પેશવાઈ વખતમાં એ સ્થળે જગ્યાખંધ અબ્જની ભટ્ટી કરવામાં આવતી હતી. અને કંઈ કારણસર એ અબ્જ ભોંયમાં ભોંયરા જેવા સ્થળમાં મકાન પડવાથી દબાઈ ગયેલી હોવા જોઈએ.’ મતલબ કે આવી દવાઓ રાજ્યમદદને લીધે જગ્યાખંધ બનતી હતી. દુર્દેવની વાત એ છે કે આર્યાવર્તમાં પરદેશી રાજાઓની સ્થાપના થઈ. અને રાજ્યકાંતીને લીધે અનેક સંકટો પ્રજા ઉપર આવવા લાગ્યાં તે કારણથી આર્યવેદકની રસાય- હીક દવાઓને મ્હોટો ધોડો લાગ્યો અને પરદેશથી તૈયાર થઈ આવતી દવાઓએ રસાયનશા- સ્ત્રની દવાઓની જગ્યા રોકવા માંડી, તે એટલે સુધી કે યથાશક્તિ ચુર પરંપરાથી ચાલતી આવતી રીતિ પ્રમાણે દવા બનાવવાની રીતિ કોઈક સ્થળે જોવામાં આવે છે. વળી આવી મહાન મહેનત ને ખર્ચમાં ન ઉતરતાં વેદે શુદ્ધ કર્યા શિવાયની ધાતુ ઉપધાતુને ઉપયોગમાં લેવા લાગ્યા છે, જેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે તેવી અશુદ્ધ દવાઓથી રોગ મટવાને બદલે સે- વન કરનારને અનેક નવીન રોગોનો ભૂત વળગવા માંજા છે, અને ધાતુ, ઉપધાતુઓ શરીરપર યુદ્ધી નીકળવા લાગી છે, તે એટલે સુધી કે વાપરનારના જીવને પણ પ્રસંગે જોખમ આવે છે, આથી સાધારણ રીતે લોકોમાં આવી રીતે જે હાનીકર નીવડે તેજ માત્રા યા ભરમોને રસા- યનરૂપે લેખવામાં આવે છે અને કોઈ દરદીને તેમ યતાં “ત્હેને અસુક વેદે રસાયન ખુવરાયું છે” એમ કહેવાય છે. વિવિધ કાળબળ, મહર્ષિ ચરક અને મુશ્વત તથા મહાન ચિકિત્સક વાગમદ્દ જેની એકે અવજે સ્તુતિ કરે તે રસાયનની આટલી બધી અપેક્ષાતી ?

“રસાયન” એ સંસ્કૃત શબ્દનો અર્થ : ખોરાકમાંથી શરીરના વયેચ્છ પોષણે અર્થે “રસ” તું શોષણ થતું તે છે, શારીરિક નિરોગ સ્થિતિ સમ્પન્ન ધાતુના શરીરની અંદર નિયમિત પ્રમાણમાં હોવાને લીધે સંભવ છે, તે સમ્પદાતુ નીચે પ્રમાણે છે; રસ (chyle), લોહી, માંસ, મેદ (Fat) અસ્થી, મગ્ગ (Marrow) અને શુક્ર. આ સમ્પદાતુ એકમાંથી બીજી, બીજી-ત્રીજી, એમ અનુક્રમે નીપજે છે, જેમકે રસમાંથી લોહી, લોહીમાંથી માંસ વગેરે, હવે, જે માત્રાઓ ભરમો યા દવાઓ ખોરાકને સરળતાથી આ સમ્પદાતુમાં રૂપાંતર પામવા અર્થે અનુકૂળ કરી આપે તે રસાયન કહેવાય છે, તેના શુદ્ધાનુવાદ કરતાં મંદારિ ચરક કહે છે કે “તે શરીર અને મગજને પુષ્ટિ આપે છે, સર્વ રોગોના નાશ કરે છે અને વીર્ય, કે જનો ઉપર જીવનનો મુખ્ય આધાર છે તેને ઉત્પન્ન કરે છે.”

મદાર્પિ સુમ્પત જેની આ પ્રમાણે બ્યાખ્યા કરે છે;—“રસાયન એ એવી મદાયધી છે કે જે જીવનદોરી લંબાવે છે, શરીર અને મગજને બલવત્તર કરે છે, અને સર્વ રોગોને અટકાવે છે.”

ડૉક્ટર ! વાગમદ તેના સંબંધમાં ટીકા કરે છે કે “તે સ્મરણશક્તિ અને શુદ્ધિ-સુધારે છે, કંઈ નિર્મળ કરે છે, અંદરોતર ખુબસુરત બનાવે છે, શરીરને સુંદર અને શ્રેષ્ઠાણીય કરે છે, આરોગ્યને બળવાની યોગ્યતાને નિભાવે છે, શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને બલવત્તર કરે છે, અને મનુષ્યત્વના સર્વ આશીર્વાદ અરપે છે; ટુંકમાં શરીરને તે સમ્પદાતુઓ પૂરી પાડે છે.

આવી જાતનાજ રસાયનના સેવનથી વૃદ્ધ, સંકેદ વાળા ધર્મ ગયેલા અવન રૂપિ મુવાતુ અશ્લેષા, અને લગ્નગી ગયેલી આમીડીવાળું લેમતું શરીર માંસાદિકથી ભરાવાદાર થવાનું આર્થશાસ્ત્રોમાં તથ્ય છે.

હતભાગ્ય હિંદુસ્તાનનું કે અલારે જનો રૂપિ મુનીઓએ ઉપર પ્રમાણે અત્યંત વખાણ કર્યા છે તેવાં અમૃતતુલ્ય; દીર્ઘાયુષ અર્પનાર, અનેક રોગ નાશક કરનાર રસાયનાદિકનું નામ સાંભળતાં લોકો કંપે છે, અને છે પણ તેમજ કે કેટલાક લેભાશુ ઉદવેદો તેવાં રસાયનો વાપરી દર્દીની જીંદગી જોખમમાં લાવે છે. મહારા દીર્ઘકાળના અનુભવમાં આવાં કહેવાતાં રસાયનો ફૂટી નીકળેલાં ધણા દર્દીઓ મહારા જોવામાં આવેલા છે. હું ખાત્રીપૂર્વક અને હીમ્મત સાથે કહી શકું છું કે હરતાલ ભસ્મ અને તામ્રભસ્મ જેવા મહોટા રસાયનો જે યથાશાસ્ત્ર શુદ્ધ કરી તેમની ભંરમો કરી દર્દીઓને ખરાવેલી છે અને તે ઉપર તેલ, મરચું, આંખડી જેવાં પદાર્થો પણ આવા છુટ આપેલી, છતાં પણ તેવા દર્દીઓને દીર્ઘકાલે પણ એવી દવાઓ ફૂટી નીકળવાના દાખલા મહારા જોવામાં આવ્યા નથી; પરંતુ ચોક્કસ રીતિથી પંથ પાલવામાં ન આવે તો એવી દવાઓ પોતાના ગુણો શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે જોખમને તેવા આંખી શકતી નથી, એ કારણને લીધે હું પચ્ચાદિના પ્રબધ કંઈ; પરંતુ જેમાં કવચિત્ સ્ખલન થતાં કાષ્ઠપણું જાંતનો ભય નથી એવું પણ દર્દી સાથે જણાવું છું. આથી ધાતુ ઉપધાતુને યથાશાસ્ત્ર શુદ્ધ કર્યા પછીજ તેની ભરમો કરી વાપરવી જોઈએ, અથવા તો ઉપધાતુ કાચી વાપરવા જે સ્થળે કશું હોય ત્યાંજ તે વાપરવી જોઈએ, એમ મહારા તો નમ્ર અનુભવ છે. આવી યથાશાસ્ત્ર બનાવેલી દવાઓ-શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલાં ગુણો આપ્યા ત્રિના રહેલી નથી, એ વાત નિર્વિવાદ છે.

સુવર્ણ—સોનાની ભસ્મ.

સર્વ ધાતુઓમાં સોનું જેમ પ્રીમ્મતમાં સર્વથી ચઢીઆતું છે તેમ ગુણમાં પણ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ગમે તો ઔષધોપચારથી, કિંવા વનાદિ પચકર્મથી વ્યાધી નિર્મૂળ થયે હોય; તો પણ દંદીને સુવર્ણ આપવાની યોજના કરવી એ અત્યંત હિતકર છે. શિલાજીત, રૂપું, પારો કે અન્ય રસાયનો આપવા કરતાં સોનું આપવું હોને આર્થે શાસ્ત્રકારોએ અત્યુત્તમ માનેલું છે.

સુવર્ણ પરીક્ષા—જે સોનું અગ્નિમાં તપાવ્યાથી અને તેને થંડું કરવાથી રાતા રંગનું થાય તો શુદ્ધ અને ઉત્તમ ગતનું માનવું, અને જે સોનું ધોળા રંગનું થાય તે અશુદ્ધ સમજવું.

સુવર્ણ શોધન વિધિ—(૧) ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તમ ગતનું સુવર્ણ લઈ તેનાં પાતળાં પતરાં કરવાં, અને તે પતરાંને તપાવી કાંજીમાં, લીંથુના રસમાં, અને હાથમાં સાત સાત વખત ડુબાવવાં, પછી સર્વ ઔષધી (ઉપરોક્ત, જઠરામંત્રી, હલદી, ધોળાવજ, ચંદન, કપૂર, ચોથ, એકાંગી મુગ અને શિલાજીત.) નાં કાદમાં બનાં કરી સાત વખત ડુબાવવાં. પછી શુદ્ધ પાણીથી ધોવાં એટલે શુદ્ધ થાય છે.

(૨) લાલ માટી, ફરકડી, ગસ, રખા, સોનાગર અને માંડુ, એ પદાર્થોને પાંચ દિવસ સુધી બાળેલાના રસમાં ઘુટવાં અને સુવર્ણનાં પતરાંને લેપ કરવો. પછી અગ્નિના હલકા પુટ આપવો એટલે શુદ્ધ થશે.

(૩) સોનાનો અગ્નિ ઉપર રસ કરી, કાંચનાર (ઝીંજુઆ)ની હાલના રસમાં ત્રણ વખત ડુબાવવાથી સુવર્ણ શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ કરેલું સુવર્ણ ભસ્મ થયું. શિવાય એમને એમ પણ લેવાને હરકત નથી. શુદ્ધ સુવર્ણ ભસ્મના ગુણ નીચે પ્રમાણે છે;—

ક્ષય, પ્રમેહ, અર્થ, પાંડુ, કમળા, વ્રણ, અને ઉષ્ણતા, એના ઉપર હીમજના અનુપાનથી સુવર્ણ આપવું. રોગને અત્યુદ્ધ ઠોપ એવા અનુપાનથી તે સંપૂર્ણ રોગને નાશ કરે છે.

સોનું-આયુષ્ય, સૌભાગ્ય, અને પુષ્ટિ આપે છે, અને સર્વ શરીરની ધાતુઓમાં શક્તિ કરે છે. શોધન કરી શુદ્ધ કરેલું સોનું ગોદરિયા ઉપર પાણીમાં ધસી, મધ સાથે લેવાથી ઉપરના તાવેલા રોગો નાશ પામે છે. કિંવા ઉત્તમ સોનાના વર્ક મધ સાથે લેવાથી તક્ષણ વિપાકિતો નાશ થાય છે.

સોનાના વર્ક શરીરમાં રહેલા સંપૂર્ણ વિષ (વિહતીય તત્વો) શણ અને આમ્લપત્તિના નાશ કરે છે, અને હૃદયને પુષ્ટિ આપે છે. ક્ષય, વ્રણ, અગ્નિમંદ, હિચ્છી, અનાદવાયુ, અને વધેલા કફનો નાશ કરે છે. અને સર્વ ક્ષણ નેત્રને પ્રિય છે. વગી કોઈ પણ રોગ ઉપર અત્યુદ્ધ અનુપાન સાથે આપવાથી સંપૂર્ણ વ્યાધિનો નાશ કરે છે.

સુવર્ણ મારણ—(૧) સોનાના ચૂર્ણથી શુદ્ધ કરેલો પારો ખમણા વજને લેવો, અને એકતે લીંથુના રસમાં ખસ કરીને ગોળા કરવો. અને તેના બરેબર વજને શેયેલા આમલ સાત ગંધકનું ચૂર્ણ થેડું હુમડી સાથે મેજવવું. અને બાકીનું રહે તેમાંથી અગ્નિ મન્યુત માટીના કોડીયામાં પાથરી તે ઉપર પેલો ગોળો મકવો. અને તના ઉપર બાકી રહેલો ગંધકનું ચૂર્ણ

પાથરું; અને તે ઉપર બીજું મજાનું કોડીયું ઉધું પાડું. તેને કપડાથી મજાનું બાંધી તે ઉપર માટી કપડાનો ચરચરવાવો અને સારી પેઠે સંપુટ સુકાવા દેવો. પછી માટી વાળી ભોંયમાં સમચોરસ-હાથનો ખાડો ખોદી તેમાં અરધાં છાણાં ભરી તેની વચમાં સરખું ઉપર કોડીયું મૂકી ખાડીનાં છાણાં ઉપર ગોઠવવાં અને સંગઠાવવું. છાણાં સર્વ બળીને તેની સાથે થઈ થંડી પડેથી તેને બંદાર કઢી ફરી ઉપર લખેલી રીતે સર્વ વિધિથી ચાલ વખત છાણાંનાં સંપુટ ને અગ્નિ આપવો, તેમ કરવાથી સોનાની ભસ્મ થશે. તે ફરીથી જીવતી થશે નહીં. સરકુ રીતે ભસ્મ કરવામાં બાલપ્રકરમાં ત્રીસ છાણાં અગ્નિ આપવો એમ બતાવેલું છે.

(૨) સોનાના સોળમાં દિસે સીસું લેવું. સોના અને સીસાને મજાનું મૂકમાં ઘાલી દેવતાં ઉપર મૂકી રસ કરવો, બરાબર રસ થયા પછી ગાળી લેવું. ટાંકું પડેથી તેને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણને ખસમાં નાખી બીજોરા કે લીંચુના રસમાં એક દિવસ ખસ કરવો, અને પછી તેની લુગદી કરવી. લુગદીના બરાબર વજને આમલસારો ગંધક લેવો, તેનું બારીક ચૂર્ણ ફરી તેમાંથી ચોથા ભાગનું ચૂર્ણ લઈ પેલો લુગદીમાં મેળવી ખસ કરવો ને તેની લુગદી કરવી, પછી ખાડીના ગંધકમાંથી અરધો ગંધક લઈ માટીના મજાનું કોડીયામાં પાંચરી તેના ઉપર પેત્રી લુગદી મેલવી, ને તે ઉપર ખાડી રહેલો ગંધક પાથરવો. તેના ઉપર માટીનું બીજું મજાનું કોડીયું ઉધું પાડી તેને મજાનું કપડે બાંધી, કપડ માટી કરી, ને બરાબર સુકાવા દેવી. પછી ઉપર બતાવેલી રીતે એક હાથના સમચોરસ ખાડામાં તેને છાણાંના અગ્નિ આપવો. ટાંકું પડે સંપુટ બંદાર કઢી ઉપર લખેલી રીતે ફરીને સંપુટ કરી અગ્નિ આપવો. એમ સાત વખત ફરી અગ્નિ આપવાથી સુવર્ણભસ્મ ઉત્તમ જાતની થાય છે અને ફરીથી જીવતી થતી નથી.

(૩) ખારો તથા આમલસારો ગંધક સરખા વજને લઈ તેનું ચૂર્ણ કાંચનદંડ (ક્રીઝુઆ) નીં છાલના રસમાં એક દિવસ ખસ કરવું એટલે કઠ્ઠી સરખું થઈ જશે. પછી એ બન્નેના વજનથી ચારગણા વજનનાં શુદ્ધ કરેલાં સોનાનાં પતરાં લઈ તે ઉપર લેપ કરવો, પછી કાંચનદંડની છાલ વાંટી તેની લુગદી કરવી. તેમાંથી અરધી લુગદી એક મજાનું મૂકમાં ભરી તે ઉપર સોનાનાં પતરાં ગોઠવી ખાડીની લુગદી ઉપર મૂકી ઢાંચાવી પછી બીજા મૂક ઉધી પાડી તેની સાથે આજુબાજુએ ફરતો કપડાંમાટીનો મજાનું લેપ કરી ચર ચઢાવી તેનો ગોળો બનાવવો, પછી તેને માટીના એક મજાનું ચપણમાં મૂકવો તેના ઉપર બીજું ચપણું ઉધું પાડી તેને પશુ કપડાંમાંથી મુઠા કરી સુકવવું. મોટો પ્રખર અગ્નિ છાણાંના સંગઠાવવો, અને તેની વચમાં એ સંપુટને મૂકવો, તે અગ્નિ ઠંડો થયેથી સંપુટ કઢી લેવો. એ વિધિથી સુવર્ણની ઉત્તમ જાતની ભસ્મ થાય છે. અને તે ફરી જીવતી થતી નથી, એ ભસ્મનો સર્વ શેગ ઉપર ઉપયોગ કરવો.

ઉપરની વિધિથી કળાલી નામની વનસ્પતીમાં અને બાંટજીંજુડીમાં પણ સુવર્ણની ભસ્મ થાય છે, તેમજ એજ વિધિથી મનસીલમાં પણ સુવર્ણ ભસ્મ થાય છે.

(૪) મનસીલ અને સિંદૂર સરખા વજને આકળના કુચમાં ખસ કરી, તેને તાપમાં સુ

દર્શવું. એ પ્રમાણે સાત પુટ આપવા: પછી સોનાની બારીક કરવો અને તેના વજનને ઉપરના ચૂર્ણની લુગટી લઈ બળને ખલ કરી ગોળા કરવો. પછી એક મંજ્યુત મૂસમાં તે ગોળા મૂકી તેને અગ્નિમાં ગોઠવી, આસ્તે આસ્તે ધમણથી ટુંકવું. બ્યારે સોનાનો રસ થાય ત્યારે ગાળા લેવું. ફરીને તે સોનાની રસો, અને તેના વજનને ઉપર લખેલું મનસીલ અને સિંદૂરનું ખલ કરેલું ચૂર્ણ સાથે મેળવી ખલ કરવો, અને ઉપર લખેલી રીતે સોનાનો રસ કરવો એ રીતે ત્રણ વખત કિંવા પાંચ વખત કરવાથી સોનાની ભરમ થાય છે.

(૫) સોનાનાં પતરાં કરી, તેને કબુતર અથવા મરઘાની હવારનો સારી રીતે લેપ કરો તેના વજનને આમલસારા ગંધકતું ચૂર્ણ કરી, તેમાંથી મટાડીના કોડિયામાં અરધો નીચે પાથરી તે ઉપર સોનાનાં પતરાં મૂકવાં, બાકીનો ગંધક ઉપર પાથરી પીણું કોડીયું ઉધું ઢાંકી સંપુટ કરવો, તેના ઉપર કપડામાટીનો લેપ કરવો. પછી તેને સુકાવા દેવું, પછી છાણાં વચ્ચે પેલો સંપુટ મૂકી સળગાવી દેવું. અગ્નિ ગાયનાં ખોટાં પાંચજ છાણાનો દહો છે. એ પ્રમાણે ઉપરના વિધિથી નવ પુટ આપવા. દશમો મહાપુટ ઉપરની વિધિથી ત્રીસ છાણાનો આપવો એટલે સુવર્ણની ભરમ થશે.

આ ભરમનો ગુણ—મધુર, તિક્ત, લિંગધ, થડો અને જડ છે. અને આ ભરમ શુદ્ધિ, વિદ્યા, તથા સ્મરણશક્તિ આપનાર છે. વિપળાધા દૂર કરનાર તથા રૂસાયન રૂપ છે.

(૬) શુદ્ધ સોનાનાં પતરાં કરી તેને વારંવાર પાસ અને ગંધકની કન્ઝાની લેપ કરવો, અને તે પતરાંને ક્યંનાર, કળસાવી, કિંવા બાટબાંધુડીની લુગટીમાં મૂકી સરાવ સંપુટ કરી, વારંવાર ગજપુટ આપવાથી ભરમ થશે.

(૭) સુવર્ણપત્રના સમભાગ પારો, ગંધક અને ચોડા મનસીલ તથા સીસું લઈ એકત્ર કરી ઢાંજમાં ખલ કરી, પેલાં અલગ રાખેલાં સુવર્ણ પત્રાને લેપ કરવો, અને તે સરાવમાં મૂકી સંપુટ કરી કપડામાટી કરવી, સુકાવા પછી તે સંપુટને ગજપુટ છાણાંની આંચ આપવી, શીતલ થયે કાઢી તેને ખલ કરી પંચામૃતનો પુટ આપવો. [પંચામૃત=મુંક, મુસળી, ગળો, ચાતાવરી અને ગોખર. કેટલાક વૈદ્યનો એવો મત છે કે ગોખરને બદલે ગોરખમુંડી લેવી.] અને રીઘા વાસણમાં રાખી મૂકવું, એ દવા વાલ કિંવા અડધો વાલ વૈદ્ય કિંવા દેવની પૂજા કરી લેવી.

સુવર્ણ ભરમના ગુણ*—સુવર્ણ ભરમ કાન્તિકારક, ક્ષય, શ્વાસ, કાસ, ક્ષત, પિત્ત, વાયુ, પ્રમેહ, સંઘ્રહણી, અતિસાર, કુષ્ઠ, જ્વર અને શંકલનો નાશ કરે છે.

સુવર્ણ ભરમ કંઠી, તૂરી, મધુર, અવરચાપક, કાન્તિકારક, વૃધ્ધ, હૃદયબળકર, રચિકર, વાણીની શુદ્ધિ કરનાર, આયુષ્યને વધારનાર, વિષ, ભય, ઉન્માદ અને જ્વર એવું બધું દરજી કરનાર છે. અને સર્વ રોગનો નાશ કરનાર છે.

* પ્રત્યેક ભરમના ગુણ વિગરેતુ વર્ણન કરતાં જુદા જુદા શાસ્ત્રકારના મત આપતાં એકતું એક કથન વારંવાર આવે તો તેને પિષ્ટસ્ય પેવણમ્ ન સમંજતાં કેવળ પ્રથમ પ્રથમ મત દર્શાવવાને અર્થ તેમ કહ્યું છે, એમ ધારી સુવર્ણ વાંચકો દાનત્ય ગણશે.

નિસંસુવર્ણ બદ્ધાણ એ જરા અને મૃત્યુનો નાશ કરે છે. દેહને દહ કરે છે, અને સ્ત્રી
ઓનો રતી વખતે ગર્વભંગ કરે છે.

સુવર્ણ ઉત્તમ ક્રાંતિને આપે છે, રોગનો નાશ કરી સુખ આપે છે, ઇંદ્રિઓને બળ આ-
પે છે, શુક્રબળ, તેજને વધારે છે, અને કામ કસ્વાને શક્તિ આપે છે.

સુવર્ણ શીત અને પવિત્ર છે. ક્ષય, વાન્તી, ઉદરરોગ, શ્વાસ, પ્રમેહ, રક્તપિત્ત, ક્ષીણતા,
વિષ, ક્ષત, રક્તવિકાર અને પ્રદર ઓનો નાશ કરે છે. એ ગજથું, તૂટું, અને વૃષ્ય છે, બુદ્ધિ,
અગ્નિ અને ક્રાંતિ એને આપનાર છે, તથા મધુર સાકર જેવું છે. તે કૃપતા, ત્રિદોષ, ઉન્માદ,
અપદમાર, શળ, અને જ્વરનો નાશ કરે છે ને શરીરને પ્રુષ્ઠિ આપનાર તથા નેત્રને દિતકર છે.

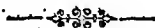
સુવર્ણ લસ્મનાનુપાન—સુવર્ણ ભસ્મ તિખટ છે. એ એ શુભ ત્રિકટુ (સુંક, મંત્રી,
પીપર) અને ઘી સાથે લેવાથી ક્ષય, અગ્નિમંદ, શ્વાસ, ઉદરરોગ, અને અસ્ત્રીનો નાશ કરે છે,
ઓજસધાતુને વધારે છે. બળ દરનાર, પથ્યકારક, સર્પ વિષ અને સંપુર્ણ વિષ તથા સં-
ગ્રહણીનો નાશ કરે છે.

સુવર્ણ ભસ્મ માંદગાના પીતા સાથે લેવાથી તત્કાળ દાહનો નાશ કરે છે, જળભાંગરાના
રસ સાથે લેવાથી સ્ત્રી પ્રસંગે હિતાવહ છે, દુધ સાથે બળ આપે છે, સાટોડી સાથે નેત્રને દિ-
તકારક છે, ઘી સાથે જરા અને વ્યાધિનો નાશ કરે છે, વેખંડ ઘોણવજ સાથે લેવાથી બુદ્ધિ
આપે છે, કેસર સાથે ક્રાંતિકારક, દુધ સાથે ક્ષયનાશક, નરવિપી સાથે વિપનાશક, સુંક, લવંગ
અને મરી સાથે ત્રિદોષનો અને ઉન્માદનો નાશ કરનાર છે.

સોનાની ભસ્મ આમળાના ચૂર્ણને મધ સાથે લેવાથી, પ્રાણ મંદક્રમાંથી મુક્ત થાય છે.
ઘોણવજ સાથે બુદ્ધિ વધારે છે, પદ્મકેસર સાથે ક્રાંતિ વધારે છે, રાંખપુષ્પી સાથે આયુષ્ય વ-
ધારે છે, અને ભોંયકેહોળા સાથે પ્રભ વધારે છે.

અશુદ્ધ સુવર્ણ લસ્મદોષ—અશુદ્ધ સુવર્ણ ભસ્મ બળ અને વીર્યનો નાશ કરે છે,
શરીરમાં રોગનો સમુદાય ઉત્પન્ન કરે છે, અને અશુભ તથા મર્ચ નીપજાવે છે.

અપકવ સુવર્ણ લસ્મના દોષની શાન્તિ—દરકે સાકર સાથે ખાવાથી ત્રણ દિ-
વસમાં જેવી રીતે ગંગાતું જળ પીવાથી પાપનો નાશ થાય છે, તેવી રીતે સોનાની ભસ્મના
દોષની શાન્તિ થાય છે.

રૌપ્ય (રૂપું).

આર્ય રસાયન શાસ્ત્રમાં સુવર્ણ ભસ્મની વિધિ પૂરી થયા પછી રૌપ્ય (રૂપા) ભસ્મનો
વિધિ આવે છે. વ્યવહારમાં પણ ઉત્તમ સોનાના દાગીના મનાય છે અને તેનાથી ઉતરતા રૂ-
પાના દાગીના ગણ્યામ છે.

રૂપાની ઉત્પત્તિ—હાલમાં સુવર્ણના આગળ પથેલા જમાનામાં આગળના આર્યવિધિ મુની-
ઓએ રૂપાની જે ઉત્પત્તિ બતાવી છે તે વાચકવર્ગને સંભાવનકારક નહીં. હાલે તેમણે ઉપરથી
તે વાત આ લેખમાં છોડી દેવી કોઈ પણ રીતે લેખ્ય થશે નહીં; કારણ હાલના સુવર્ણના જગ્યા
જમાનામાં જે વાતોને આપણે પોષણ અને ખોટી માનનાં હતા તે વાતો હવે સિદ્ધ થયાં.

લાગી છે અને હાલના શોધકો આગળના શાસ્ત્રકારોએ ખરેખરી લખેલી છે. એમ કહેવા કરે છે, એટલે તે દરેક બાબતનું વર્ણન કરવાને આ સ્થળ નથી. આગળના શાસ્ત્રકારો રૂપાની ઉત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે બતાવે છે. પૂર્વકાળમાં ત્રિપુરાસુર, દેતનાં, વધ માટે શિવજીએ ક્રોધ કરી જોવાથી તેમના એક નેત્રમાંથી જે બિંદુ પડ્યું તેનાથી કાંચ થયું, ખીજા નેત્રમાંથી જે બિંદુ પડ્યું તેનાથી વીરભદ્ર ગણ થયા. ત્રીજા નેત્રમાંથી જે બિંદુ પડ્યું તેમાંથી રૂપાની ઉત્પત્તિ થઈ. તે રૂપું નાના પ્રકારની ભૂમીમાંથી મળી આવે છે. અને તે વંગદિક (કલધિ આદિક) સાથે પારાનું મિશ્રણ કરવાથી પણ થાય છે.

રૂપાની જાતી—રૂપાની ત્રણ જાત છે. સહજ, કૃત્રીમ અને ખનીજ. તેમાં કેલારા પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું સહજ. રામની પાદકાનાં સ્થાન આગળ મૂકેલું કૃત્રીમ અને હીમાચળ પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થતું ખનીજ એ પ્રમાણે ત્રણ જાતો છે.

અન્ય અંથ પ્રમાણે રૂપાની ત્રણ જાતી છે. ખનીજ, વંગજ અને વેધજ એ ત્રણ જાતી, રસોદધિ આદિ અંથનું અવસોદન કરી પૂર્વ કાળના વેધ લોકોએ ઠહી છે.

રૂપાની પરીક્ષા—ઉપર રૂપાની ત્રણ જાતી બતાવી તેમાંથી વંગજ અને વેધજ એ બે પ્રકારનું રૂપું ઉપયોગમાં લેવું નહીં; કારણ તેમાં સહેદપણું અને કામળપણું હોતું તથા અને ખનીજ રૂપું સ્વેત વર્ણ અને કામળ હોય છે.

રૂપાનાં નામ—રૌપ્ય, સૌધ્ય, સુત, તાર, રજત, રૂપ, રૂપક, શુભ્ર, રૂપ્ય, વસુમેદ, રિયર અને ચેતક એટલાં રૂપાનાં નામ છે.

મારવા યોગ્ય રૂપું—ભારેપણું-સ્નિગ્ધપણું-કામળપણું-દાહને સહન કરવાપણું-કાપવાને સહન કરવાપણું-સોના વિગરેથી રહિતપણું અને સ્વચ્છપણું. એ તપ શુણ્ણાણું રૂપું સાફ છે. અને મારવાને યોગ્ય છે એમ સમજવું.

મારવાને અયોગ્ય રૂપું—જે રૂપું કફળ, અનાવેલું રક્ષ-રાતું-પીળાં પતરાંવાળું-હલકું-તપાવતાં કે કાપતાં વિખરાઈ જાય એવું-પણું મારતાં ઢુકડાં થઈ જાય એવું હોય તે રૂપું મારવાને અયોગ્ય છે એમ સમજવું.

રૂપાના ગુણ અને દોષનું લક્ષણ—જે રૂપું ગુરુ-સ્નિગ્ધ-મૃદુ-સ્વેત અને તાવતાં તથા કાપતાં રંગ બદલાતું નથી અને જેનો રસ જલદીથી થાય અને જે સ્વચ્છ હોય છે તે ઉત્તમ જાતનું રૂપું સમજવું. અને જે કૃત્રીથી બનાવેલું રૂપું હોય તે કાણુ રક્ષ અને જેનાં પતરાં લાલ, પીળાસપર રંગનાં અને જે તાવ અને છેદનમાં રંગથી સાફ ઉતરતું નથી. આ રૂપામાં દશ દોષ હોય છે. માટે બરુ કરવામાં ઉપર બતાવેલાં શુણ્ણાણું ઉત્તમ જાતનું રૂપું લેવું જોઈએ.

રૂપાનું શોધન—રૂપાનાં પાતળાં પાતરાં કરી તપાવવાં અને તપાવી તપાવીને તેલમાં-હાશમાં-કોળમાં-ગોમૂત્રમાં અને કલ્યાણા કોદામાં ડુબાવવાં એમ ત્રણ ત્રણ વખત કરવાથી મળના દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

વિચિત્ર આકાશીઓ દેખાવની, મુખ, નાક તથા કાન પાકવા, પેટ, જડઃથર્વું અને કાળે કરી માંસ તાદિ દોષનો પાક થવો એ સન્નિપાતની લક્ષણ છે. આગંતુક વ્યવસ્થા સામાન્ય લક્ષણો હોવાથી તેનું વર્ણન અત્રે કરવાની જરૂર નથી. આર્ય-શાસ્ત્રમાં સન્નિપાતની ગણુની પણ તાવના વ્યાધિમાં જ કરેલી છે-એ સન્નિપાતના ત્રયોદય (૧૩) બેદ છે અને ફરક સન્નિપાતની મર્યાદા પણ જુદી જુદી છે. એ તેર જાતના સન્નિપાતનાં નામ અને તેની મર્યાદા નીચે લખ્યા પ્રમાણે જતાંવેલી છે.

૧ સંધિક સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૭ ની છે.

૨ અંતક સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૦ ની છે.

૩ રૂંદાદ સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૨૬ ની છે.

૪ ચિત્તવિશ્વમની મર્યાદા દિન ૨૪ ની છે.

૫ શીતાંગ સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૫ ની છે.

૬ તદિક સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૨૫ ની છે.

૭ કંકુખ સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૩ ની છે.

૮ કંઈક સન્નિપાતની મર્યાદા મા. ૩ (દિન ૯૦) ની છે.

૯ જુમનેય સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૮ ની છે.

૧૦ રક્તદ્રીની સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૦ ની છે.

૧૧ પ્રતાપક સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૪ ની છે.

૧૨ જ્વલક સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૬ ની છે.

૧૩ અભિન્યાસ સન્નિપાતની મર્યાદા દિન ૧૬ ની છે.

ઉપર પ્રમાણે સન્નિપાતના બેદ અને તેની મર્યાદા છે. ધણા દર્દીઓનું આ બંધકર વ્યાધિમાં મર્યાદા પહેલાંજ મર્યું થાય છે. એ મર્યાદા વ્યતીત થયા પછી રોગીને જયવાની આશા રહે છે.

પ્રેસિદ્ધ કવિ સૌદામીજીએ પોતાના 'વૈવલ્લવન' નામની વૈદક ગ્રંથમાં સન્નિપાતનો પ્રેક્ષણમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે " સન્નિપાત અને કાળ-વચ્ચે કંઈપણ બેદ નથી. તેવા સન્નિપાતના રોગમાં જે વેદ નબ મેળવે છે તેના કરતાં બીજા પરાક્રમી કાણ છે. ૧ જળી ત્રિદોષરૂપી અજઞ્ઞરના મુખમાં પકાયપદ્મા દર્શિને જે છોડાવે છે તેજ ખરી વેદ છે. ઇલાદિ " આ ઉપરથી અને પેગાદિ રોગોમાં થતા સન્નિપાતના દર્દીઓની ચિકિત્સા ધણી સખતે નિષ્ફળ નીવડે છે એ ઉપરથી ખાતરી થાય છે કે સન્નિપાતના નિદાન માટે પુરાતનકાળમાં આર્યશાસ્ત્રકારોએ કરેલું નિદાન અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે.

જળી આ શિવાય આર્યશાસ્ત્રમાં મધુરજ્વર જેને સૌકો સુંઝારો કહે છે. તેની ગણુના પણ તાવમાંજ કરેલી છે. એ મધુરજ્વર પણ પાંચ પ્રકારના છે અને તે બેદો તેના લક્ષણ ઉપરથી થયેલા છે.

જળી જ્વરમાં ત્રિદોષની પણ ગણુનાં કરી છે. તેમજ જ્વરમાં વિષમજ્વર, સંતતજ્વર, પ્રતીમજ્વર, આંતુચિક્ત જ્વર, કમજ્વર, પ્રેતજ્વર ઇત્યાદિ ધણાં જોરાં છે. અને તે બધા

જુદા જુદા નામથી ઓળખાવવાનું કારણ તેનાં લક્ષણોથીજ છે. સનિપાત એ હૃદ વ્યાધિ છે. કઈ જાતનો સનિપાત છે તે ઓળખવા માટે તેનાં ચિન્હ જાણવાં જરૂરનાં છે; કારણ રોગનું નિદાન થયા વગર ગમે તે હવા આપવાથી લાભને બદલે ઉલટી હાનીજ થાય છે, અને વેધ કે ડાકટરની અસાનતાનું માફુ ફળ દરદીને આપતું પડે છે એટલુંજ નહિ, પણ આવા બધાં રોગમાં દર્દીના શરીરનો નાશ થાય છે.

૧ સંધિક સનિપાત—જે જ્વરના પૂર્વરૂપમાં શય-શોષ-વાયુની બહુજ વેદના-કંપ-સંતાપ-અળની હાની અને નિદ્રાનો નાશ એ લક્ષણો હોય છે તેને સંધિક સનિપાત કહે છે.

૨ અંતક સનિપાત—જેમાં અતિશય દાહ થાય-શરીર કંપે-સ્વાસ-કાસ-અચેતન એટલે શુદ્ધિપણું હોય-શરીર અતિ ઉષ્ણ થાય-મોહ થાય-લવારી અતિશય કરે-શિરોકંપ હોય-શવો અંતક સનિપાતનો રોગી જ્વલ્લેજ બને છે. એ લક્ષણોમાંથી કમી લક્ષણો હોય તો ક-પિને બચવાની આશા રહે છે.

૩ રૂઘાહ સનિપાત—લવારી-બ્રમ-મોહ-કાસ-કંપ-બ્રાંતી-સંતાપ-શય-સ્વાસ-તરસાવા-વી-કંઠવરોધ-તથા બોચી-ગળું-કંઠ એ જગ્યેએ ઠણકા લાગવા. વેદનાને લીધે વ્યાકુળતા ને અગ્નિ મંદ થઈ જવો એ લક્ષણોવાળો રૂઘાહ સનિપાતનો રોગી એ રોગથી મુક્ત થવો નિતિ કઠણ છે, અને એવા રોગથી મુક્ત થવું એ પુનર્જન્મ થયા બરાબર છે.

૪ ચિત્તબ્રમ સનિપાત—ફેર-મઢ-મોહ-સ્વાસ-નેત્રની વિકળતા-લવારી-શરીરવેદના-બ્ર-સંતાપ-ઉન્માદ જેવી રીતે મધ પીધેલો માણસ હસે છે-નાચે છે-ગાય છે. એવાં ચિન્હો રોગીને થાય તે દર્દી બાગ્યેજ એ રોગમાંથી બચે છે.

૫ શીતોગ સનિપાત—શરીર અત્યંત શીત થઈ જાય-અંતઃશિથિલ થઈ જાય-સ્વાસનો ગ અત્યંત મંદ થાય-ઉલટી-કંપ-વાધણી-શબ્દ બરાબર નીકળે નહિ, અતિસાર થાય આવા પિત્તોગ સનિપાતનો રોગી ક્વચિતજ બચે છે.

૬ તદ્રિક સનિપાત—નેત્ર ઉપર અત્યંત બાર, શય, જ્વર-કફ-તરસાનો અત્યંત વેગ હિ શોષ પડે-જીભ કાળી પડી કઠણ થઈ જાય ને કંઠાવાળી હોય-જ્વરનો વેગ અત્યંત હોય હું વેદનાં થાય-અને ગળું જડ થઈ જાય-એ તદ્રિક સનિપાતનાં લક્ષણ છે.

૭ કંઠુબ્જ સનિપાત—શરીર વેદના-શરીર દાહ-લવારી-બોચી અટકી જાય-ગળામાં રૂધિલ થાય-મુખ પાકી જાય-કપાળ દુબે-અસાવધપણું થાય-કંપ થાય-રક્તવાત-રક્તપીડા-અને મૂર્છા-એ લક્ષણો થાય તે દર્દી કટકાધ્ય છે એમ જાણવું.

૮ કર્ણુક સનિપાત—ગળાને રોધ થાય-સર્વ દેહે પીડા થાય-કર્ણના મૂળે અત્યંત વેદના થાય-સોજો થાય-શય આવે-સ્વાસ-કાસ-સંતાપ-આ લક્ષણોયુક્ત કર્ણુક સનિપાત કટકાધ્ય છે.

૯ ભુમનેત્ર સનિપાત—દેહનું બાન-જાત અવાચક થઈ જાય-લવારી કરે-કંપ થાય-દ્રષ્ટી ચિયર ન રહે-નેત્ર અધો મીચેલાં રહે-સ્વાસ અતિશય આવી જ્વરનો વેગ અતિશય હોય આવા લક્ષણોવાળો દર્દી બચી શકતો નથી.

૧૦ રક્તલીવી સનિપાત—મોહ-શય-સ્વાસ-ઉલટી-આપરો-અતિસાર-શરીર કાળું પડી જાય-શરીર દાહ થાય-હેડકીઓ આવે-જીભ કાળી પડી જાય કિંવા સાલ થઈ તે ઉપર કંઠા

જીયે પડે અને ઉચ્ચટીમાં રક્ત પડે આવાં લક્ષણયુક્ત રક્તથીવી સનિપાત દર્દીનો નસલો નાશ કરે છે.

૧૧ પ્રકાશક સનિપાત—દાહ-કપ-હાસ્ય-વિકળતા-લંબારી-કપાળચર્મ-પુદિનાચ-શોકયુક્ત વાત કરે-ખીજની કાળજી-વાદવિવાદ કરે, આવાં સનિપાત રોગી નસલો મરે છે.

સૂચના.

આ માસિકના પ્રથમક્રમાં આર્ય રસાપન શાસ્ત્રના પ્રાદ્યે ઉપોદ્ધાતમાં વનસ્પતિઓને મ-
યાશાસ્ત્ર પવિત્ર-જગામાંથી (તેને માટે ખાસ વર્ણન કર્યા હોય તેવાં નક્ષત્રોમાં અને અનુકૂળ
હોય તેા જે તે માસમાં) લાવી તેના ઉપયોગ કરવાથી શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલાં ગુણો તે વન-
સ્પતિ આપે છે, એમ લખી સુક્યો છું; પરંતુ કેટલેક પ્રસંગે લીલી અને તાજી વનસ્પતિની
તાત્કાલિક જરૂર પડે તેવે પ્રસંગે માસાદિ અને નક્ષત્રાદિનો નિયમ લાગુ પડે નહિ, એ વાત
ખરી છે; તેા પણ તેવી વનસ્પતિ પવિત્ર સ્થળેથી જે રોગ ઉપર તેના ઉપયોગ કરવાનો હોય
તે રોગ તેનાથી નાશુદ્ધ થયેજ એવા શુદ્ધ અને દૃઢ સંકલ્પ સાથે લેવી જોઈએ. અને તેને
શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ વાપરવી એવું પ્રાચીનકાળના રૂપિ મુનિ અને યોગાભ્યાસીઓએ લખેલું છે.
આર્ય-વૈદકશાસ્ત્રમાં વનસ્પતિ દવાઓને નીચે લખેલા ૩૫ મુજબ ઉપયોગમાં લેવા ખતાવ્યું છે.

(૧) ચૂલ્હી, (૨) સ્વરસ, (૩) કદક, (૪) કવાથ અગર ઉકાળો કે કાદો, (૫) કાંદી અ-
થવા આ, (૬) હીમ, (૭) યવાથ, (૮) અવલેહ, (૯) શુટિકા અગર ગોળી, (૧૦) મોદક અ-
ગર લાડુ, (૧૧) મુરખ્ખો, (૧૨) પુટપાક, (૧૩) આસવ અને અરિષ્ટ, (૧૪) ધી અને તેલ,
(૧૫) દાર, (૧૬) વિલેપી અગર-શાખડી, (૧૭) લેપ, (૧૮) નસ્ય, (૧૯) અંજન. એ રીતે
વનસ્પતિને વાપરવાની રીત બતાવેલી છે. તે દરેકનું વર્ણન આ સ્થળે કરવાની અગત્ય છે. તે
કારણથી લખવામાં આવ્યું છે.

૧ ચૂલ્હી—દવાને વાટી અગર ખાંડીને ખારીક વજ્રથી ગાળી લેવું તેને ચૂલ્હી કહે છે.

૨ સ્વરસ—લીલી તાજી વનસ્પતિ લાવી તેને ધોઈને સાફ કરી કપડાથી લુછી કોરી
કરવી, પછી તેને વાટીને કપડામાં મૂકી નીચોવી રસ કાઢવો, તેને અગર જરૂર પડે તેા તેવી
વાટેલી વનસ્પતિમાં થોડું પાણી મેળવી નીચોવી રસ કાઢવો તેને પણ સ્વરસ કહે છે.

૩ કદક—સડી કે લીલી તાજી વનસ્પતિ લાવી તેને ધોઈ સાફ કરી કપડાથી લુછી
નાળા વાટી અટણી જેવી કરવી તેને કદક કહે છે. સડી વનસ્પતિ હોય તેા તેમાં પાણી ને-
ળવી કાઢવામાં આવે છે.

૪ કવાથ—તેને કાદો કે ઉકાળો પણ કહે છે. વનસ્પતિની લીલી અને સડી જે દવા-
ઓ હોય તેને ધોઈપરી કરવી અને તેના વજ્રથી સોગગાલું પાણી લેવું. પછી બનનેને માટી-
ના કોરા વાસણમાં એકત્ર કરી મઠાંમી ઉપર મૂકી ઉકાળવું. ઉકળતાં અટમાસ પાણી રહે
એટલે તેને ઉતારી કપડાથી ગાળી લેવું અને પાણી થોડું ગરમ હોય તેવું જ પીવું. શાસ્ત્રકાળેએ
જોએલા અનર્ત બરાબર પાચન થયા પછી કાદો લેવો કહેલું છે. કાદામાં સાફર મેળવવાની
હોય તેા વાતરોગમાં, ગાળી લીધેલા કાદાના પાણીના ચોથા હિસ્સે, પિત્તરોગમાં આઠમા હિસ્સે
અને કફરોગમાં સોળમા હિસ્સે મેળવવી, પણ કપ મેળવવાનું હોય તેા વાતરોગમાં સોળમે,
પિત્તરોગમાં આઠમે, અને કફરોગમાં ચોથે હિસ્સે મેળવવું.

૧૨. છજીક સનિપાત—કાસ-સ્વાસ-સંતાપ-વિકળતા-કાકરવાળી કઠણુ છબ-પહેરપણું-અવાચકપણું-બળહાની, આવાં લક્ષણવાળા રોગી કહીશક્ય છે.

૧૩. અભિ-સાસ સનિપાત—ખેશુદ્ધપણું-અચક્તી-વિકળતા-સ્વાસ-વાયુનો પ્રકોપ-નિશ્વનો નાસ-ગાત્રભંગ-સ્વાસાવરોધ-એવાં લક્ષણવાળા દર્દી કવચિતજ બને છે.

૫ ૨૧-૮—ઔષધિને સારી પેઠે ખાંડી તેમાં ચારગણું પાણી મેળવવું અને માટીના વાસણમાં બરાબર પલળવા દઈ, પછી તેને ગાળી લેઈ પીવું. આને ફાન્ટ અથવા ચૂર્ણદ્રવ પણ કહે છે. ફાન્ટમાં મધ, સાકર, ગોળ આદિ પદાર્થ મેળવવા હોય તો જે પ્રમાણે કાઢામાં મેળવવાના કહ્યા છે તે પ્રમાણે મેળવવા તેનું પીવવું પ્રમાણ સાદા છે તોલા સુધીનું છે.

૧ હીમ—એક ભાગ ઔષધિ લઈને તેને સારી પેઠે ખાંડી પછી માટીના વાસણમાં છ ગણું પાણી નાખી તેમાં તે ઔષધ મેળવવું અને રાત્રે પકાણી રાખવું. પ્રાતઃકાળે તે પાણીને ગાળી લઈ લેવું તેને હીમ અથવા શીતકાદો પણ કહે છે. તેનું પીવવું પ્રમાણ સાદા છે તોલા સુધીનું છે.

૭ યવાચુ—(કોચ) ઔષધિથી ચારગણું પાણી તેમાં મેળવી પછી તેને ઉકાળવું. પાતણું કોચ જેવું ચીકણું રહે ત્યારે તેને તીચે ઊતારવું તેને યવાચુ અથવા કાંચ કહે છે. તેનાથી બહુ થવા દેઈ ઉતારવામાં આવે તો તેને યુષ કહે છે. યવાચુ, મળાદિકને સ્તંભન કરનારી, ધાતુપ્રુષ્ટિ કરનારી, બળ આપનારી, કંઠને હિતકારક, હલકી અને કંઠને દૂર કરનારી છે.

૮ અવલેહુ—ઔષધિનો ક્વાથ અગર કાંદો કરવાની રીત ઉપર બતાવી છે તે પ્રમાણે કરવો તેમાં સાકર નાખવાની કહી હોય તો ચૂર્ણથી ચારગણા, ગોળ કહો હોય તો બમણા, દધ-મૂત્ર જેવા પાતળા પદાર્થો ચૂર્ણથી ચારગણા મેળવવા, પછી તેને ઉકાળી ધટ થવા દેવો, તેને અવલેહ કહે છે. એ અવલેહ સારો ચવાની પરીક્ષા ખાંડીના સાસણીની પેઠે તેને તાર બજાવ્ય છે તેને પાણીમાં નાખી જેવાયી તે ખૂડે છે, અને આંગળીથી દબાવી બેતાં કઠણુને ચીકણો હોય છે અને તે પાકતી સુગંધ-રંગ અને રસ સારો થાય છે. આ અવલેહ લેવાનું પ્રમાણ સવાત્રણુ બાર સુધીનું છે. તેનું અનુપાત્ર દધ, શેરડીને રસ, પંચમૂળનો કાદો, યુષ, અરુણનો કાદો ઇત્યાદિ હોય છે. અને તે અનુપાત્રની રાગને અનુસરી યોગના કરવાની હોય છે.

૯. ગુરિકા—દવાના સત્ત્વની અગર ચૂર્ણની અગર ધાતુની ગોળી બનાવાય છે. આદાના કિંવા પાનના કિંવા બીજી વનસ્પતિઓના રસ નાખી ઔષધિને ધુટી તેમાં ચીકણા આપ્યે ગોળીઓ બનાવવામાં આવે છે. કેટલાક પ્રયોગમાં ગોળ કિંવા સાકરના પાકમાં પણ ગોળીઓ કરવાની હોય છે, ત્યાં તેમાં પાક કરી તેમાં ચૂર્ણ નાખી-ગોળીઓ કરવી અને પાક કર્યા શિવાય ગોળીઓ કરવાની હોય તો ઉપર બતાવેલી કૃતિથી થાય છે, ગુગળ સાથે કરવાની હોય તો ગુગળને શોધી વાટી તેમાં ચૂર્ણ મેળવી કરવી. ગોળ સાથે કરવાની હોય તો ચૂર્ણથી બમણા ગોળ લેવો અને સાકર સાથે હોય તો ચૂર્ણથી ચોગણો લેવો. ગુગળ કિંવા મધ-સાથે કરવાની હોય તો ચૂર્ણના સમભાગ લેઈ ગોળીઓ બનાવવી. અથવા રોગીની શક્તિનો વિચાર કરી યોગ્ય રીતે કરવી.

૧૦. મોદક અથવા લાડુ—દવાના ચૂર્ણ સાથે ખાંડ, મધ, મેળવી મોદક બનાવાય છે. જેને લાડુ પણ કહે છે.

A.

This is to certify that Bhogilal Trikamlal possesses a fair knowledge of native Materia Medica and native practice of medicine. I have had opportunities of judging of this from an acquaintance with him extending over two years. He is an intelligent hard working and careful man.

BOMBAY. } (Sd) BHALCHANDRA KRISHNA.

8th. July 1885.

L. M.

True Copy.

Bombay 15-3-08.

I have read with keen interest, the 1st number of the "Dhanwantari" in Gujarati. It is well got up and contains good articles. It is a pity that the author of the articles and the proprietor of the journal has Suceumleed to plague.

It is the wish of the father and the relatives of the deceased gentleman to continue the publication of the monthly magazine in memory of the departed.

This the Second magazine in Gujarati and has filled up a long-felt want. I trust, therefore, that the Gujarati-reading public will extend to it their generous patronage and thus permit the promoters to keep it going.

(SD) BHALCHANDRA KRISHNA L. M. Kt.

ખરી નકલ.

મેં શ્રી "ધનવંતરી" નામના ગુજરાતી માસિકનો પહેલો અંક બહુ ધ્યાનપૂર્વક આનંદથી વાંચ્યો છે. તે સારી રીતે છાપ્યો છે અને તેમાં ઘણા સારા લેખો છે. એ ઘણી દિવ-ગિરીની વાત છે. કે તેવા લેખોના લેખક અને આ માસિકના સંપાદક શ્રેયના ભોગ યદ્યપડ્યા છે.

આ સદગત ગૃહસ્થના પિતા તથા સંબંધીઓની તેમના સ્મરણાર્થે આ માસિક પર આશુ રાખવાની ઇચ્છા છે.

આની ભાતનું ગુજરાતી ભાષામાં આ બીજુંજ માસિક છે. અને હાંમાં વખતની આ માસિકની ખોટ તેનાથી પુરી પડી છે. આ કારણથી મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, રૂબરૂ

B.

આપા વાંચી બાલુનારે સર્વ પ્રજા તેને પેતાનો ઉદાર આશ્રય આપી તેના સંપાદકોને તે ચાલુ રાખવામાં સ્થાય આપશે.

(સહી) ડા. સર લાલચંદ્ર કીશ્ણા. L. M.

વડોદરા રાજ્યના હજુર ફેઝરી ઓફીસર સાહેબ, ને વડોદરા રાજ્યના

મજમુદાર સાહેબના તરફથી

શ્રી.

વડોદરા. તા. ૧૨ માહે ડીસેમ્બર સન ૧૮૯૮.

મે. રા. રા. ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વકીલ અને વૈધ.

મુ. ખેરાળુ.

નમસ્કાર વિ. વિ. મારા ઘરમાં પ્રસૂતી થયા બાદ દસ દિવસમાં હીસ્ટીરીયા શરૂ થયો ડોક્ટરને બોલાજ એક મહીના સુધી ક્યો; આખર “આ રોગની ખાસ દવા નથી” એવો છ- શ્રેણ વૈદોનો અભિપ્રાય થયો. આ રોગ એવી રીતનો હતો કે દરદી ઉંધી ગયા પછી એક કલાક બાદ શીટસ શરૂ થતી. હાથની આંગળાઓ વાંકી પ્રથમ ચર્ધ પછી બધું અંગ વાંકું ચતું અને ખેંચાતું. અને દરદી મોટેથી ક્વારી કરતો આ સ્થિતિમાં આઠ દશ કલાક જતા. આપે આ કેસ હાથમાં લીધો અને શરૂઆતમાં અંજનના પ્રયોગથી કલાકના કલાક બેશુદ્ધિમાં કાદતાં અટકાવ્યા. અંજન લગાડતાંજ એક સેકંડની અંદર શુદ્ધિ આવી જતી. અને સર્વ અંગોનો વિ- હોપ બંધ થતો. પછી તે અંજન સાથે ખાવાની દવા શરૂ થઈ કે આશરે આઠ દિવસમાં હી- સ્ટીરીયા નાશુદ થયો. એકંદરે જ્ઞેતાં આ રોગ મહીનાની અંદર આપની દવાથી તદ્દન મટી ગયો. તેને માટે આપનો હું આભાર માની જોટલી સ્તુતિ કરું તેટલી ઓછી છે. આપના જવા રનેહી અને માયાળુ ગૃહસ્થને દાખલો લખી આપતાં અતિ સંતોષ થાય છે. તમે જ્વાની નરી નવી શોધો કરોછો તે બેશક લોકોપયોગી ચર્ધ પડશે એમાં જરાપણ શક નથી, અને દેશી દવા બીજી દવાઓથી ઉતરતી નથી એમ તમારી કચેલી શોધથી તેમજ હવે શોધ કરોછો તે ઉપરથી લોકોને ખતાવી આપશે એવી મહારી સંપૂર્ણ ખાતરી છે. તા. ૧૨-૧૨-૯૮.

(સહી દક્ષણી હરદે) ચિંતામણરાવ નારાયણ.

મજમુદાર.

I have great pleasure to certify that, Mr. Bhogilal Trikmnal has been long known to me. Though he is a Sahandi Wakil, he is very foud of medical science, and he has studied this art fairly well. He is well versed in indigenious Materia Medica, and has many infaliable and sovereign remedies. The best of them is his famous Apurva Malini Wasant, Which is indeed a boon for the

maladies, for which it is intended. The pills contain valuable ingredients. I have personally tried in many cases and found it to be the best of its kind; and I am especially indebted to my friend for this medicine, as it has saved my wife from her incurable disease, Hysteria, of which she was martyr for years.

VADNAGAR.

27th November 1898

S. ADAM.

Medical & Municipal officer.

VADNAGAR.

Dr. Dhola 13 Feb. 1898.

I had a very short acquaintance with the bearer Mr. Bhogilal Trikamlal Trivedi, Vaidraj, and pleader of Kheralu, but am quite pleased to certify that he has been able to check the fever on the first day, without the aid of Jwarankush, quinine or anti-fabrin &c, with which I was suffering very frequently for the last six months.

CHHAGANLAL MOTIRAM SHAH.

Permanent way Inspector.

Dhola Line.

Kheralu 6/10/07

It is with extreme pleasure that I write at the recovery of My wife from that dreadful disease which the doctors call purpural fever. I left no stone unturned in seeking the Medical aids against this horrible disease but had failure every where. The best known surgeons were consulted but no body gave me hopes & the case day by day was going from bad to worse. In short when the patient was exhausting & leaving us for funeral ceremonies, a friend introduced Mr. Bhogilal Trikamlal High Court pleader & Native Vaid of Visnagar to me. To

D.

my astonishment his medicines acted as magic. It will not be out of place if I say that Mr Bhogilal just wrought a miracle as christ had done. His Native medicines which are much superior to the English drugs used, seem to have been prepared scientifically & with Great care. My wife was totally cured of the disease under his treatment in a Month's time.

From this I can freely recommend his treatment to the most dangerous cases.

Sd/ M.

Supervisor R. M. Ry.

Kheralu.

ખેરાલુ તા. ૬-૧૦-૦૭

મારી સ્ત્રીને ધાસ્તી ભરેલો રોગ-જેને ડાક્ટર પ્યુએરપેરલ તાવ (Puerperal fever) કહે છે એવા રોગમાથી આશમ ક્યો જે વિષે લખાયું કરી હું અતિથય આનંદ માનું છું. આ ભયકર રોગ મટાડવા સારૂ મેં ઔષધિ ઉપચારની મદદ શોધવામાં બાકી રાખી નહોતી, પરંતુ દરેક ડોક્ટરે નિષ્ફળ થયો હતો. પ્રખ્યાતમા પ્રખ્યાત ડાક્ટર (સરજન)ની સલાહ લેવામાં આવી હતી, પરંતુ દોષએ મને આશા (શાન્તિ) આપી નહિ. અને (મારી પલિતું) દરરો દિન પ્રતિદિન વધારેને વધારે ખરાબ થતું ગયું. છેવટમાં બ્યારે દરદી નબળું થતું ગયું અને તેની દહનક્રિયા કરવાને આમારે શિર બોળે રહેશે (એમ સમજ્યો) એવામાં એક મિત્રે મી. બો. ગીલાય ત્રિકમલાલ જેઓ વિચનગરની વસિલ અદાલત (હાઇકોર્ટ) ના વકીલ છે તેમજ દેશી વેદનું કામ કરે છે તેમને મારે ત્યાં હામલ કર્યો. તેમની દવાઓએ જાડની માફક અમર કરી એથી હું આશ્ચર્ય પામ્યો. મી. બોગીલાયે ઇસુખિસ્ત (કાપરિટ) ની માફકજ અગમ્ય ભરેલું કામ કર્યું એમ કહું તો અતિશયોક્તિ નહિજ ગણાય. તેમની દેશી દવાઓ જે અગ્રેજી દવાઓ વપરાય છે તે કરતાં વણીજ ઉત્તમ છે, અને તે વણીજ કાળજીથી અને રસાયણશાસ્ત્રની રીત મુજબ બનાવવામાં આવે છે એમ મને લાગે છે. મારી પલિતું દરરો એક માસમાં તેમજે જડમુળથી નાબુદ થીયું છે.

આથી હું સૌથી ભયકર રોગવાળાને તેમની (મી. બોગીલાલ ત્રિકમલાલની) દવા કરવાને ક્ષુદ્રથી (અંત કરતું પૂરક) ભલામણ કરી શકું છું.

(અગ્રેજીમાં સહી).

સુપરવાઈઝર ર. મ. રેલવે.

આર્થલિપદ્ કર્યાનયના લગીરથ ચત્તન સંબંધી અમારો

સ્વતંત્ર અભિપ્રાય.

હાલમાં દુક-સમય થયાં આર્થલિપદ્ કાર્યાલય તરફથી કેટલાંક અત્યુપ-
યોગી માસિકો પ્રકટ થવા લાગ્યાં છે, અને એ માસિકોની લેખનશૈલી તથા
વિષયોની પસંદગી તરફ દીર્ઘ વિચાર કરતાં લેખિયુત્ ભાન થાય છે કે જો હુ-
મેશાં આ પ્રમાણે જ ખેત અને જનહિત લાગણી સહિત એ પત્રોનું છાપન નિભા-
વી લેવામાં આવે, તેમજ તેમાં ચર્ચાતા વિષયો દરેક ભારતવાસિયોના સત્ય
સનાતન ધર્મની ઉચ્ચ ઉમ્મિદોને ઉત્તેજિત કરવામાં જ અહો ભાગ્યવત્ નીવડે,
તો ખેશેક આના માસિકો ભારતભૂપલ્ય ગણાયે! પરંતુ કેટલાંક પત્રકારો—ત-
ત્રી-મંત્રીઓ પ્રારંભમાં ઉત્સાહી બની વિચિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ કરતા દેખાય છે;
પણ પછી ઠેઠડે ઠે થઇ પોણા કાગળ પર કાળા અક્ષર અર્થશૂન્ય-મતલબ
શૂન્ય પ્રીતના લેખોના ઉતારા ઉતારી નામ કરતાં વિરૂદ્ધ કામ કરી-નામના
લેખ લખી પત્ર ભરી કહાડે છે, અને જે આશાને અવલંબી શાહક મહાશ-
યોએ લવાજમ ભર્યું હોય તે આશ હવાને શરણે સોંપાય છે; માટે તે બા-
બતની ખાસ ખાત રાખવાની દરેક પત્રકારોની મુખ્ય ફરજ છે! ધ્વજિયે
છિયે કે પવિત્ર પત્રકારોની પદ્ધતિમાં માન મેળવવા એ માસિકોના અધિપતિ
અવશ્ય લાગણી ધરાવી લોકકલ્યાણકારક નીવડેજ!

“વંદે માતરમ્”

ધી ખાલાપ્રસાદ કાર્મસી.

વીસનગર શાખાના અધ્યક્ષ.

શ્રીયુત્ ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેદી.

વડોદરા વરીષ્ટ કોર્ટ અને પાલનપુર એજન્સી ફીડર, તથા

લાંબા વખતના અનુભવી આર્થવેદ;

વીનતી.

જે જે સન્માન માહારજો પ્રતિ આ માસિકોના પ્રથમ અંક મોકલવામાં આવ્યો છે.
તેમને અને જેમના પ્રિતિ આ દ્વિતીય અંક મોકલવામાં આવ્યો છે. તેમને સનિતમ પ્રાર્થના કર-
વાતી કે તેમણે આ માસિકોના પ્રથમ અંકના દ્વિતીય પૃષ્ઠપર આપેલો આદેશક અભ્યર્થના
નામનો લેખ આપ્યો તે હતી સુધી વાંચી જોવા કૃપા કરવી.

આ રથે અત્યંત દિલગીરી ને ખેદ સાથે માહારે વીનતી કરતી પડે છે કે આ મા-
સિકોના તંત્રીઓ માંડ વડીલ પુત્ર “મંજુલાલ ભોગીલાલ.” પ્રથમોક ખાદાર પડ્યા પછી
અને બીજા અંકના લેખો છાપવાની સરવાલ-ચતાના દરમ્યાન સત્ત આરજ દિવસની માદગી
ભોગવી તા. ૨૬-૨-૦૮ ના રોજ સ્વર્ગવસ્તી થયા છે. તંત્રીશ્રી મંજુ તેમની છત્રીસ વર્ષની

ઉભરે આદ્યોક થવાથી મારો વિચાર આ માસિક બધ પાડવાનો હતો; પરંતુ મરનાના કદ-
લાક વિદ્વાન મિત્રો અને બીજા સદ્ગુણધારીઓ તંત્રીની મદદગીરી આ માસિક માલુ રાખી કે-
ખવા મને અત્યંત આગ્રહ થયો છે. એટલું જ નહીં પણ મારા દૈનિક મિત્રોએ મને પત્રદ્વારા
એ અને રૂબરૂમાં મળી આગ્રહ કર્યો છે કે મરનારે કેટલાક લેખો લખી રાખેલા છે. તે પ્રસિ-
દ્ધિમાં મૂકવા અને તમે લગભગ આગોશ્વ સર્વથી દ્વારું કામ કરો છો. તેમાં અનુભવસિદ્ધ
માલમ પડેલી દ્વાઓ, તથા જોગી, જતી, ફકીર અને બીજાં લોકોથી મહેનત અને પૈસાનું
ખર્ચ કરી મેળવેલી દ્વાઓ તથા મેસમેરીઝમ હીપનોટીઝમ વિગરેથી ગ્રેગો સારા કરવા સં-
બંધીની રીતિઓ વિગરે પણ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવી, એવા વિચાર જણાવ્યાથી મેં આ માસિક
માલુ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને દ્વિતીય અંક છાપી સંબંધન મહાશયોની સેવામાં મૂક્યો છે.

મારી હેવટની વીનતી એ છે જે મરનાર તંત્રીના નામની માદગીરી રાખવા અને આ-
મારું આ માસિક લોકોપયોગી ધર્મ પડે તે માટે અમે આ માસિકમાં અમારાથી બની-સકે
તેટલી સંભાળ અને મહેનતથી ઉત્તમ લેખો લખી આદરનાં મન રંજન કરીશું. એટલું જ નહીં
પણ આપાવતના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં લખેલા પ્રત્યક્ષતાના કલ્પો અને દ્વાઓ તથા રૂસ યેનો વિ-
ગરે લોકો પ્રસિદ્ધિમાં મૂકતાં નથી. તે તેનો નાશ થાય છે. તે આ માસિકદ્વારે પ્રસિદ્ધ
કરીશું. આમાં છે કે આ માસિકનો અંક પહેલો આ પછી સંબંધન માહાશયો આ માસિકના
વાર્ષિક લવાજમના દ્વાર ખર્ચ સુધેના રૂ. ૨-૦-૦ જે આગાઉથી જ લેવાનો રીવાજ છે તે
મંત્રીને મનીએસ્ટરદ્વારે વિચનગર મોકલવા મહેરબાની કરવી. અત્યાર સુધી જેમના તરફથી
પ્રથમનો અંક પરત (પાછો) આવ્યો નથી તેમનાં માગે આદરના લીધેનાં દાખલ કરવામાં
આવ્યાં છે. પ્રથમ અંકમાં પુરાના ભાગ ઉપર વીનતી કરવામાં આવી છે. તેથી આ સંખ્યા
બધારે લખવાની જરૂર નથી.

આ અંક મોડો બહાર પડ્યો છે તે તંત્રીના મરણની દિવસગીરીથી અને જન કોન્ફેન્સ-
ની ધમાલને લીધે આ પ્રેસના શ્રાવક કોમીટીરોની ગેર હાજરીથી તેમ થયું છે અને હવે પછી
તો કન્ફેન્સ અંક એ બંને સાથે એપ્રિલની આખરે અંકની રાજવાતમાં અવશ્ય બહાર પ-
ડશે. માટે આદર મહાશયોને તે સંબંધી અધીશ ન બનવા પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના છે.

જે વર્તમાનપત્રો અને માસિકોના વ્યવસ્થાપકો ઉપર આ માસિક મોકલવામાં આવ્યું છે
ને આવશે, તેઓએ આ માસિકનો રીબ્યુ લેવાને અને મોતાનો પત્રો બદલામાં મોકલવાને કૃપા
કરવી.

આ માસિક સંબંધી સર્વ પત્રવ્યવહાર મનીએસ્ટર વિગરે નીચેના શિરનામે મંત્રીને
કરવો.

મંત્રી
ભાગીલાલ ત્રિકમલાલ

આયેવેદ, તથા
પાલનપુર એજન્સી ને વડોદરા સંબંધ
વરીષ્ટ કોર્ટ પ્લોડર
વિસનગર. (હિતર ગજરાત)

धन्वन्तरिः

SHRI DHANVANTARI.

धन्वन्तरि धृतकरामृतपूर्णकुम्भे पीतान्धर सफलसिद्धसुरेन्द्रवधम्
चन्द्रविद्युन्मयं मणिमाल्यमायुर्वेदप्रवर्तकम् ॥ निरोगतांशम् ॥

हायभा-अमृतपी-भरेयो-कुम्भ-धारण-हरी-रहेता, पीता वस्त्र परिधान करना, सन्-सिद्ध-
[रेन्द्रने-पञ्च-व-इन-हरया-सायक, इमण-सुरेष्ठा-निनवाणा] मणिभाषा, रहेता, आयुर्वेद अथवे
प्रदसांभना प्रवर्तक, अने मणि-ज्योता नामनु स्मरण (अनुस्मृति) करवायी रोग भान नाश पासे छ,
मेवा-हरी-ध-न्वन्तरि-समवाचने नमन करे हु.

"Mens sana in corpore sano" "पहलु" सुख ते, जते नया.

पुस्तक १० भु.] २१२२५२ १६१७. [अंक ६ भा.

Death By Spontaneous Combustion.

Dr. R. T. Trall, M. D., in his *Hydropathic Encyclopedia*, vol. ii., pp. 179-80, says:—

"This is a condition of general combustibility of the body, produced by the use of alcoholic drinks. Examples of spontaneous combustion, as having occurred in persons long accustomed to the immoderate employment of spirituous liquors, are too well authenticated to be longer doubted. The condition of the body liable to this strange phenomenon may properly be called *alcoholic diathesis*. In a majority of the cases recorded, females advanced in life are the subjects of the malady. In some cases the self-consuming flame has arisen without any obvious exciting cause; but in others a fire, a lighted candle, the heat of a stove, or an electric spark, has ignited the inebriate body. It is a remarkable fact that the flame which decomposes and reduces every fragment of the bodily structure to ashes does not essentially injure the common furniture or bedding with which it comes in contact; and more marvellous still is the statement that water, instead of quenching the fire, seems rather to quicken it!"

Again, Dr. Joel Shew, in his *Family Physician*, pp. 717-18, says of this condition:—

"That the living body becomes at times, in consequence of long continued intemperance in the use of alcoholic drinks, liable to combustion, easily excited and spontaneous, is abundantly proved. The condition, however, is a rare one. Some doubt the facts, but, as a French writer has observed, 'it is not more surprising to meet with such incineration than a discharge of saccharine urine or an appearance of the bones softened to a state of jelly.'

"This condition of the system will appear more remarkable when it is remembered that in all other states, whether of health or disease, the body is with difficulty consumed by fire, even at a high temperature.....

"This phenomenon seems to have taken place for the most part in the night time, and when the sufferer has been alone. It has usually been discovered either by the fetid, penetrating scent of sooty films, which, as we are told, have spread to a considerable distance; or by the blue flame that hovers over the body; or the unnatural heat, which, however, is not very great. The patient in all cases has likewise been found either dead or so far consumed that life appeared to be extinct; and in no instance has recovery been known to take place after the appearance of this most singular of all pathological states."

There is practically no belief in spontaneous combustion in these days, but it is admitted that in certain cases the body may acquire preternatural combustibility. This is founded on the assumed fact that much of the body has been found consumed while surrounding objects are not much consumed. In nearly all well-authenticated cases there has been some source of fire near, probably setting the clothes on fire, usually when the sufferer was habitually drunk and so could not help himself.

It is of interest to note, in this connection, that a case in which such phenomena occurred after death recently came under our own observation. The patient was a child who had died of acute indigestion caused by eating a large quantity of chestnuts without properly masticating them. After a day spent in the

chestnut grove the child returned home, and about three o'clock in the morning died in terrible convulsions. As this occurred in the country, the neighbours volunteered to prepare the body for burial, and it was while the work of making the shroud was in progress that it was discovered that the entire body was, to all appearances, on fire. The glow extended from the head to the feet, and could not be extinguished, although it finally died out, disappearing altogether. While the heat from the bluish flames that enveloped the body was quite perceptible, it was not sufficient to burn the body or even set the bed on fire; and yet, when the corpse was removed from the sheet, on which it had been placed, it was found that the latter was scorched in such a manner that the outlines of the human figure could be plainly distinguished. In this case, it will be noted, alcohol played no part in the production of the phenomenon, but there can be no doubt that the chemical changes were similar in character to the cases previously cited.

Although we have the names of all persons concerned in this case, and it has been thoroughly authenticated, the identity of the family is withheld by request.—Quoted from *Death: Its Causes and Phenomena*, by Hereward Carrington and John R. Meader ("Graham Hood.") pp. 126-28.

Experiments in Weighing the Soul.

Some time ago great interest was aroused by the publication of certain reports of experiments in weighing the soul—the body of a man being weighed just before and just after death—it being found that there was a considerable loss in weight just after the death of the patient, not accounted for by any of the known channels of loss. When these reports were published, the American Society for Psychical Research obtained all the original documents and correspondence concerning these tests, and printed them in full in the June, 1907, issue of its *Journal*. Anyone desiring the full and authentic account of these facts will find it

there. Dr. Duncan Mac Dougall also wrote a special article describing his experiments and from this we quote the following:—

“According to the latest conception of science, substance or space-occupying material is divisible into that which is gravitative—solids, liquids, gases, all having weight—and the ether which is non-gravitative. It seemed impossible to me that the soul substance could consist of ether. If the conception be true that ether is continuous and not to be conceived of as existing or capable of existing in separate masses, we have here the ‘most solid ground for believing that the soul substance we are seeking is not ether, because one of the very first attributes of personal identity is the quality or condition of separateness. Nothing is more borne in upon consciousness, than that the you in you, and the me in me, the ego, is detached and separate from all things else—the non-ego.

“We are therefore driven back upon the assumption that the soul substance so necessary to the conception of continuing personal identity, after the death of this material body, must still be a form of gravitative matter, or perhaps a middle form of substance neither gravitative matter nor ether, not capable of being weighed, and yet not identical with ether. Since, however, the substance considered in our hypothesis must be linked organically with the body until death takes place, it appears to me more reasonable to think that it must be some form of gravitative matter, and therefore capable of being detected at death by weighing a human being in the act of death.

“The subjects experimented upon all gave their consent to the experiment weeks before the day of death. The experiments did not subject the patients to any additional suffering.

“My first subject was a man dying of tuberculosis. It seemed to me best to select a patient dying with a disease that produces great exhaustion, the death occurring with little or no muscular movement, because in such a case the beam could be kept more perfectly at balance and any loss occurring readily noted.

“The patient was under observation for three hours and forty minutes before death, lying on a bed arranged on a light

frame work built upon very delicately balanced platform beam scales. The patient's comfort was looked after in every way, although he was practically moribund when placed upon the bed. He lost weight slowly at the rate of one ounce per hour, due to evaporation of moisture in respiration and evaporation of sweat.

"During all three hours and forty minutes I kept the beam end slightly above balance near the upper limiting bar in order to make the test more decisive if it should come

"At the end of three hours and forty minutes he expired, and suddenly coincident with death the beam end dropped with an audible stroke, hitting against the lower limiting bar and remaining there with no rebound. The loss was ascertained to be three-fourths of an ounce.

"This loss of weight could not be due to evaporation of respiratory moisture and sweat, because that had already been determined to go on, in his case, at the rate of one-sixtieth of an ounce per minute, whereas this loss was sudden and large, three-fourths of an ounce in a few seconds.

"The bowels did not move, if they had moved, the weight would still have remained upon the bed except for a slow loss by the evaporation of moisture depending, of course, upon the fluidity of the feces. The bladder evacuated one or two drachms of urine. This remained upon the bed, and could only have influenced the weight by slow gradual evaporation, and therefore in no way could account for the sudden loss.

"There remained but one more channel of loss to explore, the expiration of all but the residual air in the lungs. Getting upon the bed myself, my colleague put the beam at actual balance. Inspiration and expiration of air as forcibly as possible by me had no effect upon the beam. My colleague got upon the bed, and I placed the beam at balance. Forcible inspiration and expiration of air on his part had no effect. In his case we certainly have an inexplicable loss of weight of three-fourths of an ounce. Is it the soul substance? How else shall we explain it?

"My second patient was a man moribund from consumption. He was on the bed about four hours and fifteen minutes under observation before death. The first four hours he lost weight at the rate of three-fourths of an ounce per hour. He had much slower respiration than the first case, which accounted for the difference in loss of weight from evaporation and respiratory moisture.

"The last fifteen minutes he had ceased to breathe, but his facial muscles still moved convulsively, and then, coinciding with the last movement of the facial muscle, the beam dropped. The weight lost was found to be half-an-ounce. Then my colleague auscultated the heart and found it stopped. I tried again, and the loss was one ounce and a half and fifty grains. In the eighteen minutes that elapsed between the time he ceased breathing and until we were certain of death, there was a weight loss of one and one-half ounces and fifty grains, compared with a loss of three ounces during a period of four hours, during which time the ordinary channels of loss were at work. No bowel movement took place. The bladder moved, but the urine remained upon the bed, and could not have evaporated enough through the thick bed clothing to have influenced the result.

"The beam at the end of eighteen minutes of doubt was placed again with the end in slight contact with the upper bar and watched for forty minutes, but no further loss took place.

"My scales were sensitive to two-tenths of an ounce. If placed at balance, one-tenth of an ounce would lift the beam up close to the upper limiting bar, another one-tenth ounce would bring it up and keep it in direct contact, then if the two-tenths were removed the beam would drop to the lower bar and then slowly oscillate till balance was reached again.

"This patient was of a totally different temperament from the first; his death was very gradual, so that we had great doubt from the ordinary evidence to say just what moment he died.

"My third case, a man dying of tuberculosis, showed a weight of half-an-ounce lost, coincident with death, and an additional loss of one ounce a few minutes later.

"In the fourth case, a woman dying of diabetic coma, unfortunately our scales were not finely adjusted, and there was a good deal of interference by people opposed to our work, and although at death the beam sunk so that it required from three-eighths to one-half ounce to bring it back to the point preceding death, yet I regard this test as of no value.

"With my fifth case, a man dying of tuberculosis, showed a distinct drop in the beam requiring about three-eighths of an ounce which could not be accounted for. This occurred exactly simultaneously with death, but peculiarly, on bringing the beam up again with weights and later removing them, the beam did not sink back to stay back for fully fifteen minutes. It was impossible to account for the three-eighths of an ounce drop, it was so sudden and distinct, the beam hitting the lower bar with as great a noise as in the first case. Our scales in this case were very sensitively balanced.

"My sixth and last case was not a fair test. The patient died almost within five minutes after being placed upon the bed, and died while I was adjusting the beam.

"The net result of the experiments conducted on human beings is that a loss of substance occurs at death not accounted for by known channels of loss. Is it the soul substance? It would seem to me to be so. According to our hypothesis such a substance is necessary to the assumption of continuing or persisting personality after bodily death, and there we have experimental demonstration that a substance capable of being weighed does leave the human body at death.

"If this substance is a counterpart of the physical body, has the same bulk, occupies the same dimensions in space, then it is a very much lighter substance than the atmosphere surrounding our earth, which weighs about one and one-fourths ounces per cubic foot. This would be a fact of great significance, as such a body would readily ascend in our atmosphere. The absence of a weighable mass leaving the body at death would of course be no argument against continuing personality, for a space-occupying body or substance might exist not capable of being weighed, such as the ether.

ब्रह्मचर्यका अभाव ।

“रस विना कविता वृथा है” — ठीक है यह बात ।

पर किसे भीषण कथा रस-पूर्ण होगी ज्ञात ॥

ब्रह्मचर्य—व्रत विना है जो हमारा हाल ।

मित्र ! उसका चित्र-दर्शन है बड़ा विकराल ॥ १ ॥

बढ़रहे अब क्यों निरन्तर नित्य नूतन रोग ।

क्यों न होते पूर्व के से शक्तिशाली लोग ॥

सर्वथा अल्पायु होकर घट रहे क्यों आर्य्य ।

पूर्वजों के तूल्य क्यों होते न हमसे कार्य्य ॥ २ ॥

एक उत्तर है यहांपर—ब्रह्मचर्याभाव ।

कर रहा घुसकर यही घर घर भयंकर घाव ॥

वीर्य्य बलका मूल है संसार में जो सार ।

ब्रह्मचर्याश्रम विना उसका कहां आधार ॥ ३ ॥

ब्रह्मचर्याभाव है जब वीर्य्य का क्या काम ।

वीर्य्य जब तन में नहीं बलका कहां फिर नाम ॥

बल नहीं जब देह में हो, क्यों न नाना रोग ।

रोग युक्त शरीर कबतक भोग सक्ता भोग ॥ ४ ॥

वीर्य्य वैहिक शक्ति का ही है, नहीं आगार ।

मानसिक बल बुद्धिका भी है यही आधार ॥

कुछ विचार किया जहां, मस्तक हुआ सविकार ।

इस दशा में किस तरह हो ज्ञान का विस्तार ॥ ५ ॥

एक वे हैं कर रहे जो अदभुताविकार ।

एक हम हैं खोल बैठे मूर्खता का द्वार ॥

वीर्य्य बल सम्पन्न हैं वे हम विपन्न आशक्त ।

भेद हम में और उनमें हो न क्यों फिर व्यक्त ॥ ६ ॥

वीर्य्य से ही धीरता को धार सकते धीर ।

वीर्य्य से ही वीरता को प्राप्त होते वीर ॥

वीर्य्य से ही भीष्ममें थी आत्म-शक्ति असीम ।

वीर्य्य से ही हाथियों को फेंकते थे भीम ॥ ७ ॥

पुत्र ने मां का अभी छोड़ा नहीं पय-पान ।

पौत्र-दर्शन की हमें इच्छा हुई बलवान ॥

स्वल्पवय में ही तनय का कर दिया वस व्याह ।

आह ! इस वात्सल्य की भी है भला कुछ थाह ॥ ८ ॥

वीर्य-रक्षा का जिन्हें मिलता न अवसर हाथ ।

क्यों न वे अल्पायु होकर नष्ट हो निरुपाय ॥

प्राण से प्यारे सुतों का भूलकर परिणाम ।

कर रहे मातापिता ही शत्रुओं का काम ॥ ९ ॥

वीर्य की परिपुष्टता से हैं स्वयं जो हीन ।

क्यों न हो सन्तान उनकी क्षीण और मलीन ॥

कर कभी सकते न अंकुर बीज-गुण विच्छेद ।

ईश-नियमों में कभी होता न विनिमय भेद ॥ १० ॥

हाथ ! मेधा-शक्ति अब देती नहीं है साथ ।

भक्तिपयां कैसे उठे, उठते नहीं है हाथ ॥

पूर्ण यौवन कालही में हो गया कृश गात ।

ब्रह्मचर्याभाव के हैं ये सभी उत्पात ॥ ११ ॥

पूर्वजों के बुद्धिबल की बात कहते आज ।

हाथ ! क्यों गिरती न हमपर लाजरुपी गाज ॥

आज भी जिनके अलौकिक कार्य हैं अविनीत ।

क्या वही पूर्वज हमारे थे हम्हों से हीन ॥ १२ ॥

ब्रह्मचर्य-व्रत रहितकर शास्त्र-शीलन शुद्ध ।

था प्रथम होना कहां तो पुष्ट और-प्रबुद्ध ॥

हा ! कहां अब जन्मते ही ये विषय के साज ।

पतित होगा क्या ? हमारा और अधिक समाज ॥ १३ ॥

मनुज में मनुजत्वका है सिद्ध केवल शील ।

ब्रह्मचर्य बिना हुई उस शील में भी डील ॥

आत्म संयम हेतु है वस ब्रह्मचर्य प्रधान ।

ब्रह्मचर्य मनोदमन का है प्रथम सोपान ॥ १४ ॥

वीर्य रक्षा के बिना होते न अवयव पुष्ट ।

बुद्धि कैसे हो हमारी, क्यों न हों रुजःरुष्ट ॥

रोक सकती औषधें क्या यह अपार अनर्थ ।

नष्ट मूल—महीरुहों को सींचना है व्यर्थ ॥१५॥

नियम के प्रतिकूल जो करते गये हैं काम ।

होगया है नाश वनका, मिट गया है नाम ॥

यदि न चेतेगे हमें भी क्यों न होगा दण्ड ।

प्रकृति—शासन में दया का है अभाव अखण्ड ॥१६॥

भाग्यपर करते वृथा हम रोष या सन्तोष ।

समय के सिर थोपते हैं व्यर्थ ही सब दोष ॥

कर्म—फल के भोग का गाथा न कोई गीत ।

समय क्या विपरीत है—वस हैं हमें ही विपरीत ॥१७॥

हो सठे यदि फिर यहांपर ब्रह्मचर्य—स्कृति ।

तो हमारी हीनता की हो सद्गति ही पूर्ति ॥

प्राप्त हो फिर से हमें वह बुद्धि और विवेक ।

जन्म लें घर घर यहांपर धीरवीर अनेक ॥१८॥

वीर्य रक्षण जो हमें होगा न अब भी इष्ट ।

तो हमारा नाम ही रह जायगा अवशिष्ट ॥

दीखती सर्वत्र है बलवान की ही चाह

लोक में निर्बल जनों का है नहीं निर्बाह ॥१९॥

हा हरे ! हा दीनबन्धो ! हा विभो ! विश्वेश !

कौन हर सकता हमारा तुम बिना यह क्लेश ॥

दीजिये दृढ मति दयामय ! कीजिये मद—मुक्त ।

हो सकें जिसमें पुनः हम पूर्व गौरव युक्त ॥२०॥

कविधर बा. मैथिलीशरण गुप्त ।

શરીર-રક્ષા ।

શરીર હો કે હિત કામ સારે । શરીર હો સે સુખ હૈં હમારે ॥
 આત્મા નહીં ધાર્મ્ય વિના શરીર । જૈસે વિના પિંજર-વદ્ધ કીર ॥ ૧ ॥
 શરીર સે પુણ્ય પરોપકાર । શરીર હો હૈ ગુણ કા આગાર ॥
 શરીર હો હૈ સુરલોક-દ્વાર । શરીર હો સે સુવિચાર-સાર ॥ ૨ ॥
 શરીર હો સે પુરુષાર્થ ચાર । શરીર કો હૈ મહિમા અપાર ॥
 શરીર રક્ષા પર ધ્યાન દીજૈ । શરીર સેના સત્ત્વ લોડ કીજૈ ॥ ૩ ॥

પં. મહાવીરપ્રસાદ ટ્રિવેદી ।

સન્ધ્યા.

“ અદ્વરહઃ સન્ધ્યામુપાસીત ” એટલે શુ ? દ્વરહઃ એટલે પ્રતિદિન અને ઉપાસીત નો અર્થ નિયમપૂર્વક સમીપમાં બેસવું. સન્ધ્યા એટલે સમ્યક્ પ્રકાર ધ્યાન, આખા મનનું તાત્પર્ય એ છે, કે હમેશાં સમ્યક્ પ્રમાણે ધ્યાન કર્યા કરવું. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે, કે કેવું ધ્યાન કરવું ? ધ્યેય સિવાય ધ્યાન હોઈ શકે નહીં જેવી રીતે દૃષ્ટિ પદાર્થ સિવાય ચોક્કસ દાર્થ કરી શકતી નથી તેવીજ રીતે ધ્યેય વિના ધ્યાન થઈ શકતું નથી. આ દાર્થથીજ ધ્યાનની વાત આવતાંની સાથેજ ધ્યેયનો વિચાર સ્વાભાવિક રીતે મનમાં ખડો થાય છે. ધ્યાનને પૂર્ણ કરનાર ધ્યેયજ છે. વરતુ રિચિતિ આમ છતાં આ સ્થળે ધ્યેય અને ધ્યાનના અર્થમાં તફાવત નથી. ધ્યાન અને ધ્યાનનો વિષય જે ધ્યેય એ બન્નેની એકતા એજ ધ્યાનનો લક્ષ્યાર્થ છે. જેવી રીતે કોઈ પરિચિત પુરુષ અથવા જાણીતી વસ્તુનું નામ લીધો વિના પણ એ સંબંધમાં વાત ખડી થતાંની સાથેજ એ જાણીતા પુરુષ વા વસ્તુ તરફ લક્ષ બેસાય છે તેવીજ રીતે ધ્યાનના સંબંધમાં પણ બને છે. સન્ધ્યા એ શબ્દના ઉચ્ચારણ સાથેજ પ્રથમના કોઈ પરિચિત ધ્યેય તરફ લક્ષ પહોંચી જાય છે.

ધ્યાન એટલે શુ ? જ્યારે ધ્યાનથી આધ્ય એવું જે ધ્યેય અને ધ્યાન બન્ને એકજ અર્થનાં બોધક છે તો એ ધ્યાન શુ છે તે જાણવાની જરૂર છે. ધ્યાન એ ચિત્તની સમગી વૃત્તિઓનું રિચરીકરણ છે. ચિત્ત એકા માથે અનેક પ્રકારના તાગો ઉત્પન્ન કરે છે. એક ક્ષણ માત્રમાં અનેક પદાર્થોનું સ્મરણ કરાવે છે. અને ‘ આમ કરવું ’ ‘ તેમ કરવું ’ ‘ હવે આ પ્રકારના અનેક સંકલ્પોની ધોર આંધી મનોરાજ્યમાં ફેલાવી મૂકે છે. મનની આ ચચનતાનો જે રીતે નાશ થઈ રિચરતા પ્રાપ્ત થાય તેવું નામજ ધ્યાન છે.

એતો સર્વને જાણીતું હોવું ઘટે છે, કે એક ક્ષણ શાન્ત બની બેઠા કે કોણ જાણે કે-
 ઠંડાય વિચારો મન કરી નાખે છે । આજ મનની મહીનના છે. મહીન અંતઃકરણ જરા
 જરામાં અનેક સંકલ્પો ઉઠાવી બાકુડ થયાં કરે છે. જુદે જુદે દેહાણુ બઠકતી મનની

વૃત્તિઓને દેખાવી એકાગ્ર કરવી તેનું નામજ ધ્યાન છે. આમ મનની એકાગ્રતા એજ ધ્યાન છે તો પછી કયા વિષયને લક્ષ્ય બનાવી વૃત્તિ એક બનશે ? શું એ વિષયજ ધ્યેય છે ?

ખરેખર ! એમજ છે. એ લક્ષ્ય બનાવેલો વિષય તેજ ધ્યેય. મનની સામે અનેક બા-
બતો બાડી કરવી અથવા તો અનેક બાબતોનું મનમાં સ્મરણ કરવું તેનું નામ વિલેય છે, અને કેવળ એકજ બાબત તરફ વૃત્તિઓને સિશ્વર કરવી તેનું નામ ધ્યાન છે. બ્યારે આમ છે ત્યારે વિચારવું જરૂરનું છે, કે તે એક બાબત કયી છે કે જેનું ધ્યાન ધરતાં ચિત્તમાં સમતા પેદા થાય. તે એક બાબત અથવા પદાર્થની જાત શી છે તેમજ તેમાં કયા ધર્મો રહેલા છે ? જુઓ, બ્યારે ચિત્ત વિષયોમાં મશગુલ હોય છે ત્યારે એકથી બીજા વિષય તરફ દોરાય છે. લાંબો વખત કોઈ પણ એક વિષય પ્રતિ સ્થિર રહી શકતું નથી અને બ્યારે તે કોઈ ખાસ વિષયમાં સંપૂર્ણ પણે મશગુલ બને છે ત્યારે તેના વિષય-ધર્મનો લોપ થઈ જાય છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે વિષય ધર્મ એટલે શું ? “વિવિષોતિ વિશેષણ વચ્નાતિ ઇતિ વિષયઃ” જે બાધે છે તેનું નામ વિષય છે. કોણ બાધે છે ? વિષયમાં એવો કયો ધર્મ છે, કે જે બન્ધન કરે છે ? એક યોડીવારને માટે વિષય અને ઈન્દ્રિયનો મેળાપ થતાંજ ઉત્પન્ન થનારા સુખનું જે સાધન તેજ બાંધનાર છે. આથી સિદ્ધ થયું, કે વિષય સુખ સાધન વડે ચિત્તને બાંધે છે. આ બન્ધનને આસક્તિ કહેવામાં આવે છે આ સુખળાનું તાત્પર્ય એ નીકળ્યું, કે આસક્તિ ધર્મથી યુક્ત એવા ચિત્તને હદિ પણ કોઈ ખાસ વિષયમાં લાંબા વખત સુધી સ્થિર કરી શકતું નથી. આ વાતનો અનુભવ સૈ કોઈ કહી શકે છે.

આટલા માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે, કે વિષય ધર્મનો લોપ થયા વગર કોઈ પદાર્થમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરી શકાતું નથી. આથી સિદ્ધ થયું, કે વિષય અસક્તિનું મૂળ કારણ નથી; પરંતુ વિષયનો કોઈ ખાસ ધર્મજ આસક્તિનું મૂળ કારણ છે. વિષયોમાં કોઈ એવો એક ધર્મ છે. કે જેના વડે ચિત્ત વીજળીની માફક કોઈ એક વિષયના રમતું આસ્વાદન કરી અન્ય વિષયના સ્પર્શનો અનુભવ કરવા હોડી જાય છે. જુઓ, પ્રત્યેક પદાર્થને બે શરીર છે. એક દૃશ્ય એટલે જેવામાં આવે છે તે અને બીજું અદૃશ્ય. જે દૃશ્ય અથવા ઈન્દ્રિયોથી જોઈ શકાય તેનું છે તે બહારનું અથવા સ્પર્શ શરીર છે. જે અદૃશ્ય છે તે ઈન્દ્રિયોથી અગોચર છે અને તેને અંદરનું અથવા સૂક્ષ્મ શરીર કહેવામાં આવે છે. દાખવા તરીકે આપણા શરીરના હાથ, પગ વગેરે અવયવો ઈન્દ્રિયોથી જોઈ શકાય એવા છે; પણ મન, બુદ્ધિ, આદિ જોઈ શકાતાં નથી. શું મન, બુદ્ધિ વગેરે કોઈના જેવામાં આવે છે ? સત્ય તો એ છે, કે તે કોઈને દેખાતાં નથી પણ અનુભાનથી તે છે એમ લાગે છે—અનુભવાય છે. જે મન, બુદ્ધિ પ્રાણ ન હોય તો આ શરીર અને ઈન્દ્રિયોની કામ કરવાની શક્તિ પણ નાશજ પામે. પ્રાણ, મન, અને બુદ્ધિ હમેશાં શક્તિ આપે છે ત્યારેજ આ શરીર કામ કરતું અથવા જીવતું જાય છે. તે સિવાય તો તે કેવળ જડજ છે. પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ શરીર છે અને આ બહારથી જણાતું શરીર તે સ્પર્શ શરીર છે. આટલા માટેજ ઈન્દ્રિયોને બહિઃકરણ અને મન, બુદ્ધિ આદિને અંતઃકરણ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે દરેક પદાર્થને બહારથી દેખાતું જેનું શરીર છે તેનુંજ અંદર પ્રાણ મનના રથાનમાં બીજું એક સૂક્ષ્મ અથવા અંદરનું શરીર આજ એ વિષયનું મૂળ છે. તમારી ઈન્દ્રિયોની માથે એ વિષયની આસક્તિથી જે પ્રત્યેક

ઇદ્રિયના રૂપ, રસ, ગંધ, શબ્દ, સ્પર્શ આદિ વિષયો ઉત્પન્ન થાય છે તેને ભૂલી જાયો તો ચિત્ત ઇદ્રિયોના કાર્યને ભૂલી જશે. આમ ભૂલી જવાની સાથેજ ચિત્ત સ્થિર બનશે અને સ્થિર બનીને જોશે કે, સધળા જીવોમાં—સધળાં ભૂતોમાં—જડ અને ચેતનમાં અદૃશ્ય ભાવે રહેનારી એક શક્તિ છે. એ શક્તિજ પોતાની સત્તા વડે સૂક્ષ્મ ભાવે રહેવા છતાં પણ બિન્ન બિન્ન રૂપો વડે બિન્ન બિન્ન મૂર્તિઓમાં વિરાજી રહેલી છે. શક્તિભાવે સધળા જીવો એક છે. કેવળ આધારમાજ ભેદ છે. આ શક્તિ જળ, સ્થળ, આકાર-સંસ્કૃતિ—અટલ ભાવે આ વિશાળ જગતને પ્રગળ વેગે ચલાવી રહી છે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રવચના કારણ રૂપ એ એકજ શક્તિ જોતપ્રોત રૂપે વિરાજી રહેલી છે. આ શક્તિસ્વરૂપમાં ચિત્તને સ્થિર કરનામાં આવે તો જણાય કે ચિત્ત વિષયોના બહારના સ્વરૂપને ભૂલી ગયું છે અને કેવળ એકાગ્ર બની રહ્યું છે, અને શક્તિની અસીમતા અને વિશાલતાનું ચિન્તન કરીને ચિત્ત ક્ષણભરને માટે કેવું અપૂર્વ રમ પાન કરી રહ્યું છે ! એ વિશાલતા ચિત્તની રસ વિષયની પ્રીતિને સો ગણી વધારી મૂકે છે. આપણા ચિત્તને આસક્ત કરનાર પદાર્થ છે અને તેથી સકલ જગતને ઉત્પન્ન કરનારી, ત્રિલોકનું પાલન કરનારી, સધળા જીવો અને સર્વ ભૂતોની અંદર વસનારી શક્તિજ આપણી એકાગ્રતાનું લક્ષ્ય છે એમ જાણવા સાથે ધ્યાનજ ધ્યેયને ખડું કરી દે છે.

તો શું સન્ધ્યા પણ એ શક્તિની ઉપાસના છે ? હા સન્ધ્યા એ શક્તિની ઉપાસના છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં કંઈ વિશેષતા છે. પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, કે જે શક્તિ અદૃશ્ય છે, ઇદ્રિયોથી અજોચર છે તેનું કામ બે પ્રકારનું છે. શક્તિ, શક્તિસ્વરૂપે એક હોવા છતાં પણ કાર્ય રૂપે બે પ્રકારની છે. એક બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અને બીજી આંતરિક પ્રવૃત્તિના નામે સુપ્રસિદ્ધ છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથો મુખે અને અંતઃ પ્રવૃત્તિ ઉર્ધ્વ મુખે ગતિ કરે છે. હરકોઈ વ્યક્તિ જ્યારે પ્રકૃતિને વશ બને છે ત્યારે મન પણ પ્રકૃતિને અધીન થઈ સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં મહાભે છે. આથી ઉન્નતું જ્યારે નિવૃત્તિ પરાયણ બને છે ત્યારે મન ઇદ્રિય અને જગતનો ત્યાગ કરીને ઉન્નતિ પથે વિચરણ કરે છે. અહીં 'અથો' એટલે 'નીચે' નો અર્થ ક્ષુદ્ર અથવા અસુક સંકુચિત સ્થાનમાં બંધન થયેલો અને 'ઉર્ધ્વ' એટલે 'ઉચે' નો અર્થ વિશાળ, કે અસીમ એવો થાય છે. આ વિશાળતાજ સુખનું મૂળ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે નિવૃત્તિ શક્તિની ઉપાસના કરવી જોઈએ; અન્યની નહિ.

પ્રવૃત્તિ શક્તિની ઉપાસના ઇદ્રિયો અને મન સ્વાભાવિક રીતેજ કરે છે. વિષયો તરફ ખેંચાતું એ ઇદ્રિયો અને મનનો સ્વભાવજ છે. આ સ્વભાવ બદલવાની ખાતરજ નિવૃત્તિ શક્તિનો આશ્રય લેવો જોઈએ. આ નિવૃત્તિ શક્તિજ ભર્ગ અથવા ગાયત્રી છે. આ વરણીય ભર્ગ અથવા ગાયત્રીજ અનેક રૂપે બિન્ન બિન્ન મૂર્તિઓમાં વિરાજીત છે. તેજ દશ મહા વિદ્યા ચણ્ડી અથવા ગીતા છે. એ ગાયત્રીજેજ સતિ સ્માવિત્રી, સ્ત્રીતા, રાધા, દુર્ગા આદિ માયિક દેહો ધારણ કરીને લીલા કરી છે અને જગતની જાળમાં ફસાઈ રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનો રસ્તો ખતાવ્યો છે. આથી ગાયત્રીજ મૂળ શક્તિની ઉપાસના છે, એની ઉપાસનામાં સધળાની ઉપામનાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. સ્વસ્વરૂપ ભાવે ગાયત્રીની અને તટસ્થ રૂપે કાલી દુર્ગા વગેરેની ઉપાસના કરે તો સધળાં દુઃખ દૂર થશે અને ચિત્તમાં પરમાનંદ રસનો અનુભવ થશે.

ગાયત્રી તાત્ત્વિક છે કે વૈદિક ? જવાબમાં એટલું કહેવું બધ થશે, કે જે કંઈ વેદ

કહે છે તેજ તંત્ર પણ કહે છે. તે બંનેમાં પરસ્પર ઘણીજ એકતા છે. બન્ને જીવોના કલ્યાણને માટે છે. વૈદિક અને તાંત્રિક કર્મોનાં અનુષ્ઠાનની રીત જુદી જુદી છે પરંતુ યાનોષ્ઠે-શની બાબતમાં બન્ને એક છે. બન્નેમાં જ્ઞાન અને કર્મોના સંયોગ સાથેજ અભ્યાસ કરવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. કર્મ વિના જ્ઞાન થવું અસંભવિત છે અને જ્ઞાન સિવાય કર્મ કરવું એ મૂર્ખતા છે. ખરી વાત છે, કે વૈદિક અને તાંત્રિક કાંઈ જુદા જુદા પ્રકારનાં છે. જેવી રીતે ગાયત્રી એક તરફની ‘છન્દસાં માતા’ વેદ માતા છે તેવી રીતે બીજી તરફથી ગાયત્રી તંત્રમાં ગાયત્રીને સઘળી શક્તિઓની આધારરૂપા કહેવામાં આવી છે. તેજ કુલકુ-છુલિની છે; તેજ જીવોનું ચૈતન્ય છે. તેજ દુર્ગારૂપે દશ આયુધ ધારિણી અને મંદાવિદ્યારૂપે સઘળી જ્ઞાતવું કલ્યાણ કરનારી છે. આહો ત્યારે આપણે સઘળાં એકજ મળીને એ ‘છન્દસાં માતા’—જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનારી મહાશક્તિનું શરણ લઈએ કે જેથી ફરીને કદિ પણ આપણું મન, વાણી, ઇન્દ્રિયો કુમાર્ગે દોરાય નહિ. હમેશાં ત્રણ વખત તેની ઉપાસના કરો અને વધારે સમય મળે ત્યારે દુર્ગા, સરસ્વતી આદિ અનેક મૂર્તિ સ્વરૂપે તેનું શરણ ગ્રહીને કૃતાર્થ બનો. એમાંજ આપણું હિત સમાયેલું છે. જે પોતાનું હિત સાધે છે તે પરાંપકાર કરવાને પણ શક્તિમાન બને છે. એવા પુરૂષોના હાથેજ દેશનું હિત થઈ શકે છે. આ ઉપાસના યદે આપણું મન, પ્રાણ અને કર્મ ધર્મ વિષયે એક બની જાય. સંસારથી મુક્ત થઈ પરમ શાન્તિ મેળવવાનો પણ એજ ઉપાય છે.

હમેશાં ધ્યાન કરતી વખતે આત્મસ્વરૂપનું ચિન્તન કરવું એ ઉપાસના છે અને સ્વરૂપને જાણવું એ ઉપાસનાનું પ્રયોજન છે. હવે સ્વરૂપનું ચિન્તન કેવા પ્રકારે કરવું જોઈ-એ તે વિચારીએ.

તમે હમેશાં જે કામો કરો છો તેમાંજ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરવાની ઘણી બાબતો સમા-યેલી છે. જેમ આપણા આર્થ મર્યાદા મહાપિંચો વેદ, વેદાન્ત, ફરીન, ઉપનિષદ આદિ વિષયોમાં અનેક મથોની રચના કરી જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા બતાવી ગયા છે તેમ તેઓએ તે જ્ઞાન માર્ગમાં લઈ જવાને સર્વ સાધારણ જીવો પ્રવેશ કરી શકે એવી સંધ્યા અને ગાયત્રી જેવામાં તો નાની અને દુઃકાણુમાં છે તેમજ તેના અર્થ પણ સહજમાં સમજાય તેવા છે તોપણ તેનું રહસ્ય ઘણું ગંભીર છે. તે યોગ અદ્વૈતનાં મન્ત્રોમાં સઘળાં તત્ત્વજ્ઞાનનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. એકલી ગાયત્રીના અર્થમાંજ સર્વ કાંઈ સંગ્રાહ જાય છે.

જીવોએ ખાસ કરીને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયનો વિચાર કરવો જોઈએ. સાંસારિક જીવોને દુઃખ સાગરની ખાર જવાને માટે એ વિચાર ખાસ જરૂરનો છે. એ વિચારને અંતે કેવળ સત્ય સ્વરૂપ પરબ્રહ્મજ સાચા આશ્રયનો વિષય અને બાકીનું સઘળું અસત જણાવા લાગે છે. આ સત્ય સ્વરૂપના સ્પષ્ટિ રચવાના સંકલ્પથી સ્પષ્ટિ, પાલન કરવાના સંકલ્પથી પા-લન અને નાશના સંકલ્પથી પ્રલય થાય છે. સત્ય સ્વરૂપની આ ત્રણ ગુણોવાળી સંયુજ દેવતા—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રિમૂર્તિ છે. પ્રાણીઆમમાં આ સંયુજ ત્રિપુટી દેવોનીજ વાત છે. આ ત્રણ દેવતાઓના ધ્યાનથી જગતની ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાને ચિત્તમાં ધારણ કરો તથા બીજી સઘળાં વિચારણાને દૂર કરી તેનું મનન કરો તો મનમાં બીજા કાંઈ વિ-ચારને અવકાશ રહેશે નહિ. આ ચિન્તનથી ત્યારે ચિત્તમાં સમતા આવે ત્યારે જાણવું કે પરમ તત્ત્વનું ચિન્તન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે. ધ્યાન કરવાની સ્થાઈ પ્રથમ રીત આજ છે.

આ ચિત્ત ત્યારે બાહ્ય સમાન સ્વચ્છંદી બેસકૂદને છોડી વિષય રૂપી ઝેરથા મુક્ત થાય ત્યારે અધર્મર્થેષુ મન્ત્રનું ચિન્તન કરવું. મૂલ સ્વરૂપમાં તિકારી દશા કેવી રીતે થઈ ગઈ ? સ્વરૂપમાં રહુરણ થઈ જગત કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? આ સમુદ્ર, દિન, રાત, કાળ તેમજ આ પૃથ્વી, આકાશ જે અમારા વ્યાવહારિક જગતનાં માતાપિતા છે તે ક્યાંથી પેદા થયાં ? આ સંધળા વિચારોની પરંપરા સમતા પ્રાપ્ત થયા પછી ચિત્તમાં ઉઠે છે. એ સવા-ભોના નિરાકરણ વડેજ ચિત્ત પોતાના સ્વરૂપમાં જઈ રહેવાનો માર્ગ-મેળવે છે. સંહિતી પ્રજ્વાલીને જાણી તેથી વિરૂદ્ધ માર્ગનું અવલંબન પ્રહણ કરી સ્વરૂપતા થઈ રહેવાનો માર્ગ બોલવામાં આવે તોજ ઉપરના સંધળા પ્રશ્નોના ખરા ખુલાસાનું જ્ઞાન થશે.

(૧) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને પ્રલય એ ત્રણ પ્રકારના ગુણ વૈષમ્યનું મુખ્ય કાર્ય. (૨) સંહિતનું સ્વરૂપ અને સ્વરૂપની વિકૃતિ. આ બંને સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના છે. (૩) ત્રીજી બાળન સવિતાની છે. ઉત્પતિ કર્યા શુદ્ધ તેજઃ સ્વરૂપ સ-વિતાજ આ દૈતમય જગતના વ્યાપારોનો અધિષ્ઠાતા છે. તેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનું અન્તર્ગત ચૈતન્ય છે. તે સદૃશ એવા તેજ રૂપે સર્વત્ર વિરાજમાન છે. તે (સવિતા) રમ્ય રૂપે જગતને પ્રકાશ અને ઉષ્મા આપી સંધળા જીવોનું પાલન કરે છે. તે કષ્ટાણુ કર્તા હોઈ સંધળા દેવતાઓમાં વિરાજમાન છે એવું માની ધ્યાન કરવામાં આવે છે. આ સૂર્યમણ્ડળ સાકાર રમ્ય દેવતાઓનું આસન છે. આ જગતમાં તે સાક્ષાત્ દેવતા રૂપ છે. (૪) ચોથી ગાયત્રીની ઉપાસના છે. પ્રથમની ત્રણ બાજતો આ ચોથીને માટે, અગાની જીવોની રમ્યતામાં રમતી એટલે જાકાર બટકતી ચિત્તની ધૃતિઓને આ સામ્રીય માર્ગ વડે પરમતત્ત્વ સ્વરૂપ ગાયત્રી તત્ત્વમાં પ્રવેશ કરાવેલો એ સંધ્યાનો સકેત-રહસ્ય છે. ગાયત્રી દેવી ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને પ્રલયની જનની રૂપ છે. ગાયત્રી પ્રકૃતિની સામ્ય મૂર્તિ છે. પરમ પુરૂષ આ મહાન્ શક્તિની સમીપમાંજ રહેલા છે. પરમ પુરૂષની અગવિલાસીની સકિત એ ગાયત્રીજ છે. પ્રકૃતિની શક્તિથી મોહિત થયેલા જીવે પહેલાં આ પ્રકૃતિની ઉપાસના કરવી જોઈએ. ત્યારે ગાયત્રીના ધ્યાન વડે ચિત્ત સારી રીતે શાન્તભાવ પામે ત્યારે પરમતત્ત્વ એની મેળેજ હૃદયમાં આવી વસે છે. આ પરબ્રહ્મનો બેલક પદાર્થ તે પ્રણવ છે. પ્રણવ (હૈંકાર) સંધળા મન્ત્રોનું મૂળ છે. એટલા માટેજ સંધળા મન્ત્રોની શરૂઆતમાં હૈંકારના દુન્યારણનો વિધિ છે. હૃદય અને ઉપાય (સાધ્ય અને સાધન) એ બંનેની એકતા કરી દેતી એજ શાસ્ત્રોની ખૂબી છે. જીવ સાધ્ય વસ્તુની શોધમાં માધનમાંજ બરાઈ ન પેસે એટલા માટેજ સર્વત્ર હૈંકાર પ્રધાનપણે વિરાજિત છે.

આ પ્રમાણે પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન, અને સંધ્યાને વખતે સગુણ દેવતા, સ્વરૂપ અને વિકૃતિ, અન્તર્યામી સવિતા, અને પરબ્રહ્મ પ્રતીક ગાયત્રી તત્ત્વ એની ઉપાસના નિયમીત રીતે કરવામાં આવે તો નિઃસંશયપણે માર્ગ સાધ્ય થઈ શકે.

વિરમગામ,
મામ, શુક્રવપક્ષ, ૧૦ મી, ૧૯૭૭.

} મણિલાલ બાલવરાય ત્રિવેદી.

ૐકારં વિન્દુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ ॥

કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐ કારાય નમોનમઃ ॥ ૧ ॥

અનુસ્વાગ મહિત ૐકાર કે જે ઈન્દ્રિયો પૂર્ણ કરનારો તેથી મોક્ષને આપવાવાળો છે તેવું યોગી લેકા ધ્યાન કરે છે. એટલા માટે તે ૐકારને હું નમન કરું છું. ૧.

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્ ॥

યત્કૃપા તમહં વન્દે પરમાનન્દમાધવમ્ ॥ ૨ ॥

જેની કૃપા મૂકાને બોલતો કરે છે તે લંગડને પર્વત ઓળંગાવે છે તે પરમાનંદ (જેનો આનંદ હમેશનો છે તે) આધવને હું વંદના કરું છું. ૨.

ચિન્તાસંતાપહન્તારો યત્પાદામ્બુજેરેણવઃ ॥

સ્વીયાનાં તાન્નિજાચાર્યાન્ મળમામિ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૩ ॥

જેના કમળ જેવા પગથી તપન થયેલી રજ ચિતા અને સંતાપને નાશ પમાડે છે તેવા મારા પોતાના આચાર્યને હું ધડીએ ધડીએ નમન કરું છું. ૩.

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધસ્ય જ્ઞાનાંજનશલાકયા ॥

ચક્ષુરુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥ ૪ ॥

અજ્ઞાનરૂપ અધકારથી આધળા બનેના મનુષ્યનું નેત્ર જેણે જ્ઞાનરૂપ અંજનની સળાથી ઉઘાડ્યું છે એવા શ્રીગુરુને નમસ્કાર છે. ૪.

સત્ત્વં ન મે મનાસિ યાતિ રજસ્તમોઘ્યાં વિદ્ધે તદા કથમહો શુભકર્મવાર્તા ॥

સાક્ષાત્પરંપરતયા સુખસાધનં તત્ તસ્માત્ત્વમદ્ય શરણં મમ દીનબંધો ॥ ૫ ॥

મારું હૃદય (મન) રજેશુ અને તમોશુથીજ રૂઢાણાએલું રહે છે એથી કરીને તમારું તત્ત્વશુ કદી ઉગવા પામતો નથી. આથી સાચું અને કાયમ સુખનું જે કારણ છે તેવાં સત્કર્મો મારાથી થઈ શકતાં નથી. માટે હે દીનબંધો! તમે એકજ હાલ મારે શરણુ છો.

ચાહ ખીર-કીટના લક્ષ.

સવૈયા ૭૬.

ચીન તણી ચાલાક કુમારી, આવી હિંદુસ્તાન વિશે,
અમલ ચલાવ્યો સર્વ દેશમાં, મત્તા પણ ઘર ઘર દોસે;
ધુરોપના માનીતા મીરતર, ખીરકુટબાઈ જે બહાદુર
આકાશ થઈને અહીં આવ્યા, ફૂટતાં પ્રેમતણું અકુર. ૧

ચાહ દેવીધી કરી સગાઈ, ગોર બન્યા હોટલનાળા,
મોહક સંધળા થૈ જનવાળા, લગ્ન તણા કીધા ચાળા,
હરખે બાંધ્યો હોટલ પતિએ, મંડપ મોટો હોટલનો,
કોણ મુકે ત્યાં અરે ! આંકડો, જનનૈયાના ટોટલનો. ૨

પાંચ જય પચ્ચીસ આવતાં, ધામધુમ રહેતી ચાલુ,
ચોરીનો ચારજ લેવાને, પાસ થઈ આવ્યું પ્યાલુ;
ગાય ગીત ગુણવતા ગોરી, રક્ષાખીઓ ઉર ધરીને હર્ષ,
બહો ભાવ્ય છે અરે અમારાં, થાય ચાહ દેવીનો સ્પર્શ. ૩

ચમચાએ ચિત્તમાં વિચારી, જન્મે જાણુનો ક્યો મીલાપ,
મળે દશિણા ટોટલપતિને, ગોર વિણ નવ થાય ઉથાપ;
સામુકીટલી, સસરો સચિ, ખાડ જેહની ખીજમતદાર,
દુધ અને પાણી એ તો, ચાહ દેવીના છે શણગાર. ૪

જનૈયાની જાત જાતમાં, ભેદ જાવ નવ મળે લગાર
કોણ બાહ્યણુ, કોણ વણિકો, કોણ કોળીને કોણ કુંભાર;
ઉઠી પ્રભાતે જોટ આપના, સુગારકજાદી મારે,
મુલાકાત લઈ દામ દીએ જઈ, ટોટલપતિ કેમ હારે. ૫

કેંક શોખીનો નિજ ઘરમાં પણ, નિત્યે આવા કરે લગન,
કોડે દન્યાદાન દઈને, મનની અંદર ચાથે ગગન;
હથાગિનતું કોણ પુટે છે, ખીડીમાં અગ્નિ પ્રજ્વળે,
એ અગ્નિની સાક્ષી આગળ, વર દન્યાતો હાથ મળે. ૬

જઈ ધુમાડા હલે ગગનમાં, ચાહા—દેવીના થયા લગન,
જનૈયાએ જશ ખૂચ લીધો, જાણે મોટો ક્યો જગન;
અમલ અધિક ચાલ્યો અવનિમાં, રડતાં રહે છે બાનાં બાળ,
ધર ધર પ્રમરી ચાહની પ્યાવી, પ્રહજનો કુટે છે કપાળ. ૭

‘વગોદશ વર્તમાન.’

અનુભવી ઇલાજ.

(લેખક:—પ્રાગણ દાજીભાઈ હેડમાસ્તર મગોદ-પારડી.)

(૧) મને દાંતની કાખી દાઢે-વારંવાર દરદ થતું હતું. સને ૧૯૧૨ નાં આક્ટોબર પછી મેં એક સ્નેહીની બલામણુથી એરડીફ તથા કાલી માટી જળ મિશ્ર કરી ઘસવા માંડ્યું, ત્યારથી દાંતનું દરદ તદ્દન સાંત થઇ ગયું હતું. (જો કે માંટીના ગુણો તે વખતે મને યાત નહોતા.)

સને ૧૯૧૫માં વિલાયતી ખસ તથા દુધ પાઉર વાપરવા માંડ્યા તેથી એકાદ બે માસ વાપર્યા પછી દાંતે ઉલટું પાછું દરદ ઉપડ્યું. જેથી એપરેશન કરાવી વેદના લોભવથી પડી અને બે દાંત પકાવી નાંખ્યા; ત્યારે સારું થયું. તે વખતે નૈસર્ગિક પદ્ધતિથી વાકેફ હોત તો આમ દુખી થવાનો વખત આવત નહિ.

હજી અમે મૃતિકા દાંતે ઘસીએ છીએ.

(૨) એક રેન્ડર (કારેસ્ટ ખાતાનાએ) જણાવ્યું કે દાંતના કળતર તથા કાલવા ઉપર રતનજોતનું દૂધ ધોળું સારૂ છે. તે ઇલાજ અમોએ મહિના સાતેકથી કોઈ કોઈ સમય પર અજમાવ્યો તો કળતર બંધ થાય છે.

(૩) રતનજોતનું દૂધ આંખની આંખ પણ મટાડે છે.

(૪) અમે એક માણસના પગના તળીઆમાં સાતપડો એટલે ગડ જેવું દરદ થયું હતું. પાંચ છ દિવસથી હેરાન ચતા હતા. અમે તેમને ત્યાં ગઈ તા. ૨૦-૬-૧૯૧૭ ને રોજ પુષ્કારની રજામાં ગયા તે વેળા તેઓ પગે સેક કરતા હતા, સીમળકદના પોટો બાંધે હતા, પરંતુ બળગત બહુ ચલી ને આરામ નહિ, ને કળતર ને લીધે તેઓ પોકે પોકે રડતા હતા. અમોએ તેમની દુઃખદ સ્થિતિ મટાડવા ગરમ બધન કાઢીને ખાલી પગે “ કાળી માટીનો ” લેપ કરાવ્યો જેથી તેઓને પાંચ મિનિટમાં આરામ થયો ને દરદ યથા ગઈ ને દુરત હસતા થઇ ગયા. તે ઉપચાર “ માટી બદલવા ” નો ચાલુ બપોરના ચારથી રાખતા રાખીના ૧૧ વાગ્યા સુધી આરામ રહ્યો. મેં એજોમન (પેટ) ઉપર પાટો માટીનો બાંધવા કહ્યું પણ તેમ કંઈ નહિ જેથી પાછી વેદના યથા પરંતુ માટીથી પ્રથમ તો દુરત આરામ થયો હતો. ઇત્યાદિ.

શ્વેત રોગ ને બહુનની હવા.

શ્વેત રોગીને શુદ્ધ હવા બહુન દ્વારા પુરી પાડવાની યોજના.

(લે. વેદ હલ્લમાસ હરજીવનદસ પારખ. સુ. રાણપુરવાળા.)

પુત્રી હવાથી કેવા અનુપમ લાભ યાપ છે તથા આરોગ્યમાં તેની કેટલી અગત્ય છે, એ આજે કેળવણી વર્ગ જાણે છે. સાત મનુષ્યો ઇચ્છા યતા પુત્રી હવાનો લાભ લઈ શકે છે પણ માત્ર મનુષ્યોને તે બદલ દરવી જઈ શકતા ન હોવાથી શુદ્ધ હવાની અગત્ય

પડે છે. શીમાન મનુષ્યો કદાચ ગાડીમાં બેસીને બહાર ફરવા જઈ શકે છે. પણ સર્પને તેની શ્રગવડ હોતી નથી એટલે તેમને ધરમાંજ પુરાઈ રહેવું પડે છે.

શુદ્ધ હવાની જેટલી અગત્ય અન્ય રોગીને છે તેના કરતાં ક્ષય રોગીને વિશેષ છે. ક્ષય રોગીનાં દેહસાંમાં (Mucus) ' મ્યુકસ ' નામનો શ્લેષ્મ જેવો નકામો પદાર્થ ભરાઈ રહેતો હોવાથી તેનાથી બેઝ એ તે પ્રમાણમાં પુરતી હવા અંદર લઈ શકતી નથી. આ ક્ષય રોગીને મનુષ્યને ધણેજ ત્રામ પડે છે, અને તે મહા કષ્ટપ્રદ છે. તેની બુદ્ધિ વધતાં તે અસાધ્ય ગણાય છે અને તેવા રોગીને મરણને શરણુજ થવું પડે છે, આ રોગ અસાધ્ય છતાં પશ્ચિમના બુદ્ધિમાન મનુષ્યો તેને સાધ્ય કરવા મચી રહ્યા છે વત્ન, બુદ્ધિ પ્રયોગ અને આશ્રદ કંઈજ અશક્ય કે અસાધ્ય નથી. જે ક્ષયરોગી પૂરાં દેહસાં ભરીને હવા લઈ શકે તો તેને જલદી આરામ થાય છે તથા તેને તેનું કષ્ટ જણાતું નથી. આવા ક્ષયરોગીને પ્રમંગ પર્વત ઉપર કે ટેકરી ઉપર કે જે જગ્યા ઉંચી હોય ત્યાં જઈને રહેવાની ભલામણ કરનામાં આવે છે. જેમને પૈસા વગેરેની સવડ હોય છે તે આ પ્રમાણે પર્વત ઉપર કે ઉંચી જગ્યામાં જઈને રહે છે. પૃથ્વીપરની હવામાં ઓક્સીજનનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે તથા તે ઉંચેની હવા કરતાં જડી હોય છે તેથી ક્ષયરોગીથી તે બરાબર શ્વાસમાં લઈ શકાતી નથી. પરંતુ ઉંચેની હવા પાતળી હોય છે તેથી તે ક્ષયરોગી સુખપૂર્વક દેહસાંમાં લઈ શકે છે અને તેથી તેને જલદી આરામ થાય છે.

ક્ષયરોગીને દવાખાનામાં જુદા જુદા ઔરડામાં રાખવામાં આવે છે. આજુમાજુ ઝાડ-વાળા ભાગમાં તેમને રહેવાનું મકાન બાંધવામાં આવે છે તથા તેમને બનતા સુધી બહાર એટલા ઉપરજ સુવાડવામાં આવે છે. કદાચ રોગી બહુ મિમાર હોય છે તો તેને અંદર સુવાડે છે પણ ગમે તેટલી ટાઢ હોય તો પણ જારી બારણાં ખુલાં રાખવામાં આવે છે.

ક્ષયરોગીઓને એક હબ્બર બે હબ્બર 'કુટ' ઉંચે જે રાખવામાં આવે તો તેમને જલદી આરામ થઈ જાય છે; પણ તેમને એટલે ઉંચે હમેશા શી રીતે પૈસાં એ સંચાય ભરેલું છે; તેથી તેમને માટે નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાનું કેટલાક રોધકો યોગ્ય ગણે છે.

એક બપુનને હબ્બર બે હબ્બર કે જેટલી ઉંચાઈએ ચઢાવવું હોય તેટલી ઉંચાઈએ ચઢાવવું અને ત્યાં તેને લાંગર કરી રાખી મૂકવું પછી તેને લાંબી લાંબી કંતાન કે બીજ કપાની નળીયો લગાડવી. અને તે જે ઔરડામાં ક્ષયરોગી હોય તે ઔરડામાં બારાની પછી બંબાવડે ઉપરની શુદ્ધ તથા પાતળી હવાને પેલા ઔરડામાં ભરી દે જેવડે તે રોગીઓ હબ્બર કે બે હબ્બર કુટ ઉંચેની હવાનો લાભ જમીન ઉપર સુતાં સુતાં લઈ શકે.

એમ કહેવાય છે કે ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં એક ' બપુનીસ્ટ ' છત્રીશ હબ્બર કુટ ઉંચે ચઢી ગયો હતો ત્યાં હવા એટલી બધી પાતળી હતી કે તે બે ભાન થઈ ગયો હતો અને તેની સાથેના એક માણસનું મૃત્યુ પણ થયું હતું પણ ઉપર પ્રમાણે કરવાથી આવા પરિણામ આવવાનો સંભવ નથી. કદાચ ઉપરથી ધણી પાનળી હવા નીચે ખેંચાશે તો પણ તેની સાથે નીચેની જડી હવા મળશે એટલે તે શ્વાસમાં લઈ શકાય તેમજ ચાં રહેશે. હવાને માપ નાર વંચ પણ બપુનમાં સાથે રાખવામાં આવે છે જ્યાં કેટલે ઉંચે બપુન લઈ જઈને લાંગર આવું તે પણ જાણી શકાય. આ પ્રમાણે થવું કંઈ વિશેષ કઠિન નથી. પછી જ્યાં બપુનની

નળીઓ બાડે પણ ગળી શકે અને જે 'માંદા મનુષ્યના' ઝોરડામાં ઉચેની વિશુદ્ધ હવા ને ધતી હશે તે વેચાતી મળી શકે અને આજે જેમ શહેરમાં પોતાના ઘરમાં બેઠાં બેઠાં ફરતળાવ કે નદીનું પાણી બળવડે મનુષ્યો સુખથી પી શકે છે તેમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણ હવાની નળીઓ વડે હવેર કે બે હવેર 'કુટ' ઉચેની કિમતી હવા મનુષ્યો ઘરમાં બે બેઠાં લઇ શકે.

કેટલાક પ્રેક્ષકર અને ડોક્ટર કહે છે કે:—જે ચોખ્ખી ઠંડી હવાના જેવી સર્વોત્તમ 'ઠોનિક' કે પુષ્ટિકરક દવા એકે પણ હરદીને મળતી બદાય છે. અરુણ.

‘સાન્નિપાતિક જ્વર અથવા ટાઇફોઇડ તાવનું વાહન અને ઉપચાર.’

(લેખક:—પ્રાંશિત રામરાય હરિશંકર-વિસનગર.)-

એવો એક રોગ છે કે આખી પૃથ્વી જરના સર્વે મુલકોમાં થાય છે, પણ હિંદુસ્તાન-આર્યવર્તની અંદર ઘણો ફેલાયેલો છે અથવા થતો રહે છે. જોકે આ તરફના લોક આ રોગને મોતીજરો કહે છે, તો પણ આ નામ સંશય બરેલું છે, કારણ મોતીજરના દાંણા બીજા ધણા રોગોની અંદર થતાં જોવામાં આવે છે.

મોતીજરના દાંણા એક પ્રકારના ચામડીપરના છાણા દાણા હોય છે. જે કે મરમીનાં દાણાની માફક એટલે અખાઇ-ઈંગ્રેજોમાં લાઇકનની માફક તાવની ગરમી નીકળે છે. તે દાંણાની અંદર એક વસ્તુ સ્વચ્છ જળની માફક ચળકે છે; પણ કોઇ કોઇ વખત એ દાંણાનો રસ દુધ જેવો પણ થઇ જાય છે. જેવી રીતે બાળકોની અંદર ગરમીના દાંણા પાડી જમીને ફેલીઓ થઇ જાય છે. એવીજ રીતે કોઇ કોઇ વખતે એની અંદર પણ થઇ જાય છે.

કોઇ પણ એવા વિશેષ તાવ એક અઠવાડીઆથી વધારે રહેતો એ દાંણા નીકળી આવે છે.

એક એવી જુદી વાત છે કે શીતળા વર્ગેરની રીતે તાવ નિયમીત હોય છે અને એની અંદર ચામડી ઉપર દાંણા નીકળે છે તેથી લોક આ રોગને માતાની માફક કોઇ 'દૈવિક' રોગ સમજે છે. ઘણા પાખંડી લોક આવા અંધ વિશ્વાસનો લાભ ઉઠાવાની ખાતર આ રોગને માતા બનાવી પોતાના મંત્ર, જંત્ર અથવા કામ વગેરે આપીને રોગોની છંદગી જોખમમાં નાંખે છે અથવા આ રોગના વિષે મથાર્યે જ્ઞાન ન હોવાને લીધે રોગના ઝેરી જંતુઓ એકથી બીજામાં ફેલાવે છે. જનસમાજ જાણું જોઇએ કે જનસમાજ તે તુકથાને દરનારા રોગો વિષે મથાર્યે જ્ઞાન સંપાદન કરું જોઇએ અથવા એ જ્ઞાન સંપાદન કરીને કેવલ રોગીઓને એ પાખંડી પૂર્વોના પંજામાંથી હોડાને એટલુંજ નહિ પણ એની સાવધાની રાખી આવા રોગો નિર્મૂળ કરી દેવાં.

રોગનું કારણ.

અસહ્ય કારણ તપાસતાં એક પ્રકારના જંતુ છે. તે જંતુઓ રોગના આહાર વિહારની મીઝેમાં મળીને મુખવાટે પ્રવેશ કરે છે. અને હોજરી-સ્ટમકમાંથી નીકળીને આંતરડામાં પ્રવેશ કરે છે અને ઘર દરી સે છે. આંતરડાના પડની અંદર નાની નાની ગાંઠિ હોય છે, જેની અંદર જંતુઓ વરમ ઉત્પન્ન કરીને જમખ (મણ) કરે છે અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ એર લોહીમાં મળીને તાવને ઉત્પન્ન કરે છે. આ ઉપરાંત જંતુ આંતરડામાંથી લોહીમાં જઈને આખા શરીરમાં ફેલી જાય છે. તે રોગના જંતુ ગેંગીના મળમૂત્રે વાટે બહાર નીકળે છે. તે એવા સખ્ત જીવ હોય છે કે મળમૂત્ર મુકાયા પછી પણ કેટલા દિવસો સુધી મરતા નથી.

માટીની અંદર મદિના સુધી અને પાણીમાં અડવાડીઆ સુધી જીવતા રહે છે. અને રોગીના શરીરમાં આરામ થયા પછે વરસો સુધી કાયમ રહે છે, તે કારણથી સાનિયાતિક તાવવાળા દરદીના મળથી બગડેલાં કપડાં, તળાવ, કુવા ઉપર જે ધોવામાં આવે તો એક દરદીથી બીજા દરદીઓને પંજમાં લે છે.

આ દરદી આરામ થાય છે પણ રોગીએ સાવધાની રાખવી જોઈએ કે જેસવા, ઉઠવાની અને રસતા ઉપર મળ, મૂત્ર ત્યાગ ન કરવો અને શાંતિ વગતી અંદર થોડે ભાગ ન લેવો તેમજ મેળા અથવા જે જગ્યામાં વિશેષ માણસો ભેગા થવાના હોય ત્યાં આવા દરદીએ ભાગ ન લેવો એ વાત પણ યાદ રાખવી જોઈએ કે આ રોગ ખાનપાનની મીઝેમાંથી લોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનું પ્રસરવાનું મુખ્ય કારણ માખીઓ છે તે વિશ્વને સ્વાદિષ્ટ ભોજનોની માફક સ્નેહથી ઉપભોગ કરે છે. તેથી એવા રોગીના મળ, મૂત્ર સર્વ ખુબી જગ્યામાં ફેંકવું જોઈએ નહિ એ પણ યાદ ગખવું કે તેના જંતુ મુકાઈ ગયા છે હવામાં ઉડીને ખુબી રહેલી ખાનપાનની મીઝેની અંદર પડે છે તે મીઝે ખાવામાં આવવાથી તે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

રોગનાં લક્ષણ.

આ એક પ્રકારનો સતત તાવ છે, અને તે સાતે ચડે છે. જેની મુત્ત ચાર અડવાડીઆ સુધી રહે છે. શરૂઆતમાં થોડો થોડો તાવ એક અડવાડીઆમાં વધીને ૧૦૩ ડીગ્રી સુધી ચડે છે. અને તે સમયની અંદર દરરોજ ચઢકતર થયા કરે છે. પછી બીજા અડવાડીઆમાં પણ તેજ સ્થિતીમાં રહે છે. ત્રીજા અડવાડીઆમાં કંઈક થોડો ઉતરે છે પણ થોડો થોડો થઈને છેવટે ઉતરીને જતો રહે છે પરંતુ છેવટે ચોથા અડવાડીમાં ચાંત થઈ જાય છે.

તાવ સિવાય એમાં બીજાં પણ લક્ષણ થાય છે, જેથી આ ચિન્હોથી તાવની ઓળખાણ થઈ શકે છે, શરૂઆતમાં માથામાં દરદ થાય છે. હોઠ અડવાડીઆ સુધી સતત ચાલુ રહે છે અને કોઈ વખત નમકોરી પણ ફૂટે છે અને ધણું દરીને પડેલા અડવાડીઆથી દસ્ત રાઈ થાય છે અને કોઈ વખત બીજા અડવાડીઆની અંતમાં રાઈ થાય છે અને કોઈ વખત છેવટે સુધી દસ્તથી કબજાયત રહે છે.

પ્રથમ અડવાડીયાથી ગેંગી ઉલસીત રહે છે પહેલા અડવાડીઆના અંતમાં શરીરમાં લાલ ફોક્લીઓ નીકળે છે. જે પહેલા ગરદનથી શરૂ થઈને નીચે ઉતરે છે. દાંણા દગાવાથી અદસ્ય થઈ જાય છે પણ અમુક વખત પડે દસ્ય થાય છે.

આ કંઈ રોગનું વિશેષ લક્ષણ નથી પણ રોગ નિર્ણય કરવામાં મદદ આપે છે.

ખીન અઠવાડીઆમાં તાવ વધવાના બદલે વિશેષ આંતરડામાં આક્રોશ થાય છે; ખાંસી થાય છે, રોગી થોડો ખરે છે અને સુસ્તની આદ્ય જોડ્યા ચાલ્યા વગર પડી રહે છે. અને છેવટે રોગી બગડીને સાન્નિપાતિકની અવસ્થામાં પહોંચી જાય છે. જીભ વણી મેલી થઈને ખરખરી અને કાળી પડી જાય છે. અથવા ચીરા પડી જાય છે. હોડ અને દાંત ઉપર મેલની પોપડીઓ બાધાઈ જાય છે અને રોગી બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. ગાંડાની આદ્ય ઉડીને દોડે છે, ખરે છે. આ અવસ્થામાં રોગી ગરી જાય છે અને કોઈ વખત થોડું થોડું સાર થઈને એકે એ અઠવાડીઆમાં સાર થાય છે.

આ રોગમાં સન્નિપાતો અધિક હોવાના લીધે આ રોગને સાન્નિપાતિક જ્વર કહે છે પણ મોતીજરની આદ્ય એમાં કંઈ વિશેષ લક્ષણ નથી.

પાળવાના નિયમો.

૧. દરદીને સ્વચ્છ હવા અજવાળાવાળા ખોરડામાં રાખવો.

૨. માથુસેતે જોવા માટે આવવા દેવા નહિ અને ઘોંઘાટ કરવો નહિ.

૩. દરદીનું ખીજાનું દિવસમાં એ વખત ખદલવું,

૪. દરદીને શ્રમ આપવો નહિ.

૫. આથાના કુખાવા માટે વાળ બોધાવી નાંખવા ને નવસાર અને શુદ્ધાભ જળ મેં
૧ પોતાં મુકવો.

૬. જરા ગરમ કરેલા મીઠા પાણીમાં વાદળા બોળી આખા શરીરને છુંછવું. છુંછતી વખતે શરીરને હવા ન લાગે તેની સંભાળ રાખવી.

૭. જુખની ઇચ્છા ન હોય તો ખોરાક આપવો નહિ. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે મગ બાંસીને તેનું પાણી આપવું. ધાંણ, છાશ, અને સીધાજીણું નાંખીને એ મહિના સુધી હલકો ખોરાક આપવો.

૮. કોઈ હંસિયાર ચોખ વેદ, હકીમ, ડોક્ટરની સલાહ લઈને દવા રાત્રે કરવી.

ઉપચાર.

દારૂ હલદર, દેવદાર, ઇંદ્રજવ, મંજીષ્ઠ, કાળીપાઈ, કચુરા, પીપર, સુગંધી પાળો, કરીઆત, ગજપીપર, ત્રાયમાણ, પદમકનું લાકડું, કાકડાસોગી, ધાંણ, ચુંક, નાગરમોઘ, તેજવાળો, જોય-રીંગણી, ઉભી રીંગણી. પીત પાપડો, દળેનું મૂળ, કકડ, જવાસો, ગળો, ગરમાળો, નસોતર, દંતી, દરેડે દળ.

સંમંજુતી.

ઉપરની ઝીંજેને સરખે બાજે ખાંડીને તેમાંથી ત્રણ રૂપાઆનાર લઈને રોર પાણીમાં માટીના વાસણમાં ખુદલા મોઢે ઉકાળવું જ્યારે પાંચ તોલા રહે ત્યારે ગાળીને સવારે પીવું તેન કુચા ઉપર પ્રમાણે ઉકાળી પાંચ તોલા રહે ત્યારે ગાળીને સાંજે પીવું. ખીન દિવસે કુચા ફેંકી દેવા, નવે ઝીંજે લેવો.

મુખ્ય પરીક્ષા શાસ્ત્ર.

પુરુષ સંચય.

(અનુસંધાન નવમા વર્ષના ૨૫૭ પાંચમી.)

જ્યારે સંચય થયે અથવા ધણું કરીને શરીરના આગલા ભાગમાં હોય છે ત્યારે તેને પુરુષ સંચય એમ કહે છે.

આગલા ભાગમાં સંચય થવાથી સાધારણ રીતે ગળાનો આગલો ભાગ જરા લઘુ બને છે અને થાય છે અને અહોરો મોટો, ગોળાકાર અને કુચેલો દેખાય છે. આવા પ્રકારના અહોરોની વિશેષ નિશાની કહીએ તો એ છે કે જેની રીતે નીરાગી-વિનતીય દ્રવ્ય રહિત-મનુષ્યના ચેદરા ઉપર વિભાગરેખા દેખાય છે તેની રીતે ન દેખાતા તે વિભાગરેખા પાછળ ગયેલી દેખાય છે.

આગળની જાનુઆરી સંચય ધણો થયો હોય ત્યારે અહોરો ધણો કુચેલો દેખાય છે તથા કપાળપર મેદનો સંચય થઈ ત્યાં સ્પૃશ્યપણું થયેલું દેખાય છે. જ્યારે પાછળના ભાગમાં સંચય થયેલો હોય ત્યારે પણ કદી કદી કપાળપર મેદ વૃદ્ધિ થયેલી દેખાય છે. એથી કપાળપર સ્પૃશ્યપણું વિશિષ્ટ પ્રકારના સંચયની નિશાની છે એ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય નહિ. તે ઉપરાંત સમગ્ર શકાય કે વિનતીય દ્રવ્યોનો પ્રમાણ ગમગમ સુધી થઈ ગયો છે.

ધણી વખતે વિનતીય દ્રવ્યનાં ગોળા ને ગોળા ગળાના બે ગાંધાં થયેલાં દેખાય છે. આવી રીતિ હોય ત્યારે સંચય ધણો થયો છે અને પ્રકૃતિ ધણીજ રોગચરત થઈ છે એમ સમજવું. આવી રીતિમાં ગળાના ભાગમાં વિનતીય દ્રવ્યમાંની કામગના જતી રહીને તે શુદ્ધ થઈ જાય છે ત્યારે ગળાના ભાગ પાસે કુચેલો ભાગ દેખાતો નથી અને તેથી ગળા પાસેની ખર્ચાલરેખા પણ નીરાગી મનુષ્યની પ્રમાણે દેખાય છે.

શરીરના આગલા ભાગમાં વિનતીય દ્રવ્યનો સંચય થયેલો હોય છે ત્યારે શરીરનો વર્ણ કોઈકો હોય છે કિંવા તેમાં રાતાપણું બાળપણી કરતાં વધારે હોય છે, અને જે ભાગમાં સંચય ધણો થયેલો હોય છે તે ભાગ કુચેલો અને તગતગતો દેખાય છે.

મસ્તકના ચલણવલણથી પણ સંચયનો પ્રકાર સમગ્ર શકાય છે. જ્યારે સંચય શરીરના આગલા ભાગમાં થયેલો હોય છે ત્યારે મસ્તક પાછળ બેઠેલું વાળી શકાયું નથી, અને જે મસ્તકને પાછળ વાળવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો ગળાનો ભાગ ધણીજ તણાય છે. આવી વખતે માત્ર ન દેખાય એવાં નાનાં મોટાં વિનતીય દ્રવ્યનાં ગોળાં ગળા પાસે સંચય થયેલાં નજરે પડે છે.

આ પ્રમાણે પુરુષ સંચયમાં, સર્વ અહોરોમાં કિંવા અહોરોના વિશિષ્ટ ભાગમાં સંચય થયેલો હોય છે. કોઈ કોઈ વખતે સંચય અહોરોની એક જાનુઆરી ભાગમાં થયેલો હોય છે. આવી વખતે અહોરોના આંધો ભાગ ખીજા ભાગના કરતાં અધિક મોટો અને લાંબો દેખાય છે.

વિશિષ્ટ રોગ થયો એ સંચયના સ્વરૂપ પર અવલખી રહે છે. શરીરના આગલા ભાગમાં

ગમાં સંચય થયો હોય ત્યારે વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય પેટના ભાગથી માંડીને ઉપર મસ્તક સુધી અને નીચે પગ સુધી પ્રસરેલાં હોય છે. અને શરીરની કેટલીક ઇન્દ્રિયો જે આગલા ભાગમાં આવેલી હોય છે તે પૈકી ઘણી ઇન્દ્રિયોપર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યનો પરિણામ થાય છે. તેથી કરીને આગલા ભાગમાં સંચય થયો હોય ત્યારે પ્રત્યેક તીવ્રરોગ થવાનું સંભવ હોય છે. દા. જલા તરીકે, જેનાં શરીરનો આગલો ભાગ વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત થયેલો હોય છે. તેવા માણસને ઝોરી, ઝોરીનો તાવ, ઘટવિસર્પ, ફેફસાંનો દાહ ઇત્યાદિ રોગો થાય છે. એવા આ લોકોના શરીરના આગળના ભાગપર રોગનું વિશેષ જોર હોય છે. આ વાત આવા લોકોને ઝોરી, ઝોરીનો તાવ, વગેરે રોગ ઉત્પન્ન થવાંજ ફેફસાંઓ આગલા ભાગ પર દેખાય છે. તે ઉપરથી માલુમ પડે છે.

ઘણા જુના રોગો ધણું કરીને ગળા સંબંધી અને કંઠ સંબંધી અને કવચિત પ્રસંગે મુખ સંબંધી રોગ પણ શરીરના આગલા ભાગમાં સંચય થવાથીજ થાય છે.

જે રોગોમાં ચહેરા ઉપર જોઇએ તે કરતાં વધારે લાલી હોય છે અને ચહેરાપર ફેફસાંઓ ઉઠે છે તે રોગોનું ગળા કે ચહેરાના રોગોમાંજ ઘણા ઝોડરો અંતર્ભાવ દે છે. આવા રોગોનાં પ્રથમાવસ્થામાં પહેલાં ધણું કરીને દક્ષ હલુતરી (દાડી)માંજ વિકાર થાય છે. આગલા ભાગમાં સંચય થવાથી દાંત-ધણું કરીને પ્રથમ નીચેના દાંત-હાલે છે અને કળે છે. ઘણી વખતે મજબૂતનું સંબંધી રોગ અને નેત્ર રોગ આવી પ્રકૃતિના લોકોને થાય છે. બ્યારે વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય તાળવા સુધી જઈ પડેલો છે ત્યારે માથામાં ટાન પડે છે અને માથાના આગલા ભાગમાંના કેશ ખરી પડ્યા માંડે છે.

સંચય દક્ષ આગલા ભાગમાંજ થયેલો હોય ત્યારે મગજ સંબંધી રોગો થવાનો સંભવ સમુળગો હોતો નથી.

બ્યારે વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય ધણું કરી ગાલમાં અને કપાલમાં સંચય થયો હોય છે અને શરીરના ખીજા ભાગો આ વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી મુક્ત હોય છે ત્યારે શરીરની કોઈ પણ મહત્વની ઇન્દ્રિયને વિકાર થતો નથી. જે વિકારો થાય છે તે કપાલ કે ગાલના ભાગમાંજ થાય છે. આ વિકાર એટલે કપાળ ડુખવું, શરીરપર વિશેષ કરીને ચહેરાપર ફેફસાંઓ-ખીજો-વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે.

આવા પ્રકારના રોગોઓની પ્રકૃતિ ઉપર હવાના કમી અથવા જરતી ઉષ્ણમાનનો પ્રમાણમાં ઉષ્ણમાનનો પરિણામ તરતજ દેખાય છે.

આગળ કહેલુંજ છે કે કેટલાકના શરીરમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યનો ફેલાવ ઘણી વખતે ઘણી મંદ ગતિથી થાય છે. એવાં લોકોને ઉપર કહેલાં રોગો પૈકી એકાદ રોગ સિવાય ઘણા વર્ષો સુધી ખીજો કોઈ પણ પ્રકારનો દુર્ધર રોગ યતો નથી. પરંતુ આગળ જેમાં પહેલેથી ઘણો સંચય થયેલો ન હોય એવા શરીરના ભાગમાં એકદમ વિકાર થાય છે.

આવી જાતનાં સર્વ વિકારોનો એકજ ઉપાય છે. તે એ કે જે કારણથી વિકાર થયો હોય તે કારણોને દૂર કરવાં. અર્થાત કારણો દૂર થયાં કે રોગ પણ મટ્યા વગર રહેતો નથી.

શરીરના આગલા ભાગમાં સંચય થયેલાં દ્રવ્યને શરીરમાં દગાવી દેવું સહેલું છે. અર્થાત આવા પ્રકારના સંચયથી થયેલાં રોગોજ ધણું કરીને જલ્દીથી મટે છે. ઝોરી, મગજ

રૂપી ધર્માદિ ધર્મ કરીને નાના બાળકોને થતાં રોગો અને પુરોભાગના સંચયથી થનારા જ્વરગદિ જ્વરના રોગો એકદંત્રે અનપકારી (કેટલાક અંશે ઉપકારી) રોગોની શ્રેણીમાં આવે છે.

પુરોભાગના સંચયથી થનારા રોગો કુન્ડેના ઉપાયોથી થોડી મુદતમાં સારા થાય છે. એક શાશ્વત્વને ૧૮ વર્ષથી થયેલો સાલ્કોસિમ્સ એ ત્રયારોગ કુન્ડેએ થોડાજ અડવાડીયા-માંજ મટાડ્યું હતું.

રોગની (વિગતીય દ્રવ્યના યોગથી) એકાદ હદિય કે અત્યવ સડી ગયો હોય અથવા તો નષ્ટ થઈ ગયો હોય ત્યારે તે ફરી સાંજે થઈ શકતો નથી. દાખલા તરીકે એકાદ દાંત દાંતીને પડી ગયો હોય તો તે ફરી પાછો કઠી પશુ ઉગતો નથી. પરંતુ કેટલાક વર્ગો સુધી જ્યારે માથામાં દાંત પડી હોય તો ચોખ્ખો ઉપાયો કરવાથી વાળ ઉગી શકે છે.

પાર્શ્વસ્થ (શરીરની બાજુમાં થનારો) સંચય

શરીરની ડાબી કિંવા જમણી બાજુમાં જે પ્રમાણમાં વિગતીય દ્રવ્યનો સંચય થયો હોય તે પ્રમાણમાં ગળાના ડાબા કિંવા જમણા અંગમાં સ્પૂનપણું કિંવા સોજો આવે છે. કેટલીક વખતે શરીરના જે (બાજુના) ભાગમાં વિગતીય દ્રવ્યનો સંચય થયેલો હોય છે તે દરરોજ સર્વ અવયવો જરા મોટા કે મોટાકાર દેખાય છે.

આવા સંચયથી કેટલીક વખતે ડાબુ અંગ જમણા અંગ કરતાં મોટું દેખાય છે અને જમણા અંગમાં સંચય થવાથી ચહેરાને જમણો ભાગ ડાબા ભાગ કરતાં વધારે મોટાકાર અને લાંબો થયેલો દેખાય છે. એટલે શરીરના જે ભાગમાં સંચય થાય છે તે ભાગની આડી સ્થિતિ થાય છે. અને મર્યાદારેખા પશુ જે ભાગમાં વિગતીય દ્રવ્યનો સંચય થયેલો ન હોય તે ભાગમાં જેવી સ્પષ્ટ દેખાય છે તેવી સંચયવાળા ભાગના તે અંગમાં દેખાતી નથી.

એક અંગમાં સંચય થવાથી જે નિકાર થાય છે તે સારો થયો ધણો કાણુ હોય છે. જે અંગમાં સંચય થયેલો હોય તે બાજુના દાંત ધણું કરીને દાંતના લાગે છે અને તે બાજુની દાંતમાં ધણી વખતે સણકા આવે છે. જ્યારે શરીરની બાજુ અથવા આગલા ભાગમાં સંચય થાય છે ત્યારે કેટલીક વખતે દાંત ખડેસં થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે થાય ત્યારે કોઈ કોઈ વખતે માથા પામેલી તે દાંત સુનીનો ભાગ સુન્દરો દેખાય છે. આના પ્રકારનો સંચય થવાથી આંખોને પશુ દક્ષિભાવ, મોતીઆળિંદુ વગેરે નિકારો થાય છે. તોપણ આ પાત લક્ષમાં સખવા જેવી છે કે એ નિકાર જે બાજુના અંગમાં સંચય થયેલો હોય તો તે બાજુની હદિયને પ્રથમ થાય છે.

વિગતીય દ્રવ્યનો સંચય મસ્તકના કેવળ એક ભાગમાંજ થવાથી અદાશીલીનો રોગ થાય છે. આ નિકાર કેટલાકને ધણા વર્ષ સુધી રહે છે અને તેનાથી આગળ જતા ધણો ખરાબ રોગ-થયે એમ તે રોગીને પ્રથમથી સમજાતું થયું નથી; પરંતુ કેટલાક દિવસ પછી વિગતીય દ્રવ્યના સંચયથી તે ભાગ એટલો બધો-વધે છે કે ત્યાં જગ્યા ન મળવાથી વિગતીય દ્રવ્ય બીજા ભાગમાં જાય છે અને ત્યાં અન્ય નિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. એ કેમ થાય છે તેના વિશે ડૉ. કુન્ડેએ પોતાના અનુભવની વાત આગળ આપી છે.

* Syeosis એ આમળીનું એક દાંત છે. એમાં હલુવડી (દાંત) ભમરો દેવાથી ચહેરાના બાજના ભાગની આમળી સુન્દર છે અને તે જગ્યા પર ઝીણી ફાંસિયો વતપત થઈ તે સ્થાનનો નાશ થાય છે.

એક બાધને પંદર વર્ષ સુધી આદાશીશીનો આગ્રહ હતો. તેને પ્રથમ ડૉક્ટરોએ ઘણા ઉપચાર કર્યા હતાં પરંતુ તેથી તેને શુષ્ક લાગ્યો નહિ. તેના હમેશના ડૉક્ટરે તેણીને કહ્યું કે “તમે હવે કંઈ પણ ઉપાયો કરશો નહિ. તમારી આદાશીશી કેટલાક દિવસ પછી એની મેલેજ મટી જશે.” તે પ્રમાણે પંદર વર્ષ પછી તે બાધની આદાશીશી ખરેખરીજ મટી ગઈ. પરંતુ તરતજ તે બાધને આંખે દેખાતું બંધ થયું. તે બાધની આદાશીશીનો જાણે તેણીની આંખે દેખાતું બંધ થયું તેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ છે, એવું કોઈ પણ માણસની કલ્પનામાં આવ્યું નહિ. ફક્ત એક સંદેહ જતાં ખીલું સંદેહ આપીને હજી રહ્યું તેથી લોકોને ખરાબ લાગ્યું. આ બાધની વિકૃતિના સંબંધમાં ડૉક્ટર કુંહે કહે છે કે,—

“વાસ્તાવિક રીતિ એવી હતી કે જે વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય મસ્તકના એક અડધા ભાગમાં સંચય થયાથી તેણીને જે આદાશીશી થઈ હતી. તેજ દ્રવ્યો પોતાનું મૂળસ્થાન છોડી નેત્રમાં જવાથી આદાશીશી અદ્યમ થઈ અને નેત્રમાં અંધત્વ થયું હતું. ફક્ત તે બાધની પ્રકૃતિ સુદૃઢ હોવાથી પંદર વર્ષ સુધી તેણીના શરીરે મસ્તકમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યને નેત્ર તરફ જવા દીધું નહોતો.”

કાશુ અંગ વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોથી ગ્રાસ્ત થતાં આમડીનો વ્યાપાર* ઘણું કરીને બંદ પડે છે પરંતુ તેજ જમણા અંગ તરફ વ્યાપ થાય છે ત્યારે શરીર તે સારી પેઠે પરસેવો છુટે છે અને તે યોગથી વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય બહાર નિકળી જાય છે, તેથી સંચય ઘણો થતો નથી. મટિ કાળા અંગમાં સંચય થવાથી થનારા રોગ જમણા અંગમાં સંચય થવાથી થતાં રોગો કરતાં ઘણા કઠિણ હોય છે. જમણા અંગમાં સંચય થાય છે ત્યારે ઘણી વખતે પગને ચરદી થાય છે.

કાખી બાણુના સંચય કરતાં જમણી બાણુનાં સંચયથી શરીરમાં અંતઃસ્વર(હાડ કચ-રીઓ તાવ અથવા હજી જર) કમી હોય છે. તોપણ જમણા અંગમાં સંચય થતાં પગને કિંવા અંગને પરસેવો છુટતો બંધ થયો કે તે સ્થિતિ પ્રકૃતિને વિશેષ તુકસાનકારક છે એમ સમજીને યોગ્ય ઉપાયનું તત્કાળ અવલંબન કરવું જોઈએ.

પૃષ્ઠસ્થ (શરીરના પાછલા ભાગમાં) સંચય.

સંચયના જે પ્રકાર આગળ કહી ગયા છીએ તે સર્વમાં પૃષ્ઠ (પાછલા) ભાગને સંચય એ ઘણો નાશકારક છે. વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય પીઠ તરફથી ઉપર જવા લાગ્યો કે તે હમેશાં મસ્તક સુધી જામેછેજ એવો નિયમ નથી. તે કાંઈ કાંઈ વાર પેટમાંજ સંચય થઈ રહે છે અને તેનાથી ખરકાના આકારમાં ફેરફાર થાય છે.

આ પ્રકારના સંચયના યોગથી પ્રથમ ખાંડ ગોળાકાર થાય છે અને સંચય ઘણો વધે છે ત્યારે પીઠ ખુદ થાય છે. પરંતુ આવા પ્રકારના વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય મસ્તક તરફ ન જતાં પાછાંજ સંચિત થઈ રહે છે. તેથીજ વિદ્યુત્પત્તા એટલે કુરુપતા થાય છે. એ એક પ્રકારે સાઈ છે. દારણ; વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય મસ્તક સુધી જઈ પહેંચવાથી ઘણાજ બપોરે પરિણામ થાય છે, વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય ત્યારે પૃષ્ઠ ભાગમાંથી મસ્તક સુધી જાય છે ત્યારે માથાનો પાછલો ભાગ કુદે છે અને બોચી અને મસ્તકના પાછલા ભાગમાં મર્યાદારેખા દેખાતી નથી અને તે ઠેકાણે વિજ્ઞતીય દ્રવ્યના સંચયનો વધારો દિવસે દિવસે જરૂરી થતો જાય છે, મ-

* પરચેવાદિપે શરીરમાંથી મળ બહાર કાઢી નાંખવા ઇત્યાદિ.

સ્તક તાજવા પાસે ગોળ થતું જાય છે અને કોઈ કોઈ વખતે કપાળ સુધી મેદનો સંચય થઈત્યાં આગમ તેનો થર બધાય છે. પ્રસંગે વિનમ્રીય દ્રવ્ય મસ્તકમાંથી ચક્રેરા તરફ ઉતરે છે અને તેનાથી ચક્રેરામાં પણ ફેરફાર થાય છે. અર્થાત્ તેની સાથે ત્યાં વિહાર થવાનો સંભવ પણ રહે છે.

પૃથ ભાગમાં સંચય થયેલો હોય છે ત્યારે તેની સાથે મૂળબાધ (અર્શ) એ ઘણું ફરીને હોય છેજ. તે પ્રમાણે આવા પ્રકારનો સંચય થયો હોય છે ત્યારે તેના નિત્ય (કુલાઘમ) ના ભાગ ઉપર કંઈપણ પરિણામ થાય છેજ માટે એવા માણસથી સરળ અને સારી રીતે ચલાવું નથી.

પૃથ ભાગમાં સંચય થતાં એકાદ તીવ્રરોગ થાય છે તો તે મટવો ઘણો કઠિણ થાય છે. આવા રોગથી કેટલેક પ્રસંગે રોગીના પ્રાણ પણ જાય છે. આવા પ્રકારના સંકટમાંથી મુક્ત થવા માટે શરીરમાંથી પરશેવો કાઢવો અને ડોઝડ કુન્ડે એમના ક્ષીતસ્થાનનો ઉપયોગ કરવો એના જેવો ખીન્ને એક ઉત્તમ ઉસાય નથી.

આવા પ્રકારનો સંચય થતા તાવની જાતના રોગજ ઘણું ફરી નાના બાળકોનેજ થાય છે, પરંતુ તે પ્રૌઢ મનુષ્યને કવચિત્તજ થાય છે.

હવે આવા પ્રકારના તીવ્રરોગ પ્રૌઢ માણસને થતા નથી એટલે તેમની સ્થિતિ નાના બાળક કરતાં સારી હોય છે એમ સમજવું નહિ. ઉલટું તે ઘણી ખગમ હોય છે એમ સમજવું. બ્યારે વિનમ્રીય દ્રવ્ય પૃથ ભાગમાંથી ફરતાં ફરતાં મસ્તકમાં જાય છે ત્યારે સ્મૃતિભાષ (વિમ્મૃતિ થરી), કોષીપણું, ઉત્પાદ નાચ (દીલગીરી), ઔદાસિન્ય (હિલસીનપણું) ઇત્યાદિ મગજ સંબંધીના અથવા જ્ઞાન સમંધીના વિકારની ચર્યાત થાય છે. કેટલીક વખતે મગજ ગિચકલ બગડી જઈ આયુ હલકું થાય છે અને જમ થવાનો કિવા ગોડપણુ થવાનો ભય રહે છે. આવે પ્રસંગે કુન્ડેના રૂપ પરીક્ષા શાસ્ત્રનું મહત્ત્વ સમજાય છે કારણ ઉપર કહેવાં પ્રત્યક્ષ થવા પહેલાં તેનું જાણી આગમન આપણને આ શાસ્ત્રની મહત્વથી જોળખાવાથી આગળનું મંકટ ટાળી શકાય છે.

જે લોકોના પૃથ ભાગમાં વિનમ્રીય દ્રવ્યનો સંચય થયેલો હોય છે તે પહેલા પહેલાં ઘણું ફરી બાળપણમાં બુદ્ધિમાં સારા અને ચાલાક દેખાય છે તોપણુ તેમના મનમાં એક પ્રકારની અસ્વચરતા, હમેશાં નજરે પડે છે. પૃથ ભાગના મચવાળાં બાળકો નાનપણમાં તેમના વધના પ્રમાણમાં ઘણા બુદ્ધિમાન, ચાણુ, અને પુષ્ટ દેખાય છે પરંતુ તે સ્થિતિ આગળ ટકતી નથી. તે આગમ જતાં મંદ બુદ્ધિવાળા, દરેક વાત વિસરી જતારા એવા થાય છે અને તેવી કોઈ પણ વિષય તરફ એક સરખું લક્ષ આપી શક્તા નથી. ઘણું ફરી ડોઝર લોકોને આવાં પ્રકારના છોકર્મની પ્રકૃતિમાં કાઠિણ્ય પ્રકારનો હોય દેખાતો નથી. તેજ પ્રમાણે પૃથ ભાગ સંચય થવાથી મજ્જનતું વિહાર યથ એકાદ મનુષ્યને ઉત્પાદ શક્તિ વગેરે જણાતી નથી એમ જણાય ત્યારે તે એકાદ ડોઝરને પોતાની વાત કહે છે ત્યારે “તમને કંઈ પણ વિહાર થયો નથી. તમારું વિહાર કેવળ કાર્પનિક છે” એવું તે તેને કહે છે. આવા પ્રકારના લોકોના શરીર ઉપર દેખાતું તેજ અને લાવાયના યોગથી તે લોકો નિયંત્રક નીરાગી અને સુદઢ હોવા જેઠએ એવું પુષ્ટજ લોકોને જણાય છે પરંતુ એ તેમનું અમાનનજ હોય છે.

પૃથ્થ ભાગમાં વિભતીય દ્રવ્યથી નાનપણમાંથી વ્યાપ્ત થવાને લીધે છાદરોનિ કામવાસના જન્મી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી હસ્તગૈયુન ઇત્યાદિ વીર્યપાત કરવાની ઘાતક દેવો તેમને પડે છે. એનો પરિણામ એવો થાય છે કે આગળ જતાં પુરુષવત્ કમી થાય છે કિંવા તદ્દન નષ્ટ થઈ જાય છે. છાદરીએને પંચુ આ વાત લાગુ પડે છે. નાનપણમાંથી પૃથ્થ ભાગમાં વિભતીય દ્રવ્યનો સંચય થવાથી સ્ત્રીએને વાઝીયાપણું આવે છે. પતિ કિંવા ભાર્યા એ પૈકી ક્રૂર એકનાજ શરીરમાં સંચય થયેલા દિવસનો કિંવા ધણે વધેલો ન હોય તો તેના સંબંધથી સંતતિ થાય છે, પરંતુ તેમનાં છાદરો અશક્ત વા રોગી થાય છે અને ઘણું કરી ધણી મુદત સુધી જીવતા પણ નથી. જે સ્ત્રીએના શરીરમાં આવા પ્રકારનો સંચય થયેલો હોય તે સ્ત્રીએને અધુરે જાય છે અથવા કંટાળિત ગર્ભ પૂર્ણાવસ્થાને પામી છાદરો જન્મે છે તો પણ તેનું પૂર્ણ પોષણ થવા જોઈતું તે સ્ત્રીના સ્તનમાં દૂધ ઉત્પન્ન થતું નથી.

પૃથ્થ ભાગમાં સંચય અને તેનાથી થનારા ખરાજ પરિણામ એનો પ્રસાર એકાદ દેશમાં દિવસે દિવસે વધારે થતો જાય છે તો તે રાજની અવનતિ થતી જાય છે અને તેનો નાશ જન્મી થશે એમ ખાતરીથી સમજાય છે. જુન પતંશયન અને રોમન લોકો એમના ચિત્રના જે મુખવટા દૃષ્ટિએ પડે છે તે ઉપરથી તેમના શરીર પૃથ્થ ભાગના સંચયથી વ્યાપ્ત થયેલાં હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ જન્મે રાષ્ટ્રમાં પ્રાચીનકાળમાં અત્યંત સુસારણા હતી તેમ છતાં પણ તેમની ઉતરતી કથા લાગુ પડી તેમનો નાશ કેમ થયો તેનું કારણ આપણને કુન્હેના રૂપ પરીક્ષા રાત્ર ઉપરથી સમજાય છે.

જેમના પૃથ્થ ભાગમાં વિભતીય દ્રવ્ય સંચય થયેલો હોય છે એવા લોકો જુદામાં જુદેલા મંદ હોય છે. એવા લોકોના હાથથી રાજ્યશરભારનાં અને ચતુરાઈનાં કામ કંઠી પણ સારાં થતાં નથી.

ગરીબ લોકો કરતાં શ્રીમંત લોકો ખાનપાનની વ્યાપ્તિમાં સૃષ્ટિ નિર્મમતું ઉદ્વેગન બંધુ કરે છે. તેથી કરીને પૃથ્થ ભાગનો સંચય તેવા લોકોમાં વધારે દૃષ્ટિએ પડે છે.

પૃથ્થ ભાગનો સંચય જેમ જેમ જીવું થતો જાય છે તેમ તેમ તેનાથી થતા વિકાર ધણી દૃષ્ટિયુ થતા જાય છે. માટે આવા પ્રકારનો સંચય થયો છે એવું સમજવામાં આવે કે તુરંત સુસ મનુષ્યોએ યોગ્ય ઉપાય કરવા જોઈએ. આવા પ્રકારના સંચયનો એક અતિશય ખરાબ પરિણામ એ છે કે શરીરમાંના વિકારને સારો કરવાને જે સ્વાભાવિક શક્તિ અને બળ (જીવનબળ) આવશ્યક હોય છે, તે આવા પ્રકારનો સંચય થવાથી કમી થતું જાય છે. શરીરમાં વિભતીય દ્રવ્ય જ્યાં સુધી સુકાઈ ગયા ન હોય ત્યાં સુધી તે દ્રવ્યો શરીરમાંથી થોડી મહેનતે દૂર કરી શકાય છે. પરંતુ એકવાર વિભતીય દ્રવ્ય સુકાઈ જઈ તેની ગંડો બની જાય છે એટલે તેનો નિકાલ કરવા ધણે વખત લાગે છે અને ધણે પરિશ્રમ કરવો પડે છે અને કેટલેક પ્રયત્ને તો એટલું કરતા પણ યશ મળતો નથી.

મિશ્ર સંચય.

આગળ કહી ગયા છીએ કે કેવળ એક પ્રકારનો સંચય કોઈક વખત થાય છે. ઘણું કરીને એ કિંવા સર્વ પ્રકારનો સંચય એકદમ થાય છે, અને પ્રત્યેક સંચયના કમી જન્મતીના પ્રમાણમાં તેનું મિત્ર મિત્ર પરિણામ એકદમ જણાય છે. ધણી વખતે પુરં સંચય વા પાર્શ્વસંચય એકી વખતે થયેલો દેખાય છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્થ વા પાર્શ્વસંચય સંચય પણ એકજ વખતે થયેલો દૃષ્ટિએ પડે છે. કેટલીક વખતે એકજ મનુષ્યને પૃથ્થ સંચય વા પુરસ્થ સંચયનું થયેલો જણાય છે.

જે લોકોના શરીરના સર્વે ભાગમાં સંચય થયેલો હોય છે તેમના રોગ બહુધા અસાધ્ય હોય છે. એવા પ્રકારના લોકો હલકા માથાના, ફિરફિર, લદરી અને ચંચળ હોય છે. તેમના મનમાં શાંતતા વ સમાધાન કેવું હોય છે તે મૂળમાંજ તેમને જાણવામાં હોતું નથી. આવા લોકોને એકાદ તીવ્ર રોગ થયો તો તેનાથી ઘણી બીક રહે છે. વિખતીય દ્રવ્યના સંચયથી તેમના શરીર લઘુ જેવા દેખાય છે તેથી તે નીરોગી અને સશક્ત હોવા જોઈએ એવું ઘણા લોકોને અજાનનાને લીધે લાગે છે અને આવા લોકોના શરીરમાં થનારો શુભજ્વર બહારથી લોકોને દેખાતો નથી. આ ઉપરથી તેમનું અકસ્માત મૃત્યુ થવા છતાં પણ લોકો એમ કહે છે કે “આવા પહાડ જેવા જળરા માણસનું એકાએકી મરણ કેમ થયું ?” એમ કહીને લોકો આશ્ચર્ય માને છે.

તથાપિ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે વાયુવાળા માણસના શરીરમાં રચૂળપણું બધું સુધી કાયમ હોય ત્યાં સુધી તે સારા થવાની આશા રહે છે. પરંતુ જો કંઈ કારણથી આવા માણસનું શરીર આગળ ફરા અને શુષ્ક થવા લાગે તો તે સુધરવાની આશા કઠિણ છે. આવી સ્થિતિમાં મૂળથીજ ઉચ્ચ હોતો નથી અને ઉપાય ઘણી કાળજીથી કરવામાં આવે તો પણ યશ મળવાનો સંભવ ઘણોજ દુર્લભ રહે છે. તથાપિ યશ આવવો અથવા ન આવવો એ ઘણું અંશે રોગીની વય તથા તેની પ્રકૃતિમાં જીવનમળ ઉપર અવલંબી રહે છે. આવી સ્થિતિમાં દોષિક દ્રવ્યોના નિકાલ કરવા જેટલું જીવનમળ ઘણાની પ્રકૃતિમાં રહે છે. પરંતુ જોગની પ્રકૃતિમાં આ જીવનમળ દુર્લભ હોય છે તેમને રોગ સામે ટકાની રાખવાનું ઘણું કઠિણ હોય છે.

અન્તરેન્દ્રિયનાં (અંદરની ઇન્દ્રિયોનાં) રોગ.

આગળ કહી ગયા છીએ કે આ રૂપ પરીક્ષા શાસ્ત્રને વેદકના પારિભાષિક સમ્પ્રદાયો મિત્રકુચ જરૂર નથી. તે પ્રમાણે મિન્ન મિન્ન પ્રકારના વિકારોને મિન્ન મિન્ન નામ આ શાસ્ત્રમાં મૂળમાંજ આપ્યા નથી. તથાપિ ઘણું કરીને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયને વિકાર થયો છતાં તેની પરીક્ષા આ શાસ્ત્ર ઉપરથી તેજ વખતે કરી શકાય છે. હરે કયા લક્ષણો ઉપરથી કયું અનુમાન કાઢવું અને કેવી રીતે પરીક્ષા કરી તેનો આ રથને વિસ્તારથી વિચાર કરીએ.

આ શ્રેયમાં આગળ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી એમ સમજાશે કે સંચય કયા પ્રકારનો છે. તેનો સંજય પ્રથમ પચનેન્દ્રિય (પાચન કરનારી ઇન્દ્રિયો) સામે હોય છે અને તેનો પરિણામ પણ પચનેન્દ્રિય ઉપર થાય છે. રોગનો વિખતીય દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ પ્રથમ પચનેન્દ્રિયમાંથીજ થાય છે અને તે ઇન્દ્રિયોમાં વિખતીય દ્રવ્ય જે પ્રમાણમાં જોઈ થયો હોય તે પ્રમાણમાં તેમના વ્યાપારમાં પ્રતિબંધ થઈને વિકૃતિ થાય છે. વિખતીય દ્રવ્યોના વધારો બ્યારે સૂક્ષ્મ પ્રમાણથી થતો હોય છે ત્યારે તેનાથી કંઈ ખીકા થતી નથી અને આપણને કંઈ વિકાર થયો છે એવું સમજાતું પણ નથી. કારણ કે સૂક્ષ્મ ગતિથી વધતી જનારી વિકૃતાવસ્થા (રોગી અવસ્થા) થી પ્રથમ ઘણું બાંધે વેદના કિવા ત્રાસ જણાતો નથી. નીરોગી સ્થિતિ હોવા છતાં આપણી ઇન્દ્રિયોનાં વ્યાપાર એવાં તો સૂક્ષ્મ રીતે ચાલતાં હોય છે કે તે વ્યાપાર ચાલુ છે કિંવા આપણમાં ઇન્દ્રિયો છે કે નહિ એ વાત સુરા આપણને સમજતી નથી; પરંતુ આવી સ્થિતિ ઘણાજ યોગ લોકોમાં હોય છે. જે લોકોના ઘણા વખત ખુદની હવામાં કામ કરવામાં જાય છે આવા લોકોની માત્ર આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોય

છે. ધણી લોકોને બૂખ ન લાગવી, હસ્ત સાફ ન આવવો, નજોમાં વાધુ ભરાવવો, ઇત્યાદિ પચનેદ્રિયો સંબંધી વિકારથી ચોડા ધણી પણ ત્રાસ ભોગવવો પડે છે. અને તે ઇન્દ્રિયો સંબંધી આથી જરૂરી ત્રાસદાયક વ્યથા ન હોય એટલે લોક પોતાને સાંધારણપણે નીરોગી અને સુખી માનતા હોય છે. આગળ વર્ણન કરી ગયા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પાચનશક્તિ જેના શરીર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત હોય છે એવા મનુષ્યમાં કદી પણ હોતી નથી. જેના શરીરમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય સુકાઈ ગયા હોય છે તેની પાચનશક્તિ તો બિલકુલ અગડેલી હોય છે અને તેમને મળાવટુંબ (બંધકોશ), સંગ્રહણી વગેરે વિકાર ધણે ભાગે હોય છે. આ બંને પ્રકારના વિકારોનું કારણ વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથીજ કોષમાં ઉત્પન્ન થનારી ઉષ્ણતા હોય છે. આંતરડાની અંદર જે શ્લેષ્મ રૂપી સ્ત્રીકાશવાલો પદાર્થ હોય છે (જેના યોગથી મળ આંતરડામાંથી સહજ રીતે આગળ ધકાય છે) તે આ ઉષ્ણતાને લીધે સુકાઈ ગયો એટલે મળ આંતરડામાંથી આગળ ખસતો નથી અને આબુગાબુની ઉષ્ણતાને લીધે તેમાંની બીનાશ નહિ જેવી થઈ જઈ તેની ગોડો બને છે. આ પ્રકારે મળાવટુંબ (બંધકોશ) થાય છે. હવે જ્યારે મળને આગળ ધકેલવાનું સામર્થ્ય આંતરડામાં રહેતું નથી ત્યારે સંગ્રહણી થાય છે. સંગ્રહણીમાં મળ પાતળો થઈ નિકળવાનું કારણ એ છે કે મળ કદાચ ચવા પહેલાં વા મળ બંધાવા પહેલાં તેને આંતરડા આગળ ધકેલે છે. આ બંને પ્રકારના વિકારમાં અત્યંત યોગ્ય રીતે પચન થતું નથી અને તેથી કરીને શરીરને બરાબર પોષણ મળતું નથી. ઉલટું તેના યોગથી શરીરમાં દૈનિક દ્રવ્યોને સંચય વધતો જાય છે. આ સર્વનો એકંદર પરિણામ એવો થાય છે કે શરીરમાં રક્ત (ભોહી) તો જમાવ કમી થાય છે અને દિવસે દિવસે ક્ષીણતા થતી જાય છે. આ પ્રકારની ક્ષીણતા વધવા લાગી એટલે ક્ષયની-પ્રથમાવસ્થાનો આરંભ થયો એમ સમજવું. કારણ પૌષ્ટિક ખાણા વગેરે ચાલુ છતાં ક્ષીણતા વધતી જવી એજ ક્ષયનાં લક્ષણ છે. હમણાં ઉપર કહી ગયા તે ઉપરથી એ વાત લક્ષમાં આવી હશે કે શરીરમાં તાકત રહેવા માટે અન્નના ગુણો કરતાં પચનેદ્રિયનું સામર્થ્ય એજ વાત ધણી મહત્વની છે. કારણ અન્નનો યોગ્ય પરિપાક પેટમાં થયો એટલે ક્ષીણતા થવીજ અશક્ય છે. સંચય કોષ પણ પ્રકારનો હોય તો પણ પચનેદ્રિયામાં કિંવા પચનેદ્રિયોના વ્યાપારમાં કાંઈ ખિગાડ થયો છે કે કેમ એ કંઈ અનુમાન ઉપરથી સહજ રીતે સમજઈ શકે તેમ છે. જ્યારે સંચય ડાળા અંગમાં થયેલો હોય છે ત્યારે એવું જાસ સમેજવું કે પચનેદ્રિયોની ડાળી બાજુ વિકૃત થઈ છે અને પેટમાં દુખવું અથવા શ્વેત માદક-ગોંચાંડ કિંવા પેટ તણાવું (ચકવું) એ વિકાર તેજ ભાગ ઉપર થાય છે. સંચય જેમણા અંગમાં હોય ત્યારે કોઈ પણ વિકાર પેટના તે તરફના અંગમાંજ થાય છે. પૃથ ભાગ સંચયથી વ્યાપ્ત થાય છે ત્યારે મુખ્યત્વે કરીને આંતરડાના પાછલા ભાગમાં વિકાર થાય છે. એ વિકાર એટલે ઝાડાવાટે રક્ત પડવું વા મૂળવ્યાધિ (અર્થ) ઇત્યાદિ છે. વિજ્ઞતીય દ્રવ્યનો સંચય જ્યારે આગલા ભાગમાં થયેલો હોય છે ત્યારે પચનેદ્રિયોને ધણે ભાગે વિકાર થયેલો હોતો નથી. દહાયિત વિકાર થયો હોય તો ઇતર સંચયથી જેટલો થાય છે તેટલો હોતો નથી. આ પ્રકારનો સંચય થતાં પેટ-દુખવું, નજમાં વાધુ ભરાવવો વગેરે વ્યાધિ વિશેષ દમી થાય છે એમ નથી; પરંતુ તેનાથી અન્નના પચનમાં અને શરીર પોષણમાં ઘણું કમીપણ થતું નથી. સિવાય આવા પ્રકારના સંચયથી થનાર વિકાર યોગ્ય ખાનપાન અને યોગ્ય ઉપાપથી જાદી સારા થાય છે.

યકૃત ઉર્ધ્વ લીનર એ પચનેદ્રિયો પૈનીની એક ઇન્દ્રિય છે. આ ઇન્દ્રિય પેટમાં જમણી ખાતુએ યાંત્રણા નીચે આવેલી છે એ વાત ઘણા ખરાતા જાણવામાં છે. દૌષિક દ્રવ્યનો સચ્ચ જ્યારે જમણા અંગમાં થાય છે ત્યારે યકૃતને પણ કમી જાસ્તી વિકાર થાય છે અને યકૃતમાં પિત્ત અત્યંતમાં પુગ્તી રીતે ન જાણવાથી અત્યંત પચન ખરામર થતું નથી અને તેથી કરીને શુદ્ધ ગતિ પણ તેવાર થતું નથી. અર્થાત્ તેથી કરીને શરીરમાં શીઘ્રતા આવે છે. માટે જે માણસને જમણા અંગમાં વિજાતીય દ્રવ્ય વ્યાપી ગયેલા દેખાતા હશે અને જેનો વર્ણુ પિડાશી જેવો દેખાતો હોય છે તેને ઘણું બાજે યકૃતનો વિકાર થયેલો હોવો જોઈએ એમ સમજવું. યકૃત મેઘધી વિકાર ઘણું બાજે જમણા અંગમાં સચ્ચ થવાનું વિશેષ લક્ષણ છે. તેમાં શરીરે પરશેવો ઘણા થાય છે. જેના જેવા અંગમાં શરીરની જમણી ખાતુએ સચ્ચ થયેલો હોય છે તેમના શરીરમાંથી પરશેવો ઘણા જલ્દી આવે છે. અને તેમના શરીરમાંથી પરશેવો નિકળવો એ ઘણા હિતની વાત છે. ઘણી વખતે આવા લોકોના પગના તળાયાએ પરશેવો છુટે છે (પગને ચળી રહે છે). હવે પગને પરશેવો આવવાથી કેટલો બધો ત્રામ કિંવા કરાવો આવતો હશે તોપણ એ વાત ધ્યાનમાં રાખી જોઈએ કે જ્યાં સુધી નગીમાં વિજાતીય દ્રવ્ય હોય છે ત્યાં સુધી વિજાતીય દ્રવ્ય પરશેવો રૂપે શરીર ખંડાર નિકળનાં એ વાત પ્રકૃતિને અત્યંત હિતાવહ છે. જ્યારે આ વિજાતીય દ્રવ્ય શરીરમાંથી નિકળી જાય છે ત્યારે પગના તળાયામાંથી પરશેવો નિકળતો આપોઆપ બંધ થાય છે. પરંતુ જે આપણે વગેરે આવી કૃત્રિમ ઉપાયોથી પરશેવો નિકળતો બંધ કરવામાં આવે તો શરીરમાં વિજાતીય દ્રવ્યને શરીરમાંથી બહાર નિકળવાનો માર્ગ બંધ થવાથી તે એકાદ ઇન્દ્રિયમાં જોગા થઈ રહે છે, અને તે સ્થળે વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે.

મૂત્રપિંડ અથવા શરદા એનો પણ પચનેદ્રિય સાથે ગંબધ છે. જ્યારે જ્યારે શરીરમાં વિજાતીય દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ત્યારે આ ઇન્દ્રિયો વિકાર થવાનો સંભવ રહે છે. આ ઇન્દ્રિયની સ્થિતિ તેમાંથી અરનારા પ્રવાહી પદાર્થ ઉપરથી અને મૂત્ર ઉપરથી સમજાય છે. સચ્ચ જ્યારે પૃથ જામમાં કિના કાળા અંગમાં થયેલો હોય છે ત્યારે શરીરમાંથી પરશેવો નિકળવાની ક્રિયા કમી પડવાથી મૂત્ર પિંડમાં વિકાર થાય છે. આવી સ્થિતિમાં આંખની નીચેની ખાતુએ પાણીથી ભરી હોય એવી નરમ અને નાની ગાંઠો બને છે. આ લક્ષણ જોનારા હોય તેને મૂત્રપિંડ રાજધી વિકાર થયો છે એમ નિશ્ચયથી સમજવું.

પચનેદ્રિયો વિજાતીય દ્રવ્યથી અતિશય વ્યાપ્ત થયેલી હોય છે એટલે જનનેદ્રિય મેઘધી વિકાર થવાની (વિશેષ કરી સ્ત્રીઓને) બીક રહે છે. પરંતુ સામાન્યતઃ સચ્ચ ઘણા દિવસનો અને અતિશય હોના સિવાય જનનેદ્રિય રાજધી વિકાર થતો નથી. આવા પ્રમુખે જનનેદ્રિયો વિકૃત થઈ એવી મુદ્દિમા ચોળના હોવી જોઈએ એમ દેખાય છે. કારણ જનનેદ્રિય વિકૃત થવાથી સંતતિ ચરીત્ર ઘણું બાજે બંધ થાય છે. જેમના શરીર વિજાતીય દ્રવ્યોથી અત્યંત વ્યાપ્ત હોય છે તેમને સંતતિ થાય છે તે રોગીજ હોય છે અને જે અર્થે આવી સંતતિ કદિ નથી તે અર્થે તેની સંતતિ ન થવી એ કુદરતનો નિયમ ઘણો મારો છે.

સ્ત્રીઓને જનનેદ્રિય રાજધી વિકાર થવાના બે કારણ છે. એક આંતરગ્ર વિજાતીય દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત થવાથી તેનો બાર ગર્ભાશય ઉપર પડીને ગર્ભાશય તેના મૂળ સ્થાનમાંથી એક ખાતુએ ખસી જવાથી ગર્ભાશય બ્રહ્મ થાય છે અથવા પ્રત્યક્ષ જનનેદ્રિયમાં દૌષિક દ્રવ્યનો સચ્ચ

થાય છે આ બીજી કારણ છે. આ બીજી પ્રકાર રક્ત પૃથ્થભાગમાં સંચય હોય છે ત્યારે થાય છે, વાઝીયાપણું, પ્રસૂતિ સમયે થતું કષ્ટ, ગર્ભાવસ્થામાં અનેક વ્યાધિ થવા ઇત્યાદિ સ્ત્રી વિકારોનાં કારણ પૃથ્થ સંચય હોય છે. તેજ પ્રમાણે પૃથ્થ સંચય કમી બનતી હોય તેના પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓના રતનમાંથી દૂધ કમી આવે છે કિંવા બિલકુલ બંધ થાય છે. સિવાય પૃથ્થ સંચયથી સંતતિ થવાને અડચણ થાય છે એમ દહેવામાં આપ્યું છે.

શરીરના ઉપરના કિંવા નીચેના ભાગમાં સંચય વધતો હોય ન શરીરમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોના પરશેવાના રૂપમાં નિકાલ ન થતો હોય તો આગળ સંધિવાત થવાનો સંભવ રહે છે. સંચય બ્યારે ડાખા અંગમાં હોય છે ત્યારે આ સંભવ વધારે રહે છે. કારણ ડાખા ભાગમાં સંચય થયો એટલે શરીરે પરશેવા બરાબર થતો નથી. એટલે સંચય બ્યારે ડાખા અંગમાં થયો હોય ત્યારે આગળ જતાં સંધિવાત ધણું દરી થવાનોજ એમ સમજવું. પરંતુ નખથી શીખા પર્વત સર્વ શરીર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી અત્યંત વ્યાપ્ત થયા સિવાય સંધિવાત થતો નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી બેઠએ. તેજ પ્રમાણે શરીર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત છતાં પણ હવામાં એકાએક ભીનાશ ઉત્પન્ન થયા સિવાય સંધિવાત ઉત્પન્ન થતો નથી. હવામાં ભીનાશથી હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવ સંકુચિત થાય છે અને તેથી દરી તેમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય દબાઈ જાય છે અને તે પાછળ ખસે છે અને નજીકના સાંધામાં જઈ બેગા થાય છે. આ કારણથી તે સાંધામાં સજીકા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી દરી સંધિવાતમાં તે સાંધાનાથી ઉપલા ભાગમાં સજીકા કટીપણ આવતા નથી. તે ટેકાણે સાંધા પર-સોજીને હોય છે અને સજીકા આવે છે તે ભાગને વરાળ આપી ત્યાંની ત્વચાનાં રંધ્રો ખુલ્લાં. દરી અંદરના ભાગમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોમાં ચલણ વલણ ઉત્પન્ન થવામાં આવે એટલે વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોનો કંઈ અંશ ચામડીનાં છિદ્રો દ્વારા પરશેવા રૂપે નિકળી જાય છે અને સજીકા બંધ થાય છે.

સંધિવાત થયો છતાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યોનો નિકાલ ન કરવામાં આવે તો તે હળવે હળવે સુકાઈ જાય છે અને તેમાં કંકણાસ આવે છે અને તેના યોગે વાત રક્ત* એ રોગ થાય છે. એટલે સંધિવાતના યોગ્ય ઉપચાર ન થવાથી તેને આગળ જતાં વાતરક્તનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. તેજ પ્રમાણે સંધિવાતમાં સુકો રોગ આપી સંધિવાતના ચક્ષકા બંધ કરવાથી પણ આ રોગ થાય છે. કારણ આવા ઉપાયોથી રોગનું મૂળ કારણ ખરેખરી રીતે નિર્મૂળ થતું નથી પરંતુ તેના ચિન્હ રક્ત દબાઈ જાય છે. આ કારણે માટે વાતરક્ત એ રોગ સંધિવાત કરતાં ઘણો દુઃસાધ્ય છે. સંધિવાત પ્રમાણેજ વાતરક્તનાં કારણ પણ ડાખા. અંગનો સંચય એજ છે. માટે સંચય બ્યારે આવા અંગમાં થયો હોય ત્યારે આગળ જતાં સંધિવાત અને વાતરક્ત એ વિકાર થવાનાજ એવું બવિષ્ય આપણે વગર દરકને બાપી ચકીશું. જેના શરીરમાં ડાખા અંગમાં સંચય છતાં પૃથ્થ ભાગ વિજ્ઞતીયથી વ્યાપ્ત હોય છે અને જેનાં મૂત્રપિંડ વિકૃત થયેલાં હોય છે તેની સ્થિતિ ઘણી ભયંકર હોય છે કારણ જે મૂત્રપિંડના યોગથી શરીરમાં ધણાજ વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે તેજ મૂત્રપિંડ બ્યારે વિકૃત થાય છે ત્યારે શરીરમાંના સંચય અર્થાત્ ધણાજ વધતો જાય છે એ સાહસિક છે.

પૃથ્થ સંચય થયો છતાં વધારામાં તેના ઉપર પુરસ્થ સંચયનું દબાણ થતા રક્તાશયને પણ ઘણે ભાગે વિકાર થાય છે.

દેહમાં મેળવી વિકાર એ સર્વ રોગમાં અત્યંત બાધકર રોગો પૈકીનો છે. જ્યારે વિ-
નતીય દ્રવ્ય શરીરમાં આવે તો વિશેષ કરી દેહમાં ધણુ દિવસ મંચય થઇ રહેલાં હોય ત્યારેજ
આપણા દેહમાંના વિકાર થયો છે એવું રોગીને માલુમ પડે છે અને આવી વખતે તે સ્થિતિ
ઊંઘરો પશુ પરીક્ષા ઉપરથી સમજી શકે છે. પરંતુ આ રૂપ પરીક્ષા શાસ્ત્ર ઉપરથી આવા
પ્રકારના વિકારની પરીક્ષા તે વિકાર આપણને પ્રત્યક્ષ દેખાયા પહેલાં તેની પરીક્ષા આપણે
ધણુ દિવસ પહેલાં કરી શકીએ છીએ. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી સમજાશે કે
સર્વ પેટ અને ગરતક વિનતીય દ્રવ્યોથી પહેલાં વ્યાપ્ત થઇ ગયા પગર દેહમાંના પ્રથમ
વિકાર થતો નથી. ધણે ભાગે એવું અને છે કે શરીરમાં ખીન્ને વિકાર અને ધણું કરી જન-
રને આપણેથી દબાવી દેતામાં આવે એટલે દૈનિક દ્રવ્ય દેહમાંના જાય છે અને તેના ચોગથી
તેમાં વિકાર થાય છે.

દેહમાંના જે વિનતીય દ્રવ્ય ભેગાં થાય છે તે ઉચે ચડી ભેગા થાય છે એટલે જ્યારે
ખખા, ગળુ અને ગરતક એ વિનતીય દ્રવ્યોથી તદ્દન ખીંચીખીચ બરાબ જાય છે ત્યારે તેને
વધારે જગ્યા ન મળવાથી ગરતક અને ગળામાં ભેગાં થયેલાં વિનતીય દ્રવ્ય નીચે ઉતરવા
લાગે છે એટલે પ્રથમ તેના દેહમાં ઉપર અથ ભાગે (ટોચ સાથે) સંગ્રહ થાય છે અને
તેનો ટોચનો ભાગ મડવાનો આરંભ થાય છે.

જે લોકોને આગળ ક્ષય થાય છે તે લોકો તરૂણપણમાં ધણે ભાગે ગળાના ભાગમાં
લઠુ જેવાં દેખાય છે. આ લોકોની આવી અવસ્થામાં પેટમાં સંચય થયેલાં વિનતીય દ્રવ્ય-
નો યરનો થર અને તેની (દ્રવ્યની) ઉપર જવાની પ્રતિ એ આ બાબતનું સૂક્ષ્મ અવ-
લોકન કરનારને લાગુ પડે છે. આવા લોકોના ચેક્રગ લાય અને ચક્રચક્રના દેખાય છે અને
તેમનાં મહેસા ઉપર થોડે થોડે ચોકોની આકાર થતા જાય છે. અને થોડે થોડે તેમનું
સુખ ધણે ભાગે નિદ્રામાં આમોજાસ મટે ઉઘાડુ રહેવા લાગે છે. પ્રથમ તો આ વાન સહે-
જ રીતે દેખાતી નથી. પરંતુ આગળ જતા નીચેના અને ઉપરના ઝોડની વચમાં અંતર
વધતો જાય છે અને સુખ ધણું ઉઘાડું રહેતું દેખાય છે. પછી નાકમાં અંદરના ભાગમાં
સોજો અને દાઢ ઉપજ થાય છે. અને પછી નાકા દાઢ (નાકનો દાઢ) અને શ્વાસ
નલિકા દાઢ (શ્વાસ નળીમાં દાઢ) એ વિકાર થાય છે. વિગર જ્યારે ધણોજ વધે છે
ત્યારે નાકની અંદરની બાજુ પશુ ધણી પડે છે. જના સુધી શરીર હલ પુલ હોય છે ત્યાં
સુધી નાક પશુ સાર કુવેડું દેખાય છે. પરંતુ આગળ જતાં તે ઉતરોતર નાતું થવા લાગે
છે. આવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે રોગ ધણોજ વિકસ પામેલો હોય છે. વિનતીય દ્રવ્ય
જ્યારે મસ્તક સુધી જતાં નથી ત્યારે તે ગળા આગળ ભેગાં થઇ રહે છે અને ગળુ મોટું
દેખાય છે અને ખખા નીચે ગયાં હોય એવાં દેખાય છે.

માટે જાગે એવા નિર્ણય ઉપર આવીએ છીએ કે જે માણસનું શરીર પ્રથમ પુષ્કળ
વાયુ વાયુ હોય છે અથવા જેમનું શરીર કુવેડું દેખાય છે અને જેના શરીરમાં વિનતીય
દ્રવ્યની પ્રતિ ઉપરની બાજુએ હોય છે તે માણસને આગળ જતાં દેહમાં સંજ્ઞાથી વિકાર
થાય છે. જેમની અવસ્થા ઉપર લખ્યા પ્રમાણે હોય તેમણે વેળાસર ઉપાય કરવો એ ધણું
ઉત્તમ છે. જે છોકરાની ડાક નાનપણમાં ધણી મોટી હોય છે અને જે છોકરાને નાનપણ-
માંથી કંઠભાજ હોય છે તેને આગળ જતાં લાય થવાનો સંભવ રહે છે એમ સમજવું.

આ ક્ષયતું ખીજ માળાપો તરફથી જન્મ સાથે પ્રાપ્ત થાય છે કિંવા નાનપણમાં યોગ્ય ખાનપાન ન મળવાથી શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકોને નાનપણમાં કોષ કોષ વખતે એવા આપણે આપવામાં આવે છે કે તેથી પણ બાળકના શરીરમાં આવા ખીજની ઉત્પત્તિ થાય છે.

શરીરમાં એકાદ વિકાર ઉત્પન્ન કરીને શરીરમાંથી દૈવિક દ્રવ્ય બહાર કાઢી નાંખવાનું પ્રયત્ન આપણા શરીર તરફથી ઘણું ભાગે હમેશા ચાલુ રહે છે. સળેખમ, ઉધરસ એ વારત-વિક આ પૈકીનોજ પ્રકાર છે તથાપિ આ વિકાર વારંવાર ઘવા લાગે અથવા થવા પછી ઘણા વખત સુધી ટકી રહે તો આગળ ક્ષય થવાનો ભય છે એમ સમજવું. શરીરમાંથી દૈવિક દ્રવ્ય કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન આપણી પ્રકૃતિ તરફથી નાનપણમાં જોવા થાય છે તેજો મોટા થવા પછી થતો નથી. જ્યારે સંયમ આગલા ભાગમાં થયેલા હોય છે ત્યારે આ પ્રયત્ન પુષ્કળ વર્ષ સુધી ઘણું સિદ્ધિ પામે છે. તેથી જેમના આગલા ભાગમાં સંયમ થયો હોય એવા તેમને ક્ષય થવા છતાં પણ ઘણા વર્ષ સુધી જીવે છે. પરંતુ જ્યારે સંયમ બાબતે અને ધણું કરી ૫૪ ભાગમાં થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિનું બગ દિવસે દિવસે કમી થતું હોવાથી ઉપર કહેલા પ્રકારનું પ્રયત્ન પ્રકૃતિ તરફથી ધણું કરી થતું નથી અને થાય છે તોપણ તેને કચ્છિતજ્ઞ થશ મળે છે. આવી વખતે શરીરમાંથી દૈવિક દ્રવ્ય કાઢી નાંખવા માટે દારૂ તૈયાર કરવા માટે ગાંડો (ગળે) મણુ, પીક અને છાતી ઉપર ફાટલા થાય છે. આવા પ્રકારના વિકાર આપણથી દુગ્ધાની ન દેતાં તેવા ઉપર જે યોગ્ય ઉપાય કરવામાં આવે તો આ દારૂમાંથી પડતા રૂપથી દૈવિક દ્રવ્ય વહી જઈ સુધરતી જશે પરંતુ જેની પ્રકૃતિમાં બગ કમી હોય તેના શરીરમાંથી વિનિર્મય દ્રવ્યનો આ રીતે નિકાલ થતો નથી તેમના ફેફસાં આદિ ઈન્દ્રિયોમાં ગાંડો થાય છે. ક્ષયમાં ફેફસાંમાં આવી ગાંડો જાતે છે તેણે દારૂ જેવું જોવાય છે. આ ફેફસાંમાંની ગાંડો એટલે ન પાકેલી એવી ગળવેલ હોય છે. જેમની પ્રકૃતિમાં બગ, તદ્દન કમી થઈ ગયું હોય તેવાનેજ આ વિકાર થાય છે.

આવી ગાંડોથી ત્રાસ જણાતો નથી એટલે તે કેટલી હાનિકારક છે એ આપણા સમજવામાં આવતું નથી. આ વિકારથી આપણી સર્વે શારીરિક વ માનસિક શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગે છે અને આ વાત આપણા સમજવામાં પણ આવે છે પરંતુ તેનાથી આપણને કંઈ શારીરિક પીડા ભોગવવી પડતી નથી તેથી આપણું મૂલ્ય પાસે પાસે આવતું જાય છે એ આપણા સમજવામાં આવતું નથી.

સર્વ પ્રકારના ફેફસાં અને સોજાં એવું દારૂ ઉપર કહી ગયા પ્રમાણે હોય છે. પછી તે વિકાર મૂળ વ્યાધિના મક્કા, મણુ કિંવા ગાંડો ક્રિયાદિ ગમે તે રૂપે હોય. પ્લેગની ગાંડો દારૂ પણ તેજ છે.

પ્લેગ થયો છતાં જ ગાંડો થાય છે તે પ્લેગનું વિષ શરીરમાંથી કાઢી નાંખવા માટે આપણી પ્રકૃતિએ કરેલું દારૂ કહેવાય. પ્લેગના વિષથી શરીરમાં શક્તિ એટલી ક્ષીણ થઈ જાય છે કે હમેશના માર્ગથી (મગ દારૂથી) શરીરમાંથી વિષ બહાર કાઢી નાંખવા અશક્ય થાય છે દારૂ તે વિષનો નિકાલ કરવાને (પ્લેગની) જોલી રૂપી દારૂ પ્રકૃતિને ઉત્પન્ન કરવું પડે છે.

રક્તપિત્ત થયાં પહેલાં પણ શરીરના અગ્રાવચના (હેડના) ભાગમાં ગાંડો થાય

છે. શરીરના જે ભાગ ઉપર આમડીઆથી પરશેનો છુટતો નથી તે ભાગમાં આ ગાંઠો, પ્રથમ થાય છે.

આના પ્રકારની ગાંઠો શરીરમાં થતી એ પ્રકૃતિમાં ઘણો નિગાહ થવાનો અને બળ કમી થતું જવાનું લક્ષણ છે એટલે ગાંઠો દિવા મચ્છુ રૂપી દારૂ ઉત્પન્ન કરીને શરીરમાં દોષિક દ્રવ્ય કાઢી નાંખવાનું સાર્થક જ્યારે શરીરમાં રહેતું નથી ત્યારે આ પ્રકારની ગાંઠો થાય છે.

જ્યારે પૃક્કર સંયમ અતિશય વધેલો હોય છે ત્યારે આવા પ્રકારના લક્ષણો (ઉપર દહેલા પ્રકારની ગાંઠો) ઘણે ભાગે થાય છે. પરંતુ જ્યારે સંયમ ક્રાંત આગલા ભાગમાં થયેલો દેખાય છે ત્યારે શરીરમાંની તાકાત ઘણી કમી ન થવાથી આ લક્ષણો ઘણું કરી હોતા નથી.

જ્યોત્સ્નારથી પ્રકૃતિનું બળ વધ્યું કે આ ગાંઠો પાડી જઈ તેના મચ્છુ થાય છે અને તેમાંથી સર્વ દોષિન દ્રવ્ય વહી જઈને પ્રકૃતિ સુધરવા લાગે છે.

એક માણસની આંખમાં કાંઈ વિકાર થવાથી તેની દષ્ટિ બંધ થવાની તૈયારીમાં હતી. તેના માથામાં કેટલીક ગાંઠો થઈ હતી અને તે દિવસે દિવસે વધવા લાગી હતી. તેણે કુહાની ચિકિત્સાલયમાં જ્યોત્સ્નાર કરવાની શરૂઆત કર્યા પછી તેના બંને ગાલો ઉપર મોટી મોટી ગાંઠો થઈ અને તેમાંથી પુષ્કળ પડ વહી ગયું. ત્યાર પછી લાગતુજ તેની આંખોની સ્થિતિમાં ફરક પડવા લાગ્યો અને થોડા દિવસમાં તેને સાફ દેખાવા લાગ્યું.

- એક ૨૦ વરસના માણસના હાથ ઉપર અને મોઢા ઉપર ઘણા મસા થયેલા હતા અને આગળ જતા એક વાર ઉનાળામાં કંઈ નિમિત્તે તેને ઘણી વખત ઉંઘાડી હવામાં ચાલવા અને ફરવાનું કારણ પડ્યું હતું તેથી કંઈ ઔષધ ન લેતા છતાં પણ ઉંઘાડી હવામાં ચાલવા ફરવાથી રોગનો પૂર્ણ પ્રતિકાર કરવાનું આશ્ચર્ય તેની પ્રકૃતિમાં આવ્યું. તેના એક હાથ ઉપર મોટી ગાંઠો થઈ અને તેમાંથી કટલાક અંધવાડીઆ સુધી પડ વહ્યું. આગળ જતાં તે ગૃહસ્થના હાથ ઉપર અને યુગ ઉપરના મસા એની મેળે મટી ગયા. આ પ્રભાણે ખુદી હવામાં ચાલવા અને ફરવાથી એ ગૃહસ્થની પ્રકૃતિમાં બળ વધવાથી તેની પ્રકૃતિ તરફથીજ તેના વિકાર નાશ પામ્યો.

કેટલાક પ્રભાણેજ મહારોગ (રક્તપિત્ત) ઉષ્ણ કટિબંધના દેશોમાં ઘણો થાય છે. આ રોગ પણ વિખાતીય દ્રવ્યો શરીરમાં અત્યંત વ્યાપ્ત થવાથી થાય છે. કોઈ કોઈ વખતે તાવ અને ગરમીને ઔષધોથી દબાવી દીધાથી પણ આ રોગ થાય છે. ગરમી ઉપર પોરાના ઔષધો આપવાથી પ્રકૃતિમાં રોગનો પ્રતિકાર કરવાનો ધર્મ કમી થાય છે અને તેથી આનો સ્થિતિમાં ઉષ્ણવર્ધી શરીર ઉપર યોગ્ય પરિણામ થતો નથી અર્થાત્ પૂર્ણ યુગ પણ આવતો નથી.

આગળ કમી ગયા છીએ કે બીજા પુષ્કળ રોગો પ્રભાણે મહારોગ (રક્તપિત્ત) એ પણ તાવની જાતનોજ રોગ છે. મહારોગ થયો છતાં શરીરમાં દોષિક દ્રવ્યની ગાંઠોને વેરી નાંખી શરીર જાદર કાઢી નાંખવાનું પ્રયત્ન પ્રકૃતિ તરફથી ચાલતું હોય છે. આ વખતે

દોષિક દ્રવ્ય કાઢી નાંખવા માટે ગણુ કિંવા વિદ્યધીરથી દાર પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન કરી શકાય એટલે દોષિક દ્રવ્યની ગાંઠો વેરી નાંખી તે દારથી નિકળા જાય છે અને મહારોગીની જે આમડી પહેલાં શુષ્ક, રક્તવર્ણ અને તંગતંગતી દેખાતી હોય છે તે નરમ પડે છે. અને તે માંના સૂક્ષ્મ રક્તો ખુલ્લા થાય છે. જ્યારે પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રકૃતિમાં હોતું નથી ત્યારે શરીરમાં વિજ્ઞતીય દ્રવ્યની ગાંઠો મોટી મોટી થવા માંડે છે અને છેવટે તે સુકાઈ જાય છે કિંવા તેમાંથી હાડકાં પ્રજ્ઞા પડીને હાડકા સળવા માંડે છે.

આવા મહારોગથી કેટલાક લોકોના સર્વ અવયવ સામિત હોય છે પરંતુ કેટલાંકના હાથ પગ સડતા હોય છે. કેટલાક તો અસ્થિ પિંજર થઈ જાય છે. આવા લોકોની સારા થવાની આશા રહેતી નથી કારણ કે જ્યાં સુધી શરીર સડવાનો આરંભ થયો ન હોય અથવા દોષિક દ્રવ્ય સુકાઈ ગયા ન હોય ત્યાં સુધી મહારોગ સારો થવાનો સંભવ હોય છે.

મહારોગ એ અસાધ્ય છે એવું ડૉક્ટર લોકો માને છે પરંતુ આ તેમના અજ્ઞાન-પણાનો પરિણામ છે. આ રોગ કૃત્રિમ ઉપાયથી દાખી દેઈ જહારથી તે ન દેખાય તેવું કરવાનું પણ સામર્થ્ય ડૉક્ટરોમાં હોતું નથી. કારણ આ રોગમાં સર્વ શરીર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત થયેલું હોય છે અને એક ભાગમાંના વિજ્ઞતીય દ્રવ્યને બીજા ભાગમાં જવાને મૂળમાંજ સવડ હોતી નથી તેથી આપણથી શરીરમાંના વિજ્ઞતીય દ્રવ્ય એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં ખાલી દેઈ રોગ જહારથી ન દેખાય તેવું કરવાની પણ હાથ આસાડી આ રોગમાં ડૉક્ટરોની આલી શક્તિ નથી. હવે આ રોગ સાંસર્ગિક છે અને દુઃસાધ્ય છે. તેથી એક રોગીના સાનિધ્યથી બીજા રોગીને રોગ ન થાય. માટે ડૉક્ટર લોકો મહારોગીને તેના મૂળ માણસો પાસેથી ખસેડી ગામ જાહર લેઈ જઈ રાખે છે ખરા, પરંતુ આ રોગનો પ્રસાર થવાનો છે તે થાય છેજ અને આ રોગ થવાના ભાવીનું ભવિષ્ય ડૉક્ટરોથી આલેખી શકાતું નથી. અમુક જંતુ આ રોગના કારણ છે એવું ડૉક્ટર લોકો કહે છે પરંતુ શરીર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી શીખા પર્યન્ત વ્યાપ્ત થાય છે ત્યારેજ આ રોગ થાય છે આ વાતનો વિચાર તે મૂળમાંજ કરતા નથી.

જે મનુષ્યને રૂપ પરીક્ષા શાસ્ત્રનું જરા પંજુ જ્ઞાન હોય તેને આગળ યનારા મહારોગના લક્ષણ તરતજ સમજાઈ જાય છે. કારણ તેને માલૂમ હોય છે કે નખથી શીખા પર્યન્ત સર્વોગ વિજ્ઞતીય દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત થયા પછી આગળ મહારોગ થવાનો સંભવ હોય છે. આ પ્રમાણે આ શાસ્ત્રના યોગથી ભાવી સંદેહ બાલુવામાં આવે એટલે રોગીને વખતસર ઘસારો આપવાથી આગળ જતાં સંદેહ દાખવાના ઉપાય તે લેઈ શકે.

કુન્ઢે એમના ઉપાય સતત કરવાથી પુષ્કળ મહારોગી કાળના જડખામાંથી છુટવાનો સંભવ છે.

કાયદો અને કોર્ટ.

મારા એક વકિલ બહુએ મને એક દિવસ કહ્યું કે ભારત વર્ષમાં અસંખ્ય ધર્મ, પંથ તથા ઉપપંથ હોવાને લીધે ધર્મદ્વારા દેશસેવા કરતી કદિશુ બાકે અસંખ્યિત છે, પણ જે કાયદાની સહાયતાથી એ કાર્ય કરવામાં આવે તો તેમાં કદાચ યશ મેળવવાની આશા રાખી શકાય. કારણ કે હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી આખા દેશમાં આગાલ જુદા સર્વ ઉપર દિવાની તથા ફોજદારી કાયદાનો એક સરખો રીતે અમલ ચાલે છે. એના કહેવામાં મને કાંઈક સત્ય લાગ્યું. કાયદાની નજમમાં નાનાં મોટાં સર્વ પદ્ધતિવાદ છે અને એનીજ સહાયતાથી સર્વ પોતપોતાનો સ્વાર્થ અને અધિકાર શોધી લે છે. એના ભયથી કોઈ છેતરવાની હિમ્મત કરતું નથી તથા કોઈનાપર અત્યાચાર કરી શકતો નથી. કાયદો એક તરફથી પ્રગતિ રક્ષણ કરે છે અને બીજી તરફથી એની મદદથી વિનાયકપદ્ધતિ દેશકાર્ય પણ થાય છે. કાયદો અને કોર્ટ વિના સમાજ લપ પામે અને કૌંચેમ કૌનફરન્સનું નામ પણ સાંભળવામાં આવે નહિ. આ દેશનો સુરક્ષિત વર્ગ કાયદાની સેવામાં જીવન અર્પણ કરવા પોતાનું સર્વ ધન ખર્ચી વકિલ અથવા બારીસ્ટરની પરીક્ષા પસાર કરવા સતત તત્પર હોય છે તેનું કારણ એ છે કે વકિલાત કરવાની સતત મેળખ્યા વિના દેશકાર્ય કરવાનો તાત્તપર મળતો નથી. કૌંચેસ, કૌનફરન્સ પ્રજ્ઞા અને દેશહિતધારીણી સરચાઓના મુખ્ય કાર્યવાહકો આ વર્ગના માણસો હોય છે. કાયદાનો ભંગ કર્યા વિના દેશહિત કરવાનો માર્ગ એઓ બતાવે છે. આપણે તો ફક્ત એ માર્ગના પથિક છીએ.

કાયદાના પંજામાં સપડાયશે એકદમ છુટી શકતો નથી. કેટલીક વખત આપણા સ્વદેશાભિમાની વકિલો, અમલદારો ઉપર કાયદાની સેદ પાડી ધીરે ધીરે દેશને માટે હક સંપાદન કરે છે.

આ કારણોને લીધે દેશહિતધારી વકિલ અને બારીસ્ટર પ્રત્યે મારો પક્ષપાત છે. એ વર્ગના નેતાઓ દેશકાર્ય ક્ષેત્રમાં કેવા બળથી કાર્ય કરે છે તે સ્વયમ્એ જોવાની ઇચ્છા થવાથી હું એક વખત નૅશનલ કૌંચેસ જોવા ગયો તે વખતે મુંગરાતમાં કૌંચેસ ભરાઈ હતી. સભા મંડપની રચના નેઈ કનિ પ્રેમાનંદનું દમયતી સ્વયંવરનું વર્ણન મને યાદ આવ્યું. ચોતરફ લાલપત્તાકા, શ્વેતપત્તાકા, પીતપત્તાકા અને એ સર્વ મધ્યે યુનિયન બેંક પતપત કરતો ફડફડતો હતો. દેશના પ્રત્યેક ભાગમાંથી નાનાવિધ મુકદ્દમારી, વિધિવિધ વર્ણના પ્રતિનિધિઓ, હિંદુ, ચંદ્ર, વાણ, વરણ, યમ તથા અશિની માફક સમા ઉજ્જવલિત કરી બીરાજ્યા હતા. સભાના પતિ યવા જંગદેવ નિવાસી એક નિપ્પ્યાત વકિલ ઉમા થયા કે તરનજ મહારાટ્ટવાસી શીયુત મહાજે તેમની આશા ભંગ કરી ખજો દોઢી લટકાવે આગળ પડ્યા. વરમાળાની આ લઘાઈમાં સગારથાને ભયકર રણુસેનનું રૂપ પકડ્યું. તે વખતે મને હાપરચુગના દ્રોપદી સ્વયંવરનું સ્મરણ થયું. દેશના પ્રખ્યાત વકિલ બારીસ્ટરો તથા તેમના અનુયાયીઓ જંગવાસી કાયરથનો પક્ષ લઈ અસ્ત ધારણ કરી સજ્જા યયા. આખરે તેઓ એકમ યથ કૌંચેમ કુમારિકાનું હરણ કરી ગયા. દ્રોપદી સ્વયંવરને બદલે સૌભદ્રા હરણનું નાટક ભજવાયું. દરિદ્ર બ્રાહ્મણ મહાવેનો પંથ આશાભંગ યથ વિખેરાઈ ગયો. આ સમા-

મમાં વકિલ વર્ગનો જય થયેલો જોઈ મારી ખાતી થઈ કે દેશહિતકાર્ય કરવાનો અધિકાર હકત એમનોજ છે.

હવે હું જાહેર રીતે વકિલ મંડળમાં દાખલ થયો. વકિલ અથવા બારીસ્ટરની પરીક્ષા પાસ કરેલી નહિ હોવાથી તેઓની માફક જાઓ પહેરવાનો મને અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નહોતો તોપણ તેમને માટે હુકો ચલમ ભરી તેમની સેવા કરવાની મારામાં પૂરું ચોગ્યતા હતી. આથી હું એમના ઘાડા સંબંધમાં આવવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે નૈશનલ ફંડના નાણાં ઉધરાવવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું. વખતોવખત સભા, સમિતિની જાહેરખેગરો વહેંચી દેશસેવા કરતો. મને જે હુકમ કરવામાં આવતો તે હું ઘણી ખુશીથી બજાવતો.

વકિલ મંડળના યોગ દિવસના પરિચય ઉપરથી મને મોહમ પડ્યું કે ન્યાય દેવીના પ્રતાપથી આ દેશના સર્વે શ્રેણીના લોક ઉપર એઓએ એક એવી વિચિત્ર મોહનજ પ્રસારેલી છે કે એમના વચન ક્રમાણુભૂત ગણાય છે. એક દિવસ બે માણસ ઇશ્વરના અસ્તિત્વ સર્જાથી વાદવિવાદ કરતા હતા. એકે કહ્યું કે ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ હું માનતો નથી. બીજાએ કહ્યું કે હું એ માનું છું. કેટલોક સમય લાંબો વિતંટાવાદ ચાલ્યા પછી એમાંના એકે બીજાને કહ્યું કે તમે વ્યર્થ તર્કવિતર્ક કરો છો. હાઇકોર્ટના એક બેન્ચ અને માનવતા વકિલ સાહેબ કહે છે કે આ જગતમાં ઇશ્વર નથી જોયો એનું અસ્તિત્વ કદીપણ સંભવે નહિ. આ માંભળી બીજે નિરૂત્તર થયો. બાઇબલમાં કહ્યું છે કે "In the beginning was the word. સૃષ્ટિ આરંભે પ્રથમ નાદ હતો, the word was with God નાદ ઇશ્વર સંગે હતો, the word was God અને નાદ ઇશ્વર હતો. આ બાઇબલના મંત્રની વકિલતાના ધંધામાં સાધના કરતાં કરતાં વાકસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા વાકસિદ્ધ વકિલના મુખમાંથી ઇશ્વર બસ્મિભૂત થવાનાં વચન નિકળે એમાં શી નવાઇ !

ધીરે ધીરે વકિલના પ્રધાન કર્મણેન અદાલતમાં જવા આવવાનું રસ્તું કઠું. અદાલત આ હુગતું મહાતીથે-બીજી પ્રયાગ છે. અહિં હિંદુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તિ એ ત્રણેનો, ગંગા યમુના અને સરસ્વતીની માફક, અપૂર્વ સંગમ થાય છે. આ તીર્થમાં વકિલ અને મુખત્યાર રૂપી પંડયાઓ દાવદારૂપી એકજ અસ્ત્રથી જાત અને વર્ણનો બેદખાવ રાખ્યા વિના સર્વેનું એક સરખી રીતે મુંડન કરી જાતિ એકયતા વધારવામાં સફાયાત આપે છે. કોર્ટ દરબાર ચઢવાની લાતવાળો અસીલ સપાટામાં આવ્યો કે તરતજ મુખત્યાર મહાશય "તહોમતહારે મને પોલ લપડાક તથા લોકડીથી સખત માર મારી મારી વ્યથા કરી છે, ગાળ દઈ માફ અપમાન કર્યું છે, જોયી એને ચોગ્ય શિક્ષા કોર્ટ ફરમાવશે." એવી મતભજનની કાયમ ફસાની અરજી લખી કોર્ટમાં રજુ કરે છે. પરંતુ અર્થાભાવે સેંકડે નવાણું મુકરદમા જીજું, રોગીટ ગર્ભની માફક બેઠમાંજ નાશ પામે છે. આખરે સવાચાહ આનાનો ખર્ચ કરી "ગામના ચાર પાંચ પ્રતિષ્ઠિત લોકો વચમાં પડી ટંટાનો નિવેડો આપ્યો છે." એવી મતભજનનું રાજી નામું રજુ થાય છે. રાજીમાંજ ઉપર મગમૂત ત્યાગે કરવા માટે દિપદ મનુષ્યને દંડ કરવામાં આવે છે. પણ રાજદવાદી અધ-ગવાદિ સદગ્ર અતુષ્ટ પ્રાણી રાજીમાંજ ઉપર પર્વત જેટલો મજા અને ઘડો ભરામ એટલું મૂલ ત્યાગ કરે તોપણ તેમને દાંધ પણ શિક્ષા કરવામાં આવતી નથી. કાયદાનું આ કેવું વૈત્તમ્ય ? સર્વને સરખી નગરે જોનાર ન્યાય દેવીના રાજ્યમાં આ કેટલો પદ્મપાત અને અન્યાય ?

કુટુંબ પરવરો એક વખત હું હાઇકોર્ટ જોવા ગયો. સર્વ અલ્પવયોગી જેમ હાઇકોર્ટ ઉપર તેમજ સર્વ ન્યાયમંદિરોના મકાન કરતાં આ ન્યાયમંદિરનું મકાન પણ ઉચ્ચ અને ભવ્ય છે. એમાં ન્યાય આપવાના કેટલાક ખડો હોય છે અને પ્રત્યેક ખડોમાં એક, અથવા કોઈ કોઈ વખત, એકથી વધારે ન્યાયાધીશ બેસે છે. ફરતાં ફરતાં હું એક ખડો આગળ ગયો જેમાં પાંચ ન્યાયાધીશ બેઠેલા હતા. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે એને કુલમેચ કહે છે. વકિલ, એટર્ની, બારીસ્ટર, આરડી, વકિલના કારકુન, પટાવાળા અને પોલીસથી આ ન્યાયમંદિર દોષી રહેલું હતું. આ મંદિરમાં એક લાયબ્રેરી ઉરે વાંચનાલય હોય છે. અન્ય વાંચનાલયમાં ફક્ત વાચવાની-વાતચીત કરવાની નહિ-પરવાનગી હોય છે. પણ આ વાંચનાલયમાં ચા, કાફી, ચીરૂટ, ટીશીન તથા ગપ્પા સપ્પા મારવાની વ્યવસ્થા તરફ વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે છે. હાઇકોર્ટના ફેસલ પ્રમાણુબૂન (ruling) ગણાય છે. જેમ જેમ કાળ વ્યતિત થાય છે તેમ તેમ આ rulingની પોળી મ્હોટી થતી જાય છે. કાલક્રમે આ પોળી કેટલી મ્હોટી થશે તે તે અંતર્યામી જાણે, નીચલી કોર્ટના જજ ઉપર સેફ પાડી તેમને મ્હાત કરી પોતાનું કામ કાઢી લેવામાં ઉત્તાદ વકિલો આ rulingનો ઉપયોગ કરે છે.

હાઇકોર્ટમાં કેસ લઈના અન્ય કોર્ટો કરતાં વધારે ખર્ચ થાય છે. અહિં પ્રત્યેક પદે દસણા આપવી પડે છે. અહિંની ધુન પણ જાણે અર્થને માટે મ્હોં વિકાસીને પડેલી હોય, એવો ભાસ થાય છે. બારીસ્ટરની શી રૂપીઆથી ગણાતી નથી, પણ પંદર રૂપીયાની એક મ્હોર એ હિમામે ગીતીમાં ગણાય છે. અમુક બારીસ્ટરની શી અમુક રૂપીઆથી નહિ પણ અમુક ગીતીથી ડેરવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે જો કે દરિદ્ર ભારત-વર્ષમાં મોનાનું ચલણ દાખવ કરવું મુશ્કેલ છે તોપણ હાઇકોર્ટના વકિલ બારીસ્ટરના મહેલમાં એનું પૂર્ણ ચલણ છે. એની રેલડેવ ચાલી ગઈ છે. એની દત્તકથા ચાલે છે કે રાવજીની સુવર્ણ લંકા સમુદ્રમાં ડુબી ગઈ છે. પણ કલિયુગમાં એ લંકા હાઇકોર્ટના બારીસ્ટરના મહેલ રૂપે પાછી પ્રગટ થઈ છે.

હાઇકોર્ટમાંથી બહાર નીકળતાં પોલીસ ચોકી આગળ અને આકાશ તરફ નંજર કરી જઈડાતા. ફક્કેશી. અને મવીન વસ્ત્રધારી એક વૃદ્ધ ઉપર મારી નંજર પડી. એની આસપાસ માણસોનું ટાળ એકઠું થયું હતું અને તેમાંથી કેટલાક “તાગી ગજીતુ યુ થયું” એ પ્રશ્ન કરાડાથી પુડતા. સર્વને બાદુએ ખસેડી નાખી હું એની સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યો. મને સગડુંખી સગાળ મારી આગળ એણે પોતાનું લંચ ખોલ્યું. એ બોલ્યો “હું એક ધીમંત જગીરદાર હતો. ફર્ગીન કંમે, નજીરી તંકમરને મોકલું સ્વરૂપ આપી જીવંત હાઇકોર્ટ અને રીવીડેન્સિય સુરી કજીઆ લઈવાની મને લાત પડી. મ્હોટી શી આપી હું હમેશ વિદ્વાન વકિલ બારીસ્ટરો રોકતો, જેથી થણખર મારો જય થતો. પણ જગા ખરચતું સરવાલું કાઢતાં આખરે આરક કરતા જલક વધારે માલમ પડતી આમ થણા મુકદમામાં જય મેળવ્યો પણ તેની સાથે મારી સર્વ મંપતિ મ્હોરમાં બંધાઈ વકિલ બારીસ્ટરોના હાથમાં ગઈ.

“હજી પણ મે મારી લાત છોડી નહિ. મારા એક સગા સાથે નજીવી તંકરાર થઈ તે પરથી હું બરાઈ હું કોર્ટે ચડ્યો. નીચલી કોર્ટમાં મારી વિરુદ્ધ ફેમલો થયો. મારો

કેસ લોકો હતો તોપણ, આથી નાસીપાસ ન થતાં મારી નહિ થઈ જતી સંપત્તિમાંથી જે કાંઈ થોડું-ધણું રહ્યું હતું તે એકદુરં કરી સારો વકિલ શેષી હાથકાટમાં અપીલ દાખલ કરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા કેસમાં કાંઈ માલ નહોતો તેથી નામાંકિત વકિલ રોમ્મા વગર છૂટકો નહોતો. પણ મ્હોટા વકિલનું મ્હોટું પેટ અને તે પુરવાને મ્હોટી રકમ જોઈએ. મારી પાસે પુછા ખુટી હતી તેથી પેટી, કપાટ, અથમ્મારી વિગેરેનાં ખુણાં ખોલ્યાં તપાસવા માંડ્યાં તો તેમાંથી આખો જ-મારો સરકાર દરબાર ચઢી મહામૂલ્યે મેળવેલી અરજી, જુગાની અને ફેંસલાની નકશોના છબ્બું થઈ ગયેલા કાગળોના ઢગલે ઢગલા મળી આવ્યા પણ મને તેમાંથી એક પાછ સરખી જડી નહિ. આ અમૂલ્ય માલની કિંમત ફક્ત કાયદા શાસ્ત્રીજી જાણે. ચોર તથા ધાડપાહુને મન તો એ કોડી કિંમતના તેથી તેઓ ચૂકરચના ધરમાંથી પેટી પટારા ફાડી ફક્ત પૈસાજ લઈ જાય છે, પણ કાગળ પત્ર તો ત્યાંના ત્યાં જ રહેવા દે છે.

“આ કાગળોના ઢગલામાંથી ફેટલાક કીધા પાછ ગયેલા વગર વંપરાયલા સ્ટાંપના કાગળો જડી આવ્યા. એ વેચી કાંઈ પૈસા મળે તો વકિલની શીની ભરતી થાય એમ મારી એ બધા કાગળો એક સ્ટાંપવેન્ડર પાસે લઈ ગયો. તેણે કહ્યું કે “એ બધા સ્ટાંપો સુદત ખહારના ઘઈ ગયા હોવાથી સરકાર તરફથી એના પૈસા તમને પાછા મળી શકે એમ નથી. પણ તમે એ સ્ટાંપ તમારી પાસે સાચવીને રાખો. ખોટા દસ્તાવેજ બનાવનારાઓને એ ધણીજ કામના છે. તેઓ ખુશીથી તમારી પાસેથી વીસ, પચીસ પૈટ ધીંગત આપી ખરીદશે. અદાલતમાં અરજી કરી વકિલની મદદથી કેસ હતવા સિવાય ખીજું કાંઈ હું જાણતો નહોતો તેથી ખોટા દસ્તાવેજ કરવા સંજોગો વીત સાંભળી એવા શુન્દા કરનારાઓથી સાત ગાક દૂર રહેવાનો નિશ્ચય કરી, સ્ટાંપવેન્ડર વધારે ખોલવા જતો હતો તે તરફ આડા દાન કરી હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. આખરે ઘેરાં છોકરાંના ધરેણુમાંથી વેચી એક છુટીઆર ખારીસ્ટર રોમ્મા. કારણકે એ અપીલનો છેલ્લો “ચાન્સ” હતો. જે દિવસે મારી અપીલની સુનાવણી હતી તે દિવસે મારા કમનસીમે મારા ખારીસ્ટર સાહેબ એક મ્હોટા અમલના કેસમાં રોમ્માયલા હોવાથી મારો કેસ એમણે એક જુનીઆર ખારીસ્ટરને સોંપ્યો. એણે અપીલ દાખલ કરાવવાને ઘણાં ફાંફાં માંગ્યા પણ આખરે નિકાલ મારી વિરૂદ્ધ થયો.

“અપીલ નામંજુર થઈ સાંભળી મારા તો હાંનજ ગગડી ગયા. મેં મારી શી પાછી માગી પણ ખારીસ્ટરે તે આપી નહિ એ પાછો આપવાને બધાયત્રો નથી. મેં કહ્યું કે માનનીય ન્યાયાધીશે અરજી નામંજુર કરી તો પછી શીના પૈસા પાછા કેમ નહિ મળે. જ્યાં પૈસા પાછા નહિ આપો તો કાંઈ દરકત નહિ પણ સેંકડે મે ચાર ટકા કાપી લઈ બાકીના પૈસા તો પાછા આપો. વકિલે જવાબ આપ્યો કે શીના પૈસા પાછા આપવાનો શિવાજ નથી. આ જવાબ સાંભળી માર્ફ લોહી લડી ગયું. મેં પાહું કેરમરીને કહ્યું કે જો એ પૈસા નહિ મળે તો હું રસ્તામાં ફરતા બીખારીના જેવી કંગાલ અવસ્થામાં આવી જઈશ માટે તે મેળવવાને માટે હાથકાટમાં અરજી કરવી પડશે. માર્ફ કહેલું સાંભળી ખારીસ્ટર સાહેબ ખડખડ હસ્યા અને મને વિદાય થયો. અરજી લખી આપવાને મેં ઘણા વકિલોને આજીજી કરી પણ મારી દીન અવસ્થા જોઈ એકદુરં પણ અતઃકરણ પીગમ્યું નહિ. જેની પાસે જઈ તેની પાસેથી એકજ જવાબ મળે કે આવી અરજી કરવાનું કાયદામાં ફરમાન

નથી. “ હિન્દુ સારું જ્ઞાન ધરાવનાર એક જાદોજી વિકલને ગારી ધરી કયા નિવેદન કરી એની સલાહ માગી. એણે પ્રાચીન ધર્મગ્રંથનાં પાનાં ઉઘાડી “ માર્ગ દુસ્તં વનં, વ્રજેત્ ” એ રૂપિ પ્રણિત શ્રુત દાદી, એને આધારે વાનપ્રસ્થ લેવાની મને સલાહ આપી. આ સલાહ મારે મળે હિતરી નહિ.

“ હેવટે નાસીપામ થઇ મેં ભારી જાતે એક અરજી લખી હાઇકોર્ટમાં જઈ કુલ બેન્ચના કલાર્કના હાથમા તે સુધી. અરજી બાંચી કપાઈ પુરું કે તમારા વકિલ કયા છે ? મેં કહ્યું મારા વકિલ જાતે હાજર થઈ એ અરજી લખવા કરાવવા રાજી નથી તેથી હું પોતે એ અરજી લખતે આવ્યો છું. મારું કહેતું સાંભળી માગ પર દયા લાવવાને બદલે એણે તે તિસ્કારપૂર્વક ફેટી દીધી. મારી આંખમાં માણી ભરાઈ આવ્યું અને દરખાસ્ત લખવા કરાવવાને આજીજી કરવા લાગ્યો. એ ન કરાઈને લાગુ કે વગરે ધોંરાટ થશે તેથી ઇસારો કરી આરક્ષીને બોલાવ્યો, જેણે મને ગળચી પકડી બહાર કાઢી મુક્યો. બહાર આવી બારણા આગળ ઉભો રહી “ મારે અરજી આપવી છે ” “ મારે અરજી આપવી છે. ” એમ જૂમ પાડવા લાગ્યો. આ જૂમ સાંભળી આસપામના લોકો એકઠા થઈ ગયા. હોદ્દા થતી જોઈ સારંગટે આવી અમને મર્વને અર્થવદ્ર આપી નીચે હાંટી કાઢ્યા. તે દિવસથી હાઇકોર્ટમાં જવાનું મારું બંદ થયું.

“ તે દિવસથી અરજી ગજવામાં રાખી હાઇકોર્ટના દરવાજા આગળ ઉભો રહી આ દાસ તરફ ઉંચી નજર કરી ટોર્ટ સન્મુખ મારી અરજી જોડી જઈ છું. લોકોને-એમ લાગે છે કે મારું ગમજ ખરી ગયું છે અને હું અર્થ વગરનું જાતું છું. રોજના અભ્યાસ પ્રમાણે આગે પછી હું અહિં આવ્યો છું. મેં પુરું કે અહિં આવી રોજ તમારો વખત શા માટે નકામો ગુમાવો છો ? એણે ઉત્તર આપ્યો કે અહિં આવવાથી મારો વખત આનંદમાં જાય છે અને સરીગ આગેમ રહે છે. અગવત પી શુદ્ધ હવા મન તથા દેહને પ્રીતિકરક હોય છે. અહિંની હવામા એક જોનો અકૌલિક શુશુ છે કે એનાથી અગ્નિમાં જ જતું રહે છે. કોર્ટમાં ફરીઆદ કરાતી જોને લત લાગી હોય છે તેને ત્યાં ગયા વિના એન પડતું નથી; તેનું ખાણ પચતું નથી. એથીજ અદાલતમાં દામ કરનારાઓની બહારાસિ ધણીજ પ્રવિષ્ઠ હોય છે.

બારનવર્ગમાં કોર્ટના કટગાઓ બહુ વધી પડ્યા છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. ઉપર કહેલા જરાસિ પ્રવિષ્ઠ કરવા શિશ્ય બીજા અનેક કારણોને લીધે લોકો કોર્ટ અટ છે. યોક્ષાડની સરતમાં હજીએ માણુએ એકઠા થાય છે. તેનું કાણુ શું ? અર્થથી અને રતો સદો કરવાની શા કારણથી ધણીને લત લાગતી હશે ? મદો રમવામાં એક ધેવજા છે, એક વિશેષ આકર્ષણશક્તિ છે. હંડ થાય તોપણ જુગારી જુગારી રમવાનું છોડતો નથી. તેજ પ્રમાણે કોર્ટમાં કટગા લાવવાની પણ એક એવીજ આકર્ષણ શક્તિ છે. આગાની જાગમાં જુગારી પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવે છે. અદાલત પણ આગાએલિનીની લીવા જૂગિ છે. એ મોલિની વાદી અને પ્રતિવાદી બંનેના દાનમાં મંદ કુદ છે કે તમે મુનમદ કોર્ટમાં હાર્યા તેથી તમને એમ લાગે છે કે તમારા મુકરમમાં કાંઈ દમ નથી પણ એ તમારું ધારતું જીવનરેલું છે કારણ કે મુકરમમાં નિકાલ હમેશાં અનિશ્ચિત હોય છે. મેશ-સં કોર્ટમાં આવીય કરો તો કદાચ હુકમનાનું તમારી તરફેણમાં થાય. જજ સાઈમ માયાજી, ન્યાયપ્રિય અને શાન્ત સ્વભાવના છે.

વડિલોનું કહેવું મન દમને સાંભળે છે. એક વિદ્વાન વડિલ મારફત કેસ લડશે-તો તમે ખચીત છતરો-પથુ એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી કે સામા પક્ષવાળો હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરશે. ખનતા સુધી તો પોઇન્ટને અભાવે એવી અપીલ દાખલ નહિ થાય પણ જો તમારા કમનસીબે એ દાખલ કરવામાં આવે અને નિદાલ તમારા પ્રતિપક્ષીની તરફેણમાં થાય તોપણ જરૂરીસ મેરીમેન સાહેબની કુલખેય તો છેજ. ત્યાં તમે ખચીત છત્રવાનાજ દારણ કે જરૂરીસ મેરીમેન સાહેબ ખનતા સુધી નીચલી કોર્ટના ફેસલા જાણલ રાખે છે. પણ જો દ્વાય કુલોગ્યકમે કુલખેયમાં તમારો શુક્રવાર ન વળે તો ખી remand માગવું અને તેમાં જો ન શક્યા તો ખી પ્રીવીફોન્સિલમાં અપીલ કરતાં કોણ અટકાવે એમ છે. વિલાયતના લોયરો જાણુજ કામેલ હોય છે. તેઓ " છેઘ્લીશ લો "ના આરીક સુદા દાઢી તમારી તરફેણમાં ન્યાય કરાવી આપશે. વળી આજકાલ પ્રીવીફોન્સિલમાં હાઇકોર્ટના ફેસલા ફરી જાય છે."

સતયુગમાં વાગિશા મરસ્તીદેવીએ મહર્ષિ વાલ્મીકીની જીજ્ઞા ઉપર વાસ કર્યો હતો. કલિયુગમાં એ દેવી આશા મોહિનીનું રૂપ ધારણ કરી વડિલોના કંઠ ઉપર ખીરાજે છે. એની વાક્યજળમાં પકડાયેલો અસીલ કેમે કરી જાગ તોડી વિચુકત થઇ રાકતો નથી.

ઇશ્વર પ્રણિત નિયમોનો અગલ સ્વર્ગ અને નરકમાં ચાલે છે, પૃથ્વી પર નહિ. એની આચારું પાલન અથવા ઉલ્લંઘન કરનારને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી સુખ ભોગવવા અથવા નરક ચાતનાને માટે શ્રુત્યુની રાહ જોવી પડે છે. પણ સરકારી કાયદો બંધ કરનારને તાત્કાલિક ફજ પ્રાપ્ત થઇ દારાગઢમાં નિવાસ કરવો પડે છે. મને લાગે છે કે ઇશ્વરની ઉત્કાન્તિ બધ થઇ છે. દારણ કે એના નિયમોનું પરિવર્તન થવું બંધ થયું છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે એજ જીવન શક્તિ નટ થતી જાય છે. મનુષ્યકૃત કાયદો આ દાયધી મુકત છે; એમાં અહર્નિશ ફેરફાર થયા કરે છે, એનાં પર ઉન્નતિનો સંપ પડેલો છે. લગભગ દોઢસો વર્ષ ઉપર ખોટો દસ્તાવેજ કરવા માટે નંદુમારને ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવી હતી. હાલ એવા અપરાધને માટે ફક્ત કેદની શિક્ષા કરવામાં આવે છે. દોઢ સૈકામાં મનુષ્યકૃત કાયદામાં કેટલો અંતર પડ્યો ! !

વળી હાલના સમયમાં ન્યાયાધીશો પણ અસંખ્ય છે. સૌ પોતપોતાની રચિ અને પ્રકૃતિ પ્રમાણે કાયદાના જુદા જુદા અર્થ કરી ન્યાય કરે છે. એક ન્યાયાધીશ વેગણ ગોરનારને હા માસની સખત કેદની શિક્ષા કરે છે તો ખીજો વિશ્વસનિય પુરાવાના અભાવે ખુનીને છોડી મુકે છે. નાના વિધ વર્ણોને લીધે સ્ટિટ સૈદર્થમાં જેમ વૃદ્ધિ થાય છે તેમ ન્યાય વૈચિત્ર્યને લીધે મનુષ્યકૃત કાયદાનાં ગોરવ અને ગંદિમા વૃદ્ધિ પામ્યા છે. સ્વમાન પ્રિય વડિલવર્ગ કાયદાનું મહેત્વ વધારવાના કાર્યમાં સહાયબૂત થઈ પોતાને ધન્ય ધન્ય ગાને છે. સાધારણ મુખત્યાર જે તહામતદારને છોડાવવાને અસમર્થ માલમ પડે તો મ્હોટી અદાલતનો મ્હોટો વડિલ દ્વાય તેને મુકત કરાવે એટલુંજ નહિ પણ ફરીઆદી ઉપર રૂ.૧૧મી દલમ પ્રમાણે ખોટી ફરીઆદ કર્યાનો આરોપ મુકી તેને કાયદાની જાળમાં પકડી રાકે છે.

અસંભવિત બનાવ સંભવિત ફરી જતાવનાર વડિલમાં નિશ્ચય ઇશ્વરી અંશ હોવો જોઈએ. સુધરેલા દેશની અદાલતોમાં એમના વિના કામ ચાલતું નથી. પૂર્વ બ્રહ્મદેશમાં એમનો પગપેસારો થએલો નહિ તેથી એ દેશ જંગલી કહેવાતો. પણ હાલમાં એ દેશનું નસીમ ઉપ્રાયું છે. ત્યાં પણ સુધરેલી પદ્ધતિની અદાલતો સ્થાપવામાં આવી છે અને એ

દેશના વટહુકમ rationing તું પુસ્તક પરત નેટલું મ્હોટું થયું છે. ધણી નવીન પદવીધર વકિલો ચરી ખાવાને નવા ક્ષેત્રની શોધમાં રંગુન તરફ પોતાની દૃષ્ટિ ફેંકે છે. બ્રહ્મદેશ ઉપર ને કાયદાનો સક્કાને ફરવા માંડશે તો એ દેશનિવાસીઓનું નસીબ ખુલી જશે. કારણ કે હામભાગના કાયદા પ્રમાણે વાદી અને પ્રતિવાદીની મીલકતના છેવટના માલીક અને પક્ષના વકિલો હોય છે. એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે એક મ્હોટી મીલકતની માલિકી માટે બે જાગીરદારો વચ્ચે તકરાર થઈ અને મામલો કોર્ટ ચડ્યો. એ પક્ષ તરફથી ઓન્સડી જ્યારીસ્ટર અને બીજા પક્ષ તરફથી એડવોકેટ જનરલને રોકવામાં આવ્યા હતા. ધણી દિવસ સુકરજીએ ચાલ્યા પછી એક દિવસ ન્યાયાધીશે પ્રશ્ન પુછ્યો કે આ મીલકતનો છેવટનો માલીક કોણ ? એડવોકેટ જનરલે ઉત્તર આપ્યો કે જો કેસ હજી થોડો વખત લંબાય તો આખી મીલકતના છેવટના માલીક મી. ઓન્સડી અને હું બે થઈએ.

વકિલો ન્યાયની અદાલતના આધાર સ્તંભ છે છતાં પણ અધિકારી વર્ગ એમની તરફ શંકાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. કારણ કે તેઓ એમ માને છે કે દરેક દેશી વકિલમાં દ્રોહ-ભાવ ગુપ્ત રીતે નિવાસ કરે છે. અધિકારી વર્ગનું આ અનુમાન ભુલભરેલું છે. ન્યાયમંદિરની કૃપાથી દેશની સર્વ સંપત્તિ વકિલ જારીસ્ટરના જાનમાં આવીને પડે છે. તેથી તેઓ સર્વદા કાયમનો વાકો કાયદા અને કોર્ટનું ચિર આયુષ્ય ધરાવે છે. નવીન પદવીધર વકિલ વ્યવસાયના આભાવે કેટલીક વખત સ્વદેશી સુકરજી ભે છે અને એના સમયમાં એની સરદાર તરફ આગી ભક્તિ હોતી નથી. પણ જેમ જેમ-એ ધધામાં ફાવે છે અને એનું લાગ્ય ખુલ્લે છે તેમ તેમ એના અંતરના વિચારમાં પરિવર્તન થાય છે. દરરોજ અગીઆરથી પાંચ વાગતા સુધી ન્યાયમંદિરમાં your honour, my Lord વિગેરે ભક્તિ પ્રદર્શિત વાક્યોઆરની સગે સગે સરકારી સીકા, નોટ, અને લોન ઉપર આસક્તિ ઉપજે છે અને ક્રમે ક્રમે એ આસક્તિ આધિય ઉપરથી આધાર ઉપર જાય છે. સ્વદેશાભિમાન એ જાહોશ વકિલોનું રાજભક્તિનું પ્રથમ સોપાન છે. એઓ ખાત્રીથી જાણે છે કે જ્યાં સુધી કાયદો હયાત છે ત્યાં સુધી સમાજ ઉપર તેમનો અસૂચ અધિકાર છે અને “ વકિલરાજ ” નિષ્કટક ચાલવાનું. એમને રાજદ્રોહી થયું પરવડે નહિ કારણ કે તેમ કરે તો પોતાના પગપરજા કુહાડો મારવા જેવું થાય. કોઇ કોઇ વખત તેઓ અધિકારી વર્ગ સાથે રાજનૈતિક કલહમાં ઉતરે છે પણ એ તો પતિ પત્નીના પ્રણય કપલ જેવો હોય છે. થોડા રીસામણા મનામણા થઇ આખરે તેનો અંત આવે છે.^૨

બુદ્ધિપ્રકાશ. “દેસાઈ.”

આપણાં અનાથ આશ્રમો.

(લેખક:—બ્રહ્મશંકર ગીરધરલાલ મહેતા.

ગાન. સેક્રેટરી. હિન્દુ અનાથાશ્રમ-નડીઆદ.)

અનાથ કોણ.

“અનાથ કોણ” તે સંબંધે લખેલ લેખની આ પૂરવણી છે. અનાથ રક્ષા એ સમાજ સેવાનો એક વિભાગ છે. અને સમાજ સેવાનાં કાર્ય કરનારને તે વિષય જ્ઞાની કેટલી અત્યાવશ્યકતા છે, તે જણાવી તે પછી ચાલતા “અનાથ કોણ” એ વિષયને હાથ ધરવો સારો.

સફળ કાર્ય કરનારને માટે (૧) લાગણી, (૨) શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, એ બેની જરૂર હોય છે, અને વિષય જેમ મહત્વનો અને મહેનતનો તેમ હોય તેમાં આ બે વાતોની વિશેષ જરૂર પડે છે. આ કારણે સમાજ સેવાના વિષય માટે ચિકિત્સાગ્રી, ન્યુયોર્કમાં કે યુરોપમાં અનેક શાળાઓ હોય છે, અને તેના ઐતિહાસિકો તે કામને માટે પસંદગી મેળવે છે. અને આપણે પણ તેવું કંઈ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન સંપાદન કરવા યત્ન ન કરીએ તો આપણાં આશ્રમોના ચાલકો ભુલો દ્વારા અનુભવ મેળવે અને ત્યાં સુધી તો શ્રીયુત મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે તેમ આપણાં આશ્રમો “નિર્ણય” રહે.

અનાથ સેવાના કાયદા ધડવામાં આપણી ઇન્સ્ટિટ્યુશનની સરકારે પણ હોવી ભુલો જુના વખતમાં કરેલી અને તેથી તે સંબંધમાં મી. એફ. સી. મોન્ટેગ્યુ પોતાની પુસ્તકોમાં નામની ચોપડીમાં નીચેની મતલબનું લખે છે:—

“અનાથ દશાના નિવારણાર્થે જે જુના કાયદા હતા, તે કાયદા વિષય જ્ઞાનના અભાવે, બુદ્ધિમાન માણસો પણ સમાજના ઝીણા સવાલના નિર્ણય કરવાનું કાર્ય લે, તેથી શું નુકસાન થાય છે તેનાં જ્વલંત દર્શાવ છે. એ કાયદાનું વાંચન આપણને લાભકારી છે. સદ્ભાવ હોવો એજ કંઈ બસ નથી, કેમકે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કે વિવેક વિના એકલા સદ્ભાવથી નહીં તેમજ કોટયાવધી કોશના ભલાને અડચણ કરવા જેવી ‘ખૂલો’ કરે, અને સદ્ભાવ કે સદ્વિચારને આગળ કરે તે કંઈ ચાલે નહિ.”

છેલ્લા રીપોર્ટ પ્રમાણે ઇન્સ્ટિટ્યુશન અને વેલ્ફેરમાં પુસ્તકો દ્વારા ૧૫૨૧૫૨ ને મદદ આપાય છે, અને ખર્ચેના આંકડો ૧૫૦૫૮૬૩ પૌન્ડ આવે છે. ત્યાંના એક કાર્ય કરનાર આ સમાજ સેવાના વિષય જ્ઞાન માટે ઉપર પ્રમાણેના મજબૂત અભિપ્રાય આપે છે.

અધમ એવી વાણીજ્ય વૃત્તિ બાદ કરીએ તોપણ સમાજ સેવા એ એક ધંધો છે, એમ મનાયું છે. એ સંબંધમાં “રી ફોર્મ ઓફ ધી પુસ્તકો” એ નામનો પોતાનો નિબંધ મી. ટી. મેક, એ લંડનની ચેરીટી ઓર્ગેનાઇઝેશન સોસાયટી આગળ વાંચેલો હોય તેમાં નીચેની મતલબ લખે છે:—

“દરેક મોટા ધંધામાં તેના આ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની તો ખાસ જરૂર હોય છેજ. પછી તે મીલ ઉદ્યોગ, વેલ્ફેર કે ગમે તે ધંધો હોય, તેના જ્ઞાન સિવાય ફતેહ મળતી અશક્ય છે.

અને અનાથ રક્ષણ એ કંઈ અપવાદ રૂપ નથી. બધકે અનાથ રક્ષા એ સમાજના નિરાધારના ભવિષ્યની સુધારણા કરતી હોવાથી, આપણી તો એ ધરતી છે કે, બીજે ઠેકાણે કરીએ છીએ તેમ આ બાબતનું પણ વિષય ગાન મેળવવું જોઈએ.”

અમેરિકામાં પણ આ સૂત્ર ગ્રહણ થયું છે. અને મી. એડીથ, એન્ટ, ચિકાગોની રુકુવ ઓફ સિવિકસ એન્ડ ફિલેનથ્રોપીના ડાયરેક્ટર, નીચેની મતલબનું લખે છે:—

“સમાજ સેવાના ધધાને પણ તેના ઇતિહાસ છે, તેના કેટલાંક ધારણ કરેલાં છે, તેની કેટલીક હાજતો છે અને તેની પુઠે અનુભવનો પાયો છે. બુદ્ધિ પુરસ્કર કરેલા નિરીક્ષણ અને યતનથી સાધ્ય વહિવટ ઉપર તે સેવા રચાઈ છે, અને આ પાયા અને વહિવટ દ્વારા આપણે આગળ જવાનું છે.”

સમાજ સેવા માટે વિષય ગાનની કેટલી જરૂર છે, તે જરૂરીયાત પુરી પાડવા અમેકાએ શું કર્યું છે, તેનું એક દષ્ટાંત આપણા મહાન દેશભક્ત લાલા લાજપતરાયની બુક “ધી યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ઓફ અમેરિકા” માંથી આપુ છું:—

“મિસિસ મેજ એમણે ત્રણ દરોડ રૂપેના આપી “રસેલ સેજ ફાઉન્ડેશન” નામનું સમાજ સેવાનું ખાતું સને ૧૯૦૭ માં સ્થાપ્યું. જેમાં દશ હજાર બુકો, પંદર હજાર ચોપાન્યાં, અને અઢીસો પનો આવે છે. અને બેથી ત્રણ લાખ પેમ્ફલેટો દર વર્ષે વહેંચે છે.”

વળી એજ રહાતમા એજ બુકમાં એવી મતલબનું લખે છે કે —

હિન્દુઓએ પોતાનો સસારનો પાયો કર્મ ઉપર રચવાના દારણે સમાજને એવી રીતે ઘડી હતી કે આનાં સમાજ સેવાનાં ખાતાં અનાવસ્થક હતા. એ ધર્માર્થભાવના નષ્ટ થતી હોવાને લીધે આપણે જો સમાજ સેવાનાં ખાતાંની આવસ્થકતા હોય તો અમેરિકાની પ્રજાની દાખલ કરી જોઈએ. અને તેનાં કાર્ય આપણી હિન્દુ ધર્માર્થ દૃષ્ટિથી થવાં જોઈએ.

આનાં દારણોથીજ આ અનાથ કોણ તે વિષય યથાગતિ ચરચો છે. મી. એડવર્ડ ટી. ડીનાઇને લખેલો અને ન્યુયોર્કની યુનાઇટેડ ચેરીટીઝ મિડીંગ્સથી બહાર પડેલો લેખ છે. તેમાં તે ગૃહસ્થ નીચેની મતલબનું લખે છે:—

“આર્થિક દૃષ્ટિથી અનાથ દશા એ સામાજિક દેવાદારની દશા છે. અનાથ એ દેશના ઉદ્યોગ ઉપર જોગે છે, અને ઉત્પાદક ધધાગાં બાગ ન લેનાર છે.”

તાત્પર્ય એ કે સમાજ પર જોતો જોતો નથી. તે અનાથ પણ નથી અને સમાજ પર જોતો થતા અટકાવ કરવો અને નહિ કે સમાજ ઉપર જોગ રૂપ અનાવવાનો અનાથાશ્રમોનો ઉદ્દેશ હોય. સને ૧૯૧૬ ના ચેરીટી રજીસ્ટરની પ્રસ્તાવનાના ઉંજ પાને કહ્યું છે કે:—

“દાન જે પ્રેમ કે દયા ખાતર જીવંતીના કાપાને સ્વાભાવિક પણ મહેનતુ માર્ગથી પતિત કરવા લલચાવે, અગર જે તેને સ્વાસ્થી બનવાની અડચણોમાં મદદ કરી તેની અચક્તિ ન ડાળે, તેવાં દાન તે ગરીબનો કદો ચાડે છે. કદો ચાડુ કહેવાનું દારણ કે તે દયાની દેવીની પેઠે આવે છે, અને રાક્ષસીની ગાથક અનેક હુન્મેા ઉત્પન્ન કરે છે.”

આથી સ્કંભગશે કે અનાથની પ્રીક્ષામાં અનાથ તરફ દૃષ્ટિ રાખવા જોઈવી જરૂર

છે, તેટલીજ સમાજ ઉપર શું અસર થશે તે ઉપર તેટલીજ દૃષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે. આજનાં માં ગી. એડવર્ડ ટી. ડીવાઈન એ મતલબનું લખે છે કે:—

“શારીરિક શાસ્ત્રના મારણે અનાથ દશાવાન, પ્રગતિમાં પહોંચ અને અન્ય આધારે પોતાનું જીવન વ્યતિત કરવું પ્રાણી છે.”

આમાં જન્મખોડો વગેરે પેઢીથી ઉતરતા દોશો કે પેઢી દ્વારા ઉતરેલા દોશો દ્વારા તમ થએલાં દુઃખો એવાં હોય કે તે વ્યક્તિ સમાજ ઉપર બોબે છે, ત્યારે તે અનાથ કલ શકાય. પણ હેમને માટે, એટલે દાખલા તરીકે, જન્મ અંધ કે ગાંડા કે અર્ધ દંધ મા બંદોશસ્ત કરવો એ સમાજનો ધર્મ છે એમ ઉપરની વ્યાખ્યા કહે છે તે ખર પણ તેને અનાથ ગણવા માટે તો તે “અન્યને આધારે જીવન વ્યતિત કરવું પ્રાણી” હોવું જોઈએ એમ ને એ વ્યાખ્યા કહે છે તે વાત ધણીવાર બુલીએ છીએ.

એજ ગૃહસ્થ આગળ ચાલતાં કહે છે:—“સમાજ દૃષ્ટિથી અનાથ એ આર્થિક ભાવ નાઓ દ્વારા કે સામાજિક સંવિતઓ દ્વારા જનસમાજમાં ભળવાને અશક્ત વ્યક્તિ છે, અન્ય જન શુદ્ધગાર કે મદ્યપી કે વ્યભિચારીથી જવાનો સમાજને પ્રશ્ન છે, હેવોજ આ પદ એક પ્રશ્ન છે.”

એટલે અનાથો પાળવાનું લેઈ જેસીએ છીએ હેમાં સમાજને શું ફાયદો કરીએ છીએ એ પ્રશ્ન તો હમેશાં જવાનોજ છે. અને તે ફાયદો ગમે તો હેવા અનાથ ધરાકવાનો હોય કે હેગનાથી સમાજને થતો ઉપદ્રવ અટકાવવાનો હોય. આમ આર્થિક બાયોલોજીક, અન્ય સમાજ, આ ત્રણ દૃષ્ટિ રાખી અનાથો લેવા ન લેવાનું હોય. પરંતુ આ સૂચના જ્યાં સંશય પડતા કેસ છે તેને માટેજ છે, જે કેસમાં સંશયજ નથી, હેમાં કંઈ આવું જવાનું નથી. તેના સંજ્ઞામાં તો લંડનની સોસાયટી સરવીસ લીગના પેપર નંબર-૩૧ માં લખ્યું છે કે:—

“જેને મદદ ન કરીએ તો મર્યું પામે હેવો ભય છે, હેને માટેજ અનાથ રક્ષા છે.”

અનાથ પરીક્ષાની આ દુકીજ વ્યાખ્યા છે. પણ આશ્રમોમાં આવતા અનાથોમાં તો તકલીફ મર્યું ભયવાળા અનાથોની સંખ્યા ઘણીજ જૂજ હોય છે. અને તેથી ખાકીના કેસોમાં આપણે જોઈ ગયા હેવી અનેક વ્યાખ્યાઓ દ્વારા નિર્ણય કરવાનું જની શકે તેટલું જ્ઞાન મેળવવું તે દરેક ચાલકની ફરજ છે. અને હેમાં જેટલી બુલો થાય તેટલો અનાથ થતો પેસો સનાથમાં વાપરો ગણાય અને સમાજમાં અનાથ થવાની લાલચનો ખોટો ચેપ ફેલાવો કહેવાય.

આ વિષય મ્હારે પણ અપરિચિત છે પરંતુ તે કંઈ ન ખપતો નથી. તે કારણે વાંચકને આ તરફી આપી છે. આમ તપાસ પછી દાખલ થએલ અનાથ માટે આશ્રમોએ કેને સારું શું કરવાનું તે માટે લખવાનું તેના આધાર મેં લખેલા લેખનો સમાજને કેવો ઉપયોગ થાય છે. તે જણ્યા પછી યથામતિ આરંભ કરવાનો નીર્ણય બને.

“અનાથ કોણ.” પૂર્ણ.

બાળકોની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે કરવી ?

(લેખક, દરબાઇલ, જમાલ, બેલીમ.)

જેમ બાળક નહાતું હોય છે તેમ તેનું મન વધારે કોમળ હોય છે આવા કોમળ મન ઉપર તે જે જુએ છે અથવા સાંભળે છે તેની તુરતજ ઉડી છાપ પડી જાય છે. નાના બાળકોના મન ઉપર ફક્ત જેએલા કે સામજેલાજ શબ્દોની અમર વિષયની છાપ પડી જાય છે. એમ કંઈ નથી, પણ જે જે વિષયનું તેના મનને બાન થાય છે તે સર્વની તેના મન ઉપર છાપ પડે છે. અને આ છાપ પુખ્ત ઉમરે જો અનેક ઉપાય કરી દાઢી નાખવામાં નથી આવતી તો તે મરણ સુધી રહે છે, અને સ્વભાવ રૂપ થઈ જાય છે. આપણે જેને સ્વભાવ, વળિયત, પ્રકૃતિ વગેરે કહીએ છીએ તે બીજું કંઈ નથી પણ નાનપણમાં પડેલા સંસ્કારોજ છે.

બાળકોની ઉત્પત્તિ ઇચ્છનાર મા-માએએ બાળકોના મન ઉપર નાનપણમાં કેવા પ્રકારનાં સંસ્કારો પડે છે તે ઉપર બહુ યોગ્ય રાખવાની અગત્ય છે. ખરૂં છે કે પુખ્ત ઉમરે બંધિત, ખેરાત કે તત્ત્વજ્ઞાનના સાધન વડે બાળપણમાં પડેલી છાપ નિર્મૂળ કરવા સમર્થ હોય છે, પણ તેમ કરવામાં વખત અને બળનો ભારે ભોગ આપવો પડે છે. પણ આપણા હાથમાં જે ઇલાજ હોય તો આવો દુષ્ટ અનુભવ આપણા બાળકોને શા માટે ભવિષ્યમાં આપણે કરાવવો જોઈએ. જો નાનપણમાં આપણે તેના મન ઉપર સારા સંસ્કારો પાડીએ તો મોટપણમાં તેને કેટલાં બધા ઉપયોગી થાય ? બાળપણમાં જો બાળકના મન ઉપર સારા સંસ્કારો પાડવામાં આવ્યા હોય તો બાળકનું મન ઉત્તમ પ્રકારનું બંધાય છે, એટલુંજ નહિ પણ આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારે બંધાયેલા તેના મનમાં મોટપણે ખરાબ સંસ્કારો પડવા બહુજ ઓછો સંભવ છે. જે મા-માએને આ, કોરી, તમાકુ, ખીડી, ખાન મોપારી વગેરેનું બંધાણ હોતું નથી. તેમના બાળકો કવચિતજ ખરાબ ચોખ્ખતથી આ વ્યસનના ભોગ થયેલા જણાય છે. નાનપણમાં બાળકના મન ઉપર પડેલા ખરાબ સંસ્કારો તેના આખા જીવનને દુઃખમય કરી મૂકે છે તથા મોટપણે તેને જનસમાજમાં ભારરૂપ કરી મૂકે છે તેમજ નાનપણમાં બાળકના મન ઉપર પડેલા સારા સંસ્કારો તેના આખા જીવનને સુખમય કરી મૂકે છે.

ઘર એ એક સાગ અમર નદારા માણસોને પાકવાની નિશાળ છે. ચોરી કરનાર, જુદું બોલનાર, ખુન કરનાર, વ્યભિચાર વગેરે દુરાચાર સેનારાઓ, તેમજ માણુ બોલનાર, નીતિ ઉપર ચાલનાર વગેરે વિવિધ મદાચાર સેનારાઓ આ ઘરરૂપી નિશાળમાંજ પાકે છે.

બહુતર દીની અને દુન્યાળી ઇશ્મ, વગેરે માટે સગાં તથા કૈયત તન્કથી મોટી મોટી નિશાળો તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચાય છે. પણ માણસના આખા જીવનનો આધાર જેના ઉપર રહેતો છે. તે ધર્મ રૂપી નિશાળમાંથી મળતા શિશુ માટે કશું પણ જોવામાં આવતું નથી.

જોકે બાળકના મન ઉપર અનેક રીતે સંસ્કારો પડી શકે છે તો પણ સુખથી બોલાવેલા શબ્દોથી તેના મન ઉપર મજબૂત અમર થાય છે, તેમાં પણ જેવાના ઉપર બાળકોનો વિશ્વાસ હોય છે, એવા મામાપથી મહેતાજીવી, ગીયાજીવી બોલાયેલા સુખનથી બાળકના મન

છે, તેટલીજ સમાજ ઉપર શું અસર થશે. તે ઉપર તેટલીજ દષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે. આ બાબતમાં મી. એડવર્ડ ટી. ડીવાઈન એ મતલબનું લખે છે કે:—

“શારીરિક શાસ્ત્રના મોરબે અનાથ દશાવાન, પ્રગતિમાં પછાત પડેલ અને અન્યના આધારે પોતાનું જીવન વ્યતિત કરવું પ્રાણી છે.”

આમાં જન્મખોડો વગેરે પેઢીથી ઉતરતા દોરો કે પેઢી દ્વારા ઉતરેલા દોરો દ્વારા ઉત્પન્ન થએલાં દુ:ખો એવાં હોય કે તે વ્યક્તિ સમાજ ઉપર બોલે છે, ત્યારે તે અનાથ કહી શકાય. પણ હેમને માટે, એટલે દાખલા તરીકે, જન્મ અંધ કે ગંદા કે અર્ધ દંધ માટે બદોબસ્ત કરવો એ સમાજનો ધર્મ છે એમ ઉપરની વ્યાખ્યા કહે છે તે ખરૂં પણ તેને અનાથ ગણવા માટે તો તે “અન્યને આધારે જીવન વ્યતિત કરવું પ્રાણી” હોવું જોઈએ એમ ને એ વ્યાખ્યા કહે છે તે વાત ધણીવાર બુદ્ધિએ છીએ.

એજ મુદ્દરથ આગળ ચાલતાં કહે છે:—“સમાજ દષ્ટિથી અનાથ એ આર્થિક ભાવનાઓ દ્વારા કે સામાજિક શક્તિઓ દ્વારા જનસમાજમાં બળવાને અશક્ત વ્યક્તિ છે, અને જેમ શુન્દેગાર કે મદ્યપી કે વ્યભિચારીણી જવાનો સમાજને પ્રશ્ન છે, હેલેજન આ પણ એક પ્રશ્ન છે.”

એટલે અનાથો પાળવાનું લેખ ખેસીએ છીએ તેમાં સમાજને શું ફાયદો કરીએ છીએ એ પ્રશ્ન તો હંમેશાં જોવાતોજ છે. અને તે ફાયદો ગમે તો લેવા અનાથ ઘટાડવાનો હોય, કે હેમનાથી સમાજને થતો ઉપદ્રવ અટકાવવાનો હોય. આમ આર્થિક બાયોલોજીક, અને સમાજ, આ તથા દષ્ટિ રાખી અનાથો લેવા ન લેવાનું હોય. પરંતુ આ સૂચના નર્મ સંશય પડતા કેસ છે તેને માટેજ છે, જે કેસમાં સંશયજ નથી, તેમાં કંઈ આવું જોવાનું નથી. તેના સંબંધમાં તો લંડનની સોશયલ સરવીસ લીગના પેપર નંબર ૩૧ માં લખ્યું છે કે:—

“જેને મદદ ન કરીએ તો ગર્ભ પામે તેવો બચ છે, તેને માટેજ અનાથ રક્ષા છે.”

અનાથ ચરીક્ષાની આ દુકાંજ વ્યાખ્યા છે. પણ આશ્ચર્યમાં આવતા અનાથોમાં તાત્કાલીક મર્યાદાઓ અનાથોની સંખ્યા ઘણીજ જૂનું હોય છે. અને તેથી બાકીના કેસોમાં આપણે જોઈ ગયા તેવી અનેક વ્યાખ્યાઓ દ્વારા નિર્ણય કરવાનું બંની શકે તેટલું જ્ઞાન મેળવવું તે દરેક ચાલકની ફરજ છે. અને તેમાં જેટલી બુદ્ધિ થાય તેટલો અનાથનો ખેસો સનાથમાં વાપર્યો ગણાય અને સમાજમાં અનાથ થવાની લાલચનો ખોરો એવે ફેલાવ્યો કહેવાય.

આ વિષય મ્હારે પણ અપરિચિત છે પરંતુ તે દષ્ટિ ન ખપતો નથી. તે કારણે વાંચકને આ તરફી આપી છે. આમ તપાસ પછી દાખલા થએલ અનાથ માટે આશ્ચર્યમાં કોઈ સારું શું કરવાનું તે માટે લખવાનું તેના આધાર એ લખેલા લેખનો સમાજને કેવો ઉપયોગ થાય છે. તે જણ્યા પછી ચથામતિ આરંભ કરવાનો નીર્ણય અને.

“અનાથ કોણ.” પૂર્ણ.

બાળકોની ઉન્નતિ કેવી રીતે કરવી ?

(લેખક: ઇસ્માઇલ, જમાલ, ખેલીમ.)

જેમ બાળક ન્હાતું હોય છે તેમ તેનું મન વધારે કોમળ હોય છે આવા કોમળ મન ઉપર તે જે જુએ છે અથવા સાંભળે છે તેની તુરતજ હંડી છાપ પડી જાય છે. નાના બાળકોના મન ઉપર ફક્ત જોયેલા કે સાંભળેલાજ શબ્દોની અગર વિષયની છાપ પડી જાય છે. જેમ કંઈ નથી, પણ જે જે વિષયનું તેના મનને ખાન થાય છે તે સરની તેના મન ઉપર છાપ પડે છે. અને આ છાપ પુખ્ત ઉમરે જે અનેક ઉપાય કરી કાઢી નાખવામાં નથી આવતી તો તે મરણ સુધી રહે છે, અને સ્વભાવ રૂપ ઘટ જાય છે. આપણે જેને સ્વભાવ, તબિયત, પ્રકૃતિ વગેરે કહીએ છીએ તે બીજું કંઈ નથી પણ નાનપણમાં પડેલા સંસ્કારોનું છે.

બાળકોની ઉન્નતિ ઇચ્છનાર મા-આપોએ બાળકોના મન ઉપર નાનપણમાં કેવા પ્રકારનાં સંસ્કારો પડે છે તે ઉપર બહુ યોદ્ધસી રાખવાની અગત્ય છે. ખરું છે કે પુખ્ત ઉમરે બક્તિ, ખેરાત કે તત્ત્વજ્ઞાનના સાધન વડે બાળપણમાં પડેલી છાપ નિર્મૂળ કરવા નમરૂં હોય છે, પણ તેમ કરવામાં વખત અને બળતો બારે ભોગ આપવો પડે છે. પણ આપણા હાથમાં જે ઇલાજ હોય તો આવો દુઃખદ અનુભવ આપણા બાળકોને શા માટે બનિયમમાં આપણે કરાવવો જોઈએ. જે નાનપણમાંજ આપણે તેના મન ઉપર સારા સંસ્કારો પાડીએ તો મોટપણમાં તેને કેટલાં બધા ઉપયોગી થાય ? બાળપણમાં જે બાળકના મન ઉપર સારા સંસ્કારો પાડવામાં આવ્યા હોય તો બાળકનું મન ઉત્તમ પ્રકારનું બધાય છે, જોટલું નહિ પણ આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારે બધાયેલા તેના મનમાં મોટપણે ખરાબ સંસ્કારો પડવા બહુજ ઓછો સંભવ છે. જે મા-આપોને આ, કંઈ, તમાકુ, ખીડી, પાન ચોપારી વગેરેનું બંધાણ હોતું નથી. તેમના બાળકો કવચિતજ ખરાબ સોબતથી આ વસતીનાં બોમ થયેલા જણાય છે. નાનપણમાં બાળકના મન ઉપર પડેલા ખરાબ સંસ્કારો તેના આપ્તા જીવનને દુઃખમય કરી મૂકે છે તથા મોટપણે તેને જનસમાજમાં ભારરૂપ કરી મૂકે છે તેમજ નાનપણમાં બાળકના મન ઉપર પડેલા સારા સંસ્કારો તેના આપ્તા જીવનને સુખમય કરી મૂકે છે.

ધર એ એક મારા અગર નહારા માણસોને પાકવાની નિશાળ છે. ચોરી કરનાર, જુકુ બોલનાર, ખુન કરનાર, બ્યભિચાર વગેરે દુરાચાર સેવનારાઓ, તેમજ માણુ બોલનાર, તીવિ ઉપર ચાલનાર વગેરે વિવિધ સદાચાર મેવનારાઓ આ ધરગણી નિશાળમાંજ પાકે છે.

બહુતર દીની અને દુન્યાની પ્રદમ, વગેરે માટે મરકાર તથા ન્યન વગેરેથી મોઝી મોટી નિશાળો તરફ લાખો રૂપીઆ ખરચાય છે. પણ માણુના અન્ન જીવનનો, બાળકો જેના ઉપર રહેલો છે. તે ધર રૂપી નિશાળમાંથી મળતા દ્રવ્યો માટે કંઈ ખર્ચ નોંધે માં આવતું નથી.

કૂળ સંસ્કાર ન પડે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ અને તેની કોઈ પણ વાત બાળક આગળ ન કરવી જોઈએ, “તું ખરાબ છે એવું બાળકને કહેનાર તેના મનમાં કંટાનું ઝાડ રોપે છે. અને આપણે એવું કુટુંબ જવશ્યેજ જોઈશું કે જ્યાં હરહમેશાં કંટાના ઝાડ ન રોપાતાં હોય. આથીજ એકાદ દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે.”

બાળકોના અવશુષ્ણ ટાળવા માટે અને તેનું જીવંતર ઉચ્ચ પ્રકારનું કરવા માટે ધમકાવવું તેમજ ઠપકો પણ દેવો નહિ. ધમકાવવાથી અને ઠપકો દેવાથી કોમળ મનના બાળકો કંપી ઉઠે છે, અને જેઓ કઠોર મનના હોય છે તેઓ પહેલાંના કરતા પણ વધારે કઠોર થાય છે. બાળકના કોમળ હિલને કંપાવી મહત્તાના કુટતા અંકુરોને કરમાવી નાખવા નહિજ જોઈએ. કઠોર મનના બાળકોમાં જેટલી ધારવામાં આવે છે તેથી અધિક લાયકાત હોય છે અને યોગ્ય સહેલા ઉપાયોથી તેને સુધારી શકાય છે, આવું બાળક કોઈ ભુલ કરે ત્યારે હવેથી કેવી રીતે કરવું જોઈએ ? તથા શા માટે તેમ કરવું જોઈએ ? તે તેને બરાબર સમજાવવું. સખજો અને ચોખ્ખો કારણ જણાવ્યા વિના આ કામ આમજ કરવું એવું પણ બાળકને બરાબી મારવું નહિ. ફરજ પાડીને કોઈની પાસે કામ કરાવવાથી કદી પણ સ્થાયી લાભ થતું નથી, પ્રેમ અને આસ્થા ઉચ્ચ શિખર પર લઇ જાય છે અને આ બે ઉચ્ચ ગુણોના બળને ઉપયોગ કરવાથી આપણે ગમે તેના જીવંતરને ઉત્કૃષ્ટ કરી શકીએ છીએ.

બાળકના મનમાં એવું મજબૂત કમાવો કે તાઈ જીવન અત્યંત ઉચ્ચ છે, તારામાં કોઈ અસાધારણ શુભ એવો રહેશે છે કે જેથી તાઈ પોતાનું બધું કરવાને તું શક્તિમાન છે એટલું નહિ પણ આખા જગતનું બધું કરવાની તારામાં શક્તિ છે, આખા જગતની સાથે તારો સંબંધ છે, અને મ્હોટા મ્હોટા બધાં અને વખાણવા લાયક કામ કરવા તથા ઇજ્જત અશ્લ ઇત્યાદિ કમાવી તાઈ નામ અમર કરવા તું સરજાયેશો છે. જ્યારે આ મુજબ અનેક રીતે તમે તેના મનમાં હસાવશો એટલે માત્ર યોગ્ય વખતમાંજ તે પોતાની જવાબદારી સમજવા માંડશે અને જેના તમે તેને વિચાર હસાવ્યા હશે તે સિદ્ધ કરવા માટે તેણે હવે શું શું કરવું ? તે જણવાની તેની મરજી પ્રકટશે, અમુક કામ બાળકથી થવાની તમે આશા રાખી છે એવી તમારી દ્રઢતા બાળકને જણાવવી જોઈએ. અને તેથી પણ બાળકને પોતાના વિચારોને એક બળતું ઉત્તેજન મળે છે.

હવે હુંકામાં કહેવાતું એ છે કે જેમ બને તેમ બાળકો અવશુષ્ણો ભુલી જાય અને સ-દુશ્ણો નગર પામેજ તરતા રહે, અને બાળકોને ક્યે અવશુષ્ણો નાશ થાય તેને યુક્તિથી સમજાવતા રહેવું પણ તેની પામે એવો એક મુખ્ય ન બોલવો કે જેથી તેના દીલ ઉપર માઠી અસર થાય કે હું નાલાયક છું, હું અચક્ષુર છું અથવા દુરાચારી છું. પણ આપણે આદરેલો યતન અવશ્ય સફળ થાય એવો તેનો અધિકાર છે એવી તેનામાં આસ્થા સુકાવવી. આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે જેવી રીતે આપણે સંસ્કાર પાડીશું તે પ્રમાણે બાળક સુધરતું જશે.

પશુઓ તરફ ધાતકીપણું.

[એની બેઝ'ટના ૧૭મી માર્ચ ૧૯૧૦ના આપણના થોડા બાગનો અનુવાદ]

દરેક વિચારવત અને પવિત્ર હૃદયના પુરુષ કે સ્ત્રીને એ તો સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે કે, જે પ્રાણીઓ આપણી આસપાસ આવી રહેલાં છે, જે આપણી સંભાળ અને દેખરેખ નીચે છે, તે પ્રાણીઓ કેળવવા માટે છે; તેમને માટે આપણે બેખમદાર છીએ તથા તેમની સુખસાંતિનો જવાબ આપણને આપવો પડશે. જે મનુષ્ય હિંદુસ્તાનના રસ્તાપર વિચર્યો હશે તેણે ધાતકી બનાવે વારંવાર જોયા હશે; તે બનાવે અવિચારી ઉપાય પણ થોડા શકાય એવા હોય છે; અને તેવા બનાવે અટકાવવાની પ્રજ્ઞની ફરજ છે. માનસ તરીકે, જ્યારે પશુઓને-રસ્તાઓમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ ખેતરોમાં રખડે છે. તેમને રખડતાં અટકાવવાને બદલે તેમને લંગડા કરવાની તથા મમ્મત માર મારવાની જે રીત ચાલે છે, તેથી સમજાય છે કે પશુઓને માટે આપણે વારતવિક વિચાર કરતાં નથી. આપણે ધારીએ છીએ કે પશુઓ હાનિકારક છે અને રસ્તે ચાલનારા મનુષ્યો માટે હાંકી કાઢવાં જોઈએ, પણ તેઓનો માર આટલો બધો સખત કેમ તથા તેઓનું પગલું પણ ટુકસાનકારક શા માટે છે, તેની સાખીતી માટે આ કારણ બરાબર નથી.

જે બીજી બાબત ઉપર હું ધ્યાન ખેંચીશ તે સદન શક્તિ કરતાં પણ વધારે બોલે તેઓ પર મુકે તે છે. જે પ્રાણીઓ બોલે ઉચ્ચવાને બધા ઉપયોગી છે તેમના પર ઘણી વખત એટલો બધો માર હોય છે કે જો તમે તેમની પાછળ ચાલો તો તેમનાં નાણુક પગ તે મારથી વળી જતા માલમ પડશે.

હવે એવો એક પણ મનુષ્ય નથી કે જેના પર ધાતકીપણું જોતા તે અટકાવવાની ધાર્મિક કે નૈતિક ફરજ ન હોય. અગાઉ પુરોનો બહુ વાંક નદિ કાંડી શકાય; તેઓ જે પશુઓને હાકે છે અને તેઓને મારે છે, તેમાં વાંક આપણો છે. તમે વેદના પામેશ પશુ-ઓને જુઓ છો અને તેઓની કંઈ પણ ગણના કે દરકાર કર્યા સિવાય દુઃખમાં છોડી દોડો. અંતમાં માલમ પડશે કે દુઃખ ભોગવતું તેના કરતાં પણ દુઃખ આપતું તે વધારે ખરાબ છે; અને જે મનુષ્ય ધન કરે છે તે દુઃખી પશુ કરતાં પણ વધારે દમાને પાત્ર છે; કારણ જે કોઈ ઉત્પન્ન થયો હોય છે તે આ લુલારી દે છે. એવું એક પણ ખરાબ કામ નથી કે જેના ઉપાય તરીકે સામું ખરાબ કામ લઈ શકાય, જે તમે કોઈ મનુષ્ય સામે ગુસ્સે થઈને ટપકો આપવા જાઓ તો તે કહેશે કે તમે જાતેજ કોઈ છો; પણ જો તમે તેની પાસે મિત્ર અને બાધ માફક જાઓ અને તેના તરફ ધિક્કાર દર્શાવ્યા વગર અથવા તેને ધમકી આપ્યા વગર કહો કે, “મારા બાધ” તારો તથા તેના જીવ (આત્મા) એકજ છે અને તારી ગરજ તે શેવે છે,” તો તે માણસ બેવિધ્યમાં દયાળુ થશે. તેથી ઉલટું જો તમે તે મનુષ્યને ધમકાવો તો તમે જ્યારે તેની નજરની બહાર જશો કે તે ખીંક વગર તે પ્રાણીને મારશે. જો દરેક મનુષ્યે દરેક જાનદાદે પ્રતિજ્ઞા લે કે ‘જ્યારે તે પશુઓ તમ્મ ધાતકી વર્તન બોલે ત્યારે તે તેના ‘વનતા પ્રયાસે અટકાવશે’ તો ત્યાંજ આપણો મારો રહેલો છે.

આપણે ધાતકી વર્તન શા માટે અટકાવીએ છીએ? જેઓ પશુઓને મળ કરે છે તેઓ પોતાની જાતનેજ [પ્રાણી જાતને] તુકસાન કરે છે એ નહીં જાણવાને લીધેજ આપણે એ ધાતકી વર્તન અટકાવતા નથી. પણ આખી પ્રજાના આધાર મનુષ્યોમાં વધતા જતા સદશુઓ ઉપર છે તેથીજ તેની વૃદ્ધિ માટે આપણે ધાતકીપણું અટકાવીએ છીએ; અને નમળા તથા અનાથ પ્રત્યે દયા દર્શાવવી તેજ શુભ ખરા પુલ્કિવાળા મનુષ્ય તથા જડ પુલ્કિવાળા મનુષ્યને જુગ પાડે છે. હવે એક બાબત છે, જે મને લાગે છે કે તમારે માદ રાખવી જોઈએ. તે આ છે: જ્યારે બળવાન અને નમળા બાબુ સામેસામી હોય છે, ત્યારે સર્વે દયાળુ હક્ક ન જા બાબુ તરફ રહે છે અને બંધી ફરજે બળવાન બાબુને શિર રહે છે. કોકો કહે છે, "અમારાં પશુઓ ઉપર અમારાં હક્ક છે-તેઓ અમારા કામને માટેજ અપાયાં છે." પણ ખરૂં જોતાં, તમારો હક્ક તેમના ઉપર જરાએ નથી. તમારો ઉપર તેમના પ્રત્યેની ફરજો રહેલી છે; અને તે પશુઓ અમાનીઓના વાગ્યામાં રહે તેના કરતાં તમારા હાથમાં સુખી રહે તે માટે તેમને કેળવવાની તમારી ફરજ છે.

જે કા આવીજ રીતે બાળકો ઉપર માળાપોના હક્કની વાતો કરે છે. તેમના બાળકોને કેળવણી આપવાનો હક્ક છે અને તે બાળકોને કેળવવા તે માતાપિતાની ફરજ છે. જ્યાં સુધી તમે નમળા કે અનાથ (પછી તે બાળક હોય કે પશુ હોય) તેના પ્રત્યે પૂરું ફરજ બળવો નહિ ત્યાં સુધી 'મનુષ્ય' ના હક્ક માંગવાનો તમને અધિકાર નથી. પશુઓ તે તમારા માના બાધઓ છે, તમે તેમના તરફ ધાતકી વર્તણૂંક ચલાવી શકો નહિ, પણ તમારી ફરજ તો તેમના જ્ઞાનમાં વધારો કરવાની છે.

રિપરિચુએલીઝમ.

(લેખક:—ત્રી.)

પ્રસ્તાવના.

મરેકા પ્રાણોને પાછા બોલાવી તેમનાથી કેટલીક હકીકત મેળવવાના અને અદ્ભુત ચમત્કારો જોવાના સખ્યાગ્રંથ પ્રયોગો દાલમાં અમેરિકાખંડ અને યુરોપખંડમાં થવા લાગ્યા છે. અને તેવા જાનાપોના વિશ્વાસપાત્ર લેખો પંજુ ઘણા રચયેથી મળી આવે છે. આ વિદ્યા સંજયે કેટલીક વખતે ધનવન્તરિ માસિકમાં લેખો લખવામાં આગ્યા છે. પરંતુ આ વિદ્યા સંજયે અમેરિકા ને યુરોપખંડમાં કંઈ તપાસ થઇ છે કે નહિ અને તેમાં તેની સત્યતા જણાઇ છે કે નહિ એ સંજયે વિસ્તારથી લખવા મહાસ કેટલાક મિત્રો તરફથી અને અન્ય મદદરેયો તરફથી મદદામણ થઇ છે એટલે આ વિદ્યા સંજયે જાતી શકે તેટલી હુકામાં માહિતી આપવા મહારો વિચાર છે. આપણા આર્યસાસ્ત્રમાં જૂતબાધા પ્રેતજ્વર ઇત્યાદિનું વર્ણન છે. જૂતોની પીડા કેટલાક રથને જોવામાં આવે છે. જે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ જૂત વળઆતું બદાતું કરી ધુળે છે અને તે બહાનાથી મોટી યાત્રા એટલે લઇ જવાની આપ વર્ગને ફરજ પાડે છે અને કહે છે કે મને અમુક રથને લઇ જવ ને માત્રા કરાવો તો મહારા આત્માની ગતિ થાય એમ

શરીરમાં આવેલું ભૂત બોલે છે. સાચા કરતાં આના ઢોંગ કરનારની સંખ્યા વધારે નેવામાં આવે છે. સંવત ૧૯૪૧ ની સાલમાં હું જ્યારે ખેરાલુમાં હતો ત્યારે ત્યાં મહારા પાડોશમાં એક દલહારામ કરી વાણીઓ હતો. તેની સ્ત્રીને સુવારોગ થયો હતો. મેં પણ તેમને જોઈ હતી ને સુવારોગ હોવાનું કહ્યું હતું. એ સ્ત્રીને તાવ આવતો હતો અને ઝાડા થતા હતા. શરીર ગળતુ હતું. પરંતુ તેના ધણીને એવો વડેમ હતો કે તેને અમૂક માણસે મેનડી અગર ઝાંપડી મુકેલી છે. આ સમયમાં ખેરાલુથી પાંચ ગાઉ ઉપર લુણવા ગામમાં ભૂત-પ્રેત કાઢનાર અને મંત્ર જાણનાર બે ત્રણ રજારીઓ આ તાલુકામાં હતા. તેમાં એક વીસો રજારી હુશીઆર ગણાતો હતો. બે ત્રણ રજારીને બોલાવી તેમણે બાઈને ધુણાવવા ડાકલું બેસાર્યું હતું. બાઈ તો અશક્ત હતી ને ખાટલામાં હતી તેથી ધુણે તેમ નહોતું. રજારીઓએ દવઝારાગને કહ્યું કે તમારો છોકરો ચાદ પંદર વરસનો છે તેને માતાની પુજ સામે બેસારજો કે તે ધુણશે ને સર્વે હકીકત કહેશે. પહેલા દીવસે ડાકલું વગાડનારને બેમાર્ગી ને અરધી રાત્રે છોકરો ધુણ્યો. બીજો દિવસે મને દળહારામ કહ્યું કે તમે રોગ કહેતા હતા ને ઝાંપડી કેમ ધુણી. મેં કહ્યું કે આજે રાત્રે ધુણે તે વખત મને જોવા બોલાવજો. અરધી રાત્રે છોકરો ધુણવા લાગ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે હું ફલાણી મેલડી છું. તારી બાપડીના છત્ર લઈશ, એમ દલહારામને કહ્યું. વળી બોલ્યો કે તું તારા છોકરાને વધારે હેરાન કરે છે, માર મારે છે, દયા રાખતો નથી માટે તારું ખરાબ કરીશ. મેં કહ્યું માતા તું ખરી હોય તો મને પરચો બનાવ મહારી મુડીમાં શું છે? એમ મુઠી વાળી પુછ્યું: તેણે પૈમો છે કહ્યું તે ખોટું પડ્યું મને તે છોકરાનો ઢોંગ લાગ્યો. મહારા પગલાં આસડું મેં તેને એક માર્યું એટલે માતા જતી રહી. મેં કહ્યું તું પંદર વરસમાં આવા ઢોંગ કરવા લાગ્યો તારી શી દશા થશે. બીજો દીવસે રજારી મહારે ઘેર આવ્યા ને કરગરવા લાગ્યા કે હમારા બાણમાં ગા માટે ધૂળ નાખો છો. સો રૂપિયા અમારા ખોટા થાય છે. આ વાણીઓ લોકોને દાવા વિગેરે કરી કનડે છે. ખરેખરો કંજુસ છે પુન્ય-દાન કરતો નથી કે પાછ ખરચતો નથી. મેં કહ્યું આ પ્રમાણે ઠગાવા કેમ દેનાય. તેમને કહ્યું એના છોકરાનો પણ એ રૂપિયામાં ભાગ છે એમ કહી તેને લઈ આવ્યા. તેણે પાંચ ભાગ રૂપિયામાં પોતાનો હોવાની વાત-કથુવ કરીને એ છોકરાની મા તો આઠ દશ દીનસ પછી મરી ગઈ પરંતુ રજારી લોકો તો રૂપિયા લઈ ચાલ્યા ગયા. આવા ઢોંગ મેં મણા રથ જોયા છે. અને લખવાથી વધારે લગાણ થાય, પરંતુ મત્ત વાતને તેથી કસક લાગતું નથી.

મરહુમ પ્રોફેસર મી. મણીલાલ નજીબાઈ દિવેદી સાથેના પરિચયથી મને આ વિદ્યા સંબંધે કેટલીક ગાંઠિતી મળી હતી અને તેમણે એ વાતની સત્યતા માટે પોતાના વિચાર જણાવ્યા હતા. આથી મેં કેટલાક એ વિદ્યાનો પુસ્તકો વાંચ્યા હતા. અને વધારે ૫ ની તો મેં સંખ્યાબંધ મેસમેરીઝમના પ્રયોગો કરી જોયા; તેથી પણ મને મેસમેરાઈઝ સિદ્ધિમાં સંખ્યજેટ દ્વારા પોતાની પાસે અમૂક મરેલા માણસો હાજર છે એમ ખબર મળતી અને તેના દ્વારા દૂરની ખબરો પણ મગાવવામાં આવતી. મને પણ પ્રત્યક્ષ અને પરીવારિક એ વિદ્યાની સત્યતાના અનુભવ થયા છે.

સાંપ્રતકાળમાં પાશ્વિમાત્ર વિદ્યાની કેળવણી લીધે આપણા આર્યવર્તના આજ તરફ કેટલાક લોકોની અરજી અને તિરસ્કારની લાગણી વધતી જાય છે. તેનું કારણ તે લોકોએ તેવા શાસ્ત્ર કે વિદ્યાનું અવલોકન કરેલું હોવું નથી. પરંતુ આજુ-જમાનો મોંઘા ખેંચતો છે.

આપણે ધાતકી વર્તન-શા માટે અટકાવીએ છીએ? જેઓ પશુઓને ઇજા કરે છે તેઓ પોતાની જાતનેજ [ધોષી જાતને] તુકસાન કરે છે એ નહીં જાણવાને લીધેજ આપણે એ ધાતકી વર્તન અટકાવતા નથી. પણ આખી પ્રજાનો આધાર મનુષ્યોમાં વધતા જતા સદગુણો ઉપર છે તેથીજ તેની વૃદ્ધિ માટે આપણે ધાતકીપણું અટકાવીએ છીએ; અને નજાણા તથા અનાથ પ્રત્યે દયા દર્શાવવી તેજ ગુણ ખરા બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય તથા જડ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને જુદા પાડે છે. હવે એક બાબત છે, જે મને લાગે છે કે તમારે યોદ રાખવી જોઈએ. તે આ છે: જ્યારે જળવાન અને નજાણા બાણ સામસામી હોય છે, ત્યારે સર્વે દયાળુ હૃદય નજાણા બાણ તરફ રહે છે અને બધી ફરજો જળવાન બાણને સિર રહે છે. લોકો કહે છે, “અમારાં પશુઓ ઉપર અમારો હક્ક છે-તેઓ અમારા કામને માટેજ અપાયો છે.” પણ ખરે જોતાં, તમારો હક્ક તેમના ઉપર જરાએ નથી. તમારો ઉપર તેમના પ્રત્યેના ફરજો રહેલી છે; અને તે પશુઓ અજાણીઓના વાળામાં રહે તેના કરતાં તમારા હાથમાં સુખી રહે તે માટે તેમને કેળવવાની તમારી ફરજ છે.

લોકો આવીજ રીતે બાળકો ઉપર માળાપોના હક્કની વાતો કરે છે. તેમના બાળકોને કેળવણી આપવાનો હક્ક છે અને તે બાળકોને કેળવવા તે માતાપિતાની ફરજ છે. જ્યાં સુધી તમે નજાણા કે અનાથ (પછી તે બાળક હોય કે પશુ હોય) તેનાં પ્રત્યે પૂર્ણ ફરજ બજાવો ત્યાં ત્યાં સુધી ‘મનુષ્ય’ ના હક્ક માંગવાનો તમને અધિકાર નથી. પશુઓ તે તમારો ગાના લાકડો છે. તમે તેમના તરફ ધાતકી વર્તણૂક ચલાવી શકો નહિ, પણ તમારી ફરજ તો તેમના જાનમાં વધારો કરવાની છે.

રિપરિચયુએલીઅમ.

(લેખક:—ત્રી.)

પ્રસ્તાવના.

મરેલા પ્રાણોને પાછા બોલાવી તેમનાથી કેટલીક હકીકત મેળવવાના અને અદ્ભુત ચમત્કારો જોવાના સંખ્યાગ્રંથ પ્રયોગો દાલમાં અમેરિકાખંડ અને યુરોપખંડમાં થવા લાગ્યા છે. અને તેવા જનારોના વિશ્વાસપાત્ર લેખો પંચ ઘણા સ્થળેથી મળી આવે છે. આ વિદ્યા સંજયે કેટલીક વખતે ધનન્તરિ માસિકમાં લેખો લખવામાં આવ્યા છે. પરંતુ આ વિદ્યા સંજયે અમેરિકા ને યુરોપખંડમાં કંઈ તપાસ થઈ છે કે નહિ અને તેમાં તેની સંતતતા જણાઈ છે કે નહિ, એ સંજયે વિસ્તારથી લખવા મહારા કેટલાક મિત્રો તરફથી અને અન્ય અહરથો તરફથી અગ્રામણ થઈ છે એટલે આ વિદ્યા સંજયે જાની શકે તેટલી હંકમાં માહિતી આપવા મહારા વિચાર છે. આપણા આર્યશાસ્ત્રમાં જૂતઆધા ‘પ્રેતજનવર ઇત્યાદિતુ’ વર્ણન છે. જૂતોની પીઠા કેટલાક સ્થળે જોવામાં આવે છે. જે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ જૂત વળઆતું બહાતું કરી ધુણે છે અને તે બહાતાપી મોટી યાત્રા એટલે લઘુ જવાની આપ વર્તને ફરજ પાડે છે અને કહે છે કે મને અમુક સ્થળે લઈ જવ ને યાત્રા કરાવે તો મહારા આત્માની ગતિ થાય એમ.

મી. જેમ્સ એડમન્ડ એમ. ડી.

મીસીસ એડમન્ડ.

મી. જેનર ગેલ હીલર.

મીસીસ જે. જી. હીલર.

મી. એલબર્ટ કીશ. એમ. આર. સી. એમ.

„ આઇ. એસ. જે. મેયરસ

„ રોબર્ટ કવેચ મી. ઇ.

„ સી. ગ્રસમ રોબર્ટ પીએચ. ડી.

„ હોરેસ એસ. થોમ્સ „

અને બીજાઓ.

„ એચ. ડી. જેનકન્સ આર-એડવો.

„ ડબલ્યુ. એમ. સ્વેપરટોન્સ સોલીસીટર.

„ એલફ્રેડ. આર. વોલેસ, એફ. આર. જી. એચ. અને બીજાઓને પાછળથી

ઉમેરવામાં આવ્યા હતા.

કમીટીના રિપોર્ટ.

સહચરકરો,

આત્મિક દેખાવોની હકીકત ઉપર રીપોર્ટ કરવા, કમીટી આપે નીમેલી, તેને રિપોર્ટ નીચે મુજબ છે.

આ કમીટીએ પંદર બેઠકો બરી હતી તે દરમિયાન ૩૩ શખ્સોને તપાસ્યા હતા. તેઓએ જે હકીકત તેમની રૂઝરૂ બનેલી તેનું વર્ણન આપ્યું હતું.

૩૧ શખ્સોએ લેખી હકીકતો આપી બતાવેલી રજુ કરી હતી-૧મી જે વિદ્યાન શાસ્ત્રીઓએ આત્મિક દેખાવો-Spiritual manifestations ની વિરૂદ્ધ અથવા તરફેણમાં પોતાના પ્રથમ મતો બતાવેલા તેવા સોફોને પણ કમીટીએ હાજરી આપવા તથા સલાહ આપવા બોલાવ્યા હતા. જે સોફો આ બધા દેખાવો-ધર્તીંગ અને ઠગાઇનું પરીણામ છે એમ કહેતા તેઓએ પણ કમીટીએ બોલાવ્યા હતા. પરંતુ જે સોફો આરી બાબતમાં માનનારા હતા તેમની પામેથી પુરાવો મેળવ્યો હતો. અને જેઓ આના દેખાવો-આધ્યાત્મિક બાબતના ટોંગ છે એમ કહેતા હતા તેઓ કંઈ પુરાવો આપી શક્યા નથી.

આવી તપાસ જતેજ કરવી જોઈએ. એમ કમીટીને લાગવાથી આ કમીટીએ ૭ સમ-કમીટીઓ કરી હતી.

આ ૭એ કમીટીએ પોતાના રીપોર્ટ આપી દીધા છે, અને તે ઉપરથી જણાતો કે ધણી વખત તો સમ કમીટીના મેમ્બરો પોતે બીજા મીડીઅમ (બુનેટ) સીનાય સાક્ષીઓ આપી છે. જો કે તપાસ થઈ શકતી વખતે તો તેઓ આવા આત્મિક-દૈવી-અનાવોની સત્યતા માનતા ન હતા.

બધા રીપોર્ટો ઉપરથી નીચેની હકીકત મર્વ માન્ય જણાઇ છે.

૧ ધરની બીંતો, મીલોંગ અને ફરતીચરતી વસ્તુઓમાંથી કંઈ પણ દીક્ષ્યાય થયા વગર જુદી જુદી જાતના અસાધ્ય નીકળતા હતા

૨ ઉમ્મરે વજનદાર ચીજો, હાજર રહેલા માણસોના કે કોઈ બીજી તદખીરથી હલાવવા ચલાવવા સીવાય હાલની હતી.

૩ આ અવાજે અને હીલચાલ હાજર થયેલાના કહેવા મુજબ અને બનાવવામાં આવતી સંજ્ઞા પ્રમાણે થતી હતી અને તેજ મુજબ એવી નીચાનીઓથી વાતચીત પણ થતી હતી.

૪ આવી રીતે મળતા જવાઓ કે વાતચીત સાધારણ ગામતની હતી અને કોઈ વખત તો એવી હકીકત જણાવવામાં આવતી કે જે કોઈ એકાદ માણસ પ્રથમથી જાણતો પણ હોય.

૫ આવા બનાવો બનવા માટે અમુક વખત કે અમુક પ્રસંગ જોઈએ તેવું પણ નથી જો કે અમુક શખ્સોની રૂબરૂ તે બને અને અમુકની ગેરહાજરીમાં ન બને એમ જોવામાં આવેલ છે, જો કે હાજર કે ગેરહાજર શખ્સોની આવા બનાવ બનવાની ગામતમાં માન્યતા હોય કે ન હોય.

૬ તો પણ ઉપર બતાવેલા માણસની હાજરી કે ગેરહાજરી ઉપર આ બનાવ બનવાનું ચોક્કસપણું કહી શકાય નહિ.

મોઢાંનો અને લેખી જે પુરાવો રજુ થયો છે તે લગભગ એક સંરખો છે અને તે ઉપરથી તેના વિભાગ નીચે મુજબ પાડી શકાય તેમ છે:—

૧ તેર સાક્ષીદારો કહે છે કે તેમણે વજનદાર ચીજો અને માણસો હવામાં ઉડે થતાં અથવા ઘોડો વખત રહેતાં જોયાં છે. નીચે કોઈ પણ જાતનો ટેકો હોતો નથી.

૨ ચૌદ જણ કહે છે તેમણે હાથે અથવા તેરીજ બીજી નીચાનીઓ જોઈ છે. આ હાથો કે નીચાની સજ્જત અને હાલતી ચાલતી દેખાય છે અને તેમને તેઓએ કેટલીક વખત અડકી કે પકડી જોયું છે તેથી તે કોઈ જાતની બનાવટ કે બાંતીથીજ દેખાય છે તેમ નથી.

૩ પાંચ જણ કહે છે તેમનાં પોતાનાં શરીરનાં કોઈ પણ ભાગ ઉપર જ્યારે બીજાં લોકો હોય ત્યારે, કંઈ અદ્રશ્ય શખ્સ અડતો અને હાથ ફેરવતો અનુભવ્યો છે.

૪ તેર જણ કહે છે કે વાજીત્રો કે જેને કોઈ રીતે વગાડતાં જોવામાં આવતાં ન હોય તેવાં આપોઆપ ગાયનકળા મુજબ ગાયતો ગાતાં જોયાં છે.

૫ પાંચ જણ કહે છે બળતા અંગારા કેટલાક લોકોના હાથ અને માથાં ઉપર મેલેલા જોયા છે છતાં તેમને કોઈ પણ જાતની પીડા કે દરદ થયું નથી અને જણ જણ તો તેવી હકીકત પોતાના ઉપર કોઈ પણ ધન વગર જતેલી હતી તે વાત કથુલ કરે છે.

૬ આઠ સાક્ષીદારો કહે છે કે તેમને ગણગણાટ અને લખાણથી ધણી વખત ચોક્કસ ખગર આપવામાં આવેલી કે જેની સત્યતા વિશે તેમને કે બીજાઓને તે વખત માહેતી પણ ન હતી—પરંતુ પાછળથી તપાસ કરતાં તે હકીકત સત્ય જણાઈ હતી.

૭ એક સાક્ષી કહે છે કે તેને એક વખત ચોક્કસ હકીકત મળી હતી પણ પાછળથી તે ખોટી જણાઈ હતી.

૮ ત્રણ જણ કહે છે કે તેમની રૂબરૂ સીસાપેન અને રંગથી તસવીર (ફોટો) એટલી તો ઘોડી વખતમાં અને એવી રીતે નૈમાર થયેલ કે તે માણસ જાનથી બની શકેજ નહિ.

૯ દમ જણ કહે છે કે તેમને અવિશ્વમા બનનારી હકીકતના ચોક્કસ ખગર મળ્યા હતા અને તે વગી ક્યારે ગોળમ ગનગે તે મીનીંગ અને કલાક મુદ્દા મળ્યા હતા.

હિપરની હકીકત મિયાય સમાધીમાં બોલવાનો, આરામ કરવાનો, આપોઆપ લખવાનો, બધાં ઓરડામાં ફૂલો અને ફૂલો દાખવ થવાનો, હવામાં અવાજ થવાનો, કાચમાં અને તેવી ચીજોમાં જુદા જુદા દેખાવાનો અને માણુસજાતનું શરીર બહુજ લાંબુ થઈ જવાનાનો પુરાવો પણ આપવામાં આવ્યો હતો.

આવા બનાવ બનવાનાં કારણો જુદા જુદા ઇસગોએ જુદાં જુદાં આખ્યાં હતાં:— કોઈ કહે માણુસનું શરીર છૂટે પડી ગયા પછી જીવ આવું કરે છે, કોઈ કહે શેતાનની સત્તાથી, તો કોઈ કહે આત્મિક બળથી અને કોઈ કહે છે કે આ તો હોંગ અને ફગાઈથીજ થાય છે.

આ બાબતમાં કેટલીક ચોપડીઓ પણ લખાયલી છે કે જે વાંચવાથી એ બાબતમાં પોતાનું જ્ઞાન જેને વધારવું હશે તે વધારી શકશે.

આ બાબતમાં જે પુરાવો છાપવામાં આવ્યો તે આપનારનો મોટો ભાગ આગરદાર ગૃહસ્થ અને જેઓને જુદું બોલતા કે દગવા કંઈ પણ કારણ નથી તેવાઓનો હતો—વળી આ બનાવો એવા તો અસાધારણ છે કે જે ન્યો ત્યાં મળી શકે તેમ નથી. વળી પૃથ્વીનો મોટો ભાગ આવા બનાવો અલૌકિક—અમાનુષ્ય કારણોથી બને છે એમ માને છે અને તે બાબતનો કોઈ પણ ફિલસોફીથી ખુલાસો મળતો નથી; તો પછી આ વિષય બાબત બહુ સંભાળ અને ગંભીરતાથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે આ પુરાવો અને રીપોર્ટો છાપવા માટે કમીટી બસામણુ કરે છે.

સખ કમીટીઓના રીપોર્ટ.

પહેલી કમીટી.

આ કમીટી તા. ૧૬-૨-૬૯ ના રોજ નીમાઈ ત્યાર પછી તેની ૪૦ બેઠકો પ્રયોગો અને પરીક્ષા કરવા માટે થઈ હતી.

આ બંધી બેઠકો મેન્મરોના ખાનગી રહેવાનાં ઘરોમાં મળી હતી કે જેથી કરી જે કાંઈ સાંચા કે તેવી તજવીજ પ્રયોગોની બાબતમાં થઈ શકે નહિ.

જે ખંડમાં પ્રયોગ થયેલા તે ખંડમાં હમેશનો ચાલુ મરમામાનજ હતો—આ પ્રયોગોમાં વપરાતાં ટેબલો, બધાં ખાણના ટેમ્પો હતાં કે જે મુશકેલીથી ખસી શકે તેવાં બારે હોય છે, જેમાં નાનામાં નાના ટેબલો કુટ ૫" ૪" લાંબા અને ૪" કુટ પહોળાં અને મોટાં ટેબલો તો કુ. ૯-૩" ૯. લાંબા અને ૪ કુટ પહોળાં હતા, અને તેજ પ્રમાણમાં વજનદાર હતાં. આ ઓરડાઓ, ખુરસી ટેબલો અને બીજાં સામાન પ્રયોગથી પેલા પ્રયોગ આવતાં અને પ્રયોગ પછી તપામવામાં આવતાં અને તેમાં કંઈ છુપો સાચો કે કમાન કે તેવી કંઈ કળ-સુકિત નથી તેની ખાત્રી કરવામાં આવતી હતી, અને ગેસ લાઇટથી ઘણી વખત પ્રયોગો થતા હતા.

મીડીયમ (જુવા) તરીકે જે લોકો એ ધધો લઈ બેઠા હોય અથવા પેમા માટે કામ કરતા હોય તેવાઓને પસંદ કરવામાં આવતા નહિ, પરંતુ કમીટીના મેન્મરો અથવા બીજા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો અને જે લોકોનો કંઈ સ્વાર્થ ન હોય તેવાઓને પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા.

કમીટીએ કેટલીક સખા-બેઠક મીડીયમ (જુવા) ની ગેરહાજરીમાં પણ બરી હતી—આ બધાં લખાણમાં મીડીયમ (મધ્યસ્થ) નો અર્થ એવો સમજવાનો છે કે જે માણુસની

હાજરીમાં આ આત્મિક અને તેવા બનાવ બનતા હતા-તેવા માણસને સમજવાનો છે. ખેડક તેના સિવાય બરવાથી-જેવા બનાવો તેની હાજરીમાં બનતા હતા તેવા તેની ગેર-હાજરીમાં બનતા ન હતા.

આ તપાસ ચલાવવામાં કમીટીએ પોતાની બુદ્ધિ જોટલી ચાલી તેટલી ચલાવી છે અને ક્યાંક પણ કઠાઈ કે દગો ન થાય તેને માટે પુરી ચોકસી કરેલી છે.

આ કમીટીએ જે વાતો-બનાવો બન્યા, જે જોઈ શકાયા અને દેખીતી રીતે સાબિત થયા તેનીજ તોંધ લીધી છે.

અનુભવી પ્રકીર્ણ ઉપાયો.

૧. દર્દદર્દે-યાને બીચમ્સ પીલ્સ.

ત્યાં જુઓ ત્યાં પ્રિસેપ્સીયા કે પેટનો દુખાવો છે, કાંઈ કહેશે કે મરડો છે, તો વળી કાંઈ કહેશે કે બદ્દનખીયી પેટ, સાફ નથી આવતું, એકાદ બે રવ્ય લો. તો વળી કાંઈ પેટનું દવાનો નુસબો કહેશે કે બાઈ બદ્દન સરસ નાણાં વસુલ ? આપણને તો કાંઈ દંદાડો પેટમાં દુઃખેજ નહિ ને ! તેનું કારણ શું ? બીચમ્સ પીલ્સ જે ૧૯૧૩ ની સાલમાં ૦-૧૭-૬ ની મળતી હતી તે લેવી. જેમાં ૫૬ ગોળા આવે છે. શું પેશીંગ ફાઇન આવે છે. અને તેથી તેની લેહનત પણ ઓર છે. બાઈ તમારી બૂલ છે અમારા હૃદય તરફથી અમેાન ડ્યુક્સ પીલ્સ જે દેશી બનાવટની છે તે ધણીજ સસ્તી પડે છે તે બીચમ્સ પીલ્સનું પ્રીસક્રીપ્શન કહીએ તો ચાલશે. જરૂર હોય તો બોપાળા નં. ૧ જેની કિંમત ધૂણ છે તે રૂ. ૧ થી ૧૫ સુધી આપો છો તે નીચે પ્રમાણે છે.

Alces (એળીઓ) ૩ ભાગ,

Powdered Ginger (સુંક) ૩ "

Powdered Soap (સાબુ) ૧૦૦ "

આ પ્રીસક્રીપ્શન બીચમ્સ પીલ્સના પ્રીસક્રીપ્શન તરીકે જાહેર થયેલ છે.

૨. મરતક મરો ઝટ.

માથાના દુખાવાને માટે પણ ઉપચારો અને પેટનું દવાઓ બહાર પડેલાં છે. જેમાં પણ ભાગે વેસેલાઇનનો મલમ અને પીપરમીટનું તેજ મેળવેલાં હોય છે. પણ સ્ટર્સ હેક્ટ્રેક્ટ ક્યોર જેમાં આવતી ૧૨ ટીકડીઓ હોય છે તેની કિંમત-૧૯૧૩ માં ૦-૧૨-૦ ની હતી તેને માટે ધરાંપરાં થાય છે તેનું કારણ શું ? આ પ્રીસક્રીપ્શન પણ આગળ જાહેર થયેલો નં. ૨ જે નીચે પ્રમાણે છે.

એકોનાઇટ (વજનાગ) ૩.૫૨ ગ્રેન.

કેફીન (Caffein) " ૦.૫૮ ગ્રેન.

સ્કુમરિ એન્ડ મીલ્ક " ૪.૫૦ ગ્રેન.

સ્તંભ હેઠ ઝોછક ક્યોર કોઈ પણ જાતના સખત દુઃખાવાને મટાડે છે. અમો ખાસ દરે જાણીને બલામણુ કરીએ છીએ કે ફેન્સી પેક્ષાગ ઉપર મોહ ન પામતાં જાતે દેશી માત્રાઓમાંથી તૈયાર કરો. આગળ અમારા રામકાંચનનો ઉપયોગ માત્ર શ્રીમેદ દાસવાળા એક વૈદ્યજ્ઞે કર્યો છે તે વૈદ્ય સવબહાદુર મુંદરનાથ શેઠ જે. પી. સોલીસીટર મોઢરી-પખ્લીક તરફથી દવાખાતું ચલાવે છે. આવા ઉપચારોમાં વ્યર્થ નાણાં ગુમાવના કરતાં કુંકમાં જાતે તૈયાર કરતાં શીખો અને જાને વેં થાય, કોઈને પણ ઉપરની દવાઓ તૈયાર જોઈશે તો અમો તૈયાર કરી આપીશું તે આ પત્રદારા જણાવશે.

આશા છે કે તૈયાર ઉપર બેમવા કરતાં જાતમહેનત કરતાં શીખશો અને મને લી-ધેલા કાર્યમાં જરા અપાયશો.

૬. ચાંદી કે ટાંકીના ઉપાય.

ચાંદી કે ટાંકી એક પુરામાં પુરા અને ચોપી રોગ છે. કોઈ જાતની બદીથી ખરાબ વ્યવહારથી, પ્રોસ્ટીટ્યુટો જેવી ખરાબ ઝીઓના સહવાસથી આ રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે. ઘણાં યુવાન પુરૂષો આ બચકર રોગના પંજામાં સપડાય છે અને તેનું કારણ યુવાવસ્થાએ પહોંચતા પૈસાની અછત, કન્યાની ખોટ, તંગ સ્થિતિ અગર તો માયાપોની સખ્તાઈ, ગેર-સમજના પરિણામે આવા ખરાબ સંજોગોમાં આવે છે અને રોગના ભોગ થાય છે.

મુમઘ જેવા સ્થળમાં સપડાવાના રસ્તા ઘણા હોય છે અને તેને પરિણામે પાછળથી ખરતાવાનો વખત આવે છે. લીલાવતીના ખેલમાં સુમતિ વિનાસને લીલાવતીના સવાદના ગાયનમાં કહે છે તે શા. સાક્ષર શ્રી ગણગાથાએ ઉત્તમ મોઘ આપેલ છે.

x x x x x

ગુણવતી ગુણીયલ ગોરી ગુણીકા.....લી.

— હરે પુરપુત હીર.

આ એક સ્તંભ સ્તોત્રજ ગણાશે. સારા ખાનદાન કુટુંબના બાળકોજ આવા પ્રસંગોમાં ફસાય છે અને હેરાન થાય છે. આ રોગમાંથી કેટલી વ્યાધિ મુક્ત થાય છે તે વીતિ હશે તે બધી ચકશે.

આ દર્દને માટે અમારા આંતરનામાં આવેલ છે કે ગામુકડાં કરીને જંગલમાં નાના ચીમડાં (ખાટા) જેવાં પીળા રંગનાં થાય છે. પીલડીના ફળ જેવાં પણ મોટાં થાય છે. આ ફળનો રમ કાઢી એક શેર રસમાં શા. રા. બાર પારો (હરણીયો) નાંખો અને એક શીલામાં ખુબ મારી પેક કરવો. તે પારો અદર ચાર છ માસે નહન પીમળા જશે એટલે મરી જશે. પારો મર્યા બાદ આ રસને ઉપયોગ લેવો. એક ગા. બાર હથેલીમાં નાંખી ખૂબ ખેન્ને હથેલી ચોળવી એટલે રસ પ્રવેશ કરી જશે. આ પ્રમાણે ત્રણ ચાર વિનય પ્રેક્ષીય કરવી અને હથેલી મુની જેવી તેમજ છમ્મી સ્વાદ લઈ જોવો. બ્યારે એકદમ કઠની લાગરો એટલે ડાહ્ય કોઠકું વધ જશે ત્યારે આ રોગ રસનો લેશે એટલે જડમૂળમાંથી જશે.

આ રોગને માટે એક જર્મન પ્રોફેસર ઇંગકચન કાઢેલાં છે તેનાથી પણ ૩૬ દલાકમાં માથું થાય છે પણ તેની કિંમત અત્યારે રૂ. ૨૦૦ ઉપર થાય છે પણ ઉપરની દ્રાવ કરવા જેવી છે. પરમાર્થી પુરૂષો આ પ્રયોગ અનુભવી જોશે. હાય એજ.

ઉપર આપણે આમએ તે કાંદા (ડુંગળી) અને અલુખડાં (અળવીની ગાંઠો) છોલીને સાફ કરી લગાવી પાટો બાંધવાથી આરામ થાય છે.

(૨) મારી જીને પણ ગમે વર્ષે સં. ૧૯૭૨ ના આસો માસમાં સાથળ નીચે “ રાજ્ય ” જેવું દરદ ઉપડી આખો જમણો પગ સાથળના મળથી સુચ આખ્યો હતો. તે ઉપરોક્ત કાંદા તથા અલુખડાંના ઉપચારથી તદ્દન એ દિવસમાં સાથ થઇ ગયો હતો અને દરદ બેસી ગયું હતું. જે હજી ઉપડ્યું નથી. માટે સર્વ સજ્જનોના હિતાર્થે ધન્યન્તરિખં એ મારી અનુભવી સૂચના દાખલ કરશે. ધણીખરા લોકો પ્લેગની ગાંઠ ઉપર એકલા કાંદાની પણ પોલીસ ગારે છે ને તેથી લાભ થાય છે. તે વખતે અમો ધન્યન્તરિખં આઠક નહેતાં જેથી કુદરતી ઉપચારના લાભથી અચૂત હતા.

રા. રા. આગળ દાણલાઇ માસ્તર-મગોદ.

૮. કાલેરાની દવા.

૧ પહેલો ઉપાય:—મરચાં ૩. ૦૧ પા ભાર અને દહીં ૩૧. ૨) ભાર કલાકે કલાકે આપવાથી ગમે તેવું કાલેરા હોય તો મટે છે.

૨ બીજો ઉપાય:—બીલામું ૩. ૦૧ પા ભાર આમલીનો કચુકો ૩૧. ૦૧ પા ભાર જેની ગાંઠી ૩૧. ૦૧ અરધાભાર ૩. ૨ ભાર ડુંગળીના રસમાં ઘોળીને દેવાથી એકદમ મટે છે છતાં એકવાર વધુ પાવાથી ફરીવાર ઉચ્ચલો કરી ચકશે નહિ.

પદ્ધતિ:—દહીં, ચોખા, ડુંગલીતું પાણી, ટોપરાતું ખમણું, મરચાં અને ખટાસ. લીંપુ દેવા. મીઠું પદ્ય નથી. ભુખ લાગે તોજ ખાય.

૯. પ્લેગની દવા.

કઠું, કરીયાતું, લીંબડાની અંતરજાલ, અને લીંબડાની ગળાં એ ચાર વસ્તુને ઉકાળી પીવરાવવું જેથી પ્લેગનો તાવ ઉતારે છે, ગાંઠ બેસી જાય છે, અને આરામ થાય છે. ગાંઠ પર આયોડાઇન ચોપકું. દરદીને પેટમાં બળતરા થતી હોય તો ખડસલીયો, પીતપાપેડો, લીંબડાની છાલ, ધાણા અને કાળા ધાખ એ બધા વાંટી પાણીમાં પાવાથી પેટમાંની બળતરા શાન્ત થાય છે. તાવ ઉતારવા માટે લીંબડાની મેળો મેળો થકે તો દેવી નહિ તો લપરની દવાઓ બસ છે. ખોરાકમાં કાંજ કે દૂધ માત્ર ઇચ્છિય થાય તો એક બે દહાડે દેવા. પાણી ઉકાળેલું અરધોઅરધ ખાળીને ઠંડું પાડેલું દેવું.

૧૦. કૂમીનો સિદ્ધ ઉપાય.

૧ લીંબડાની લીંબોળીતું તેલ તંબા ટરપેટાઇન સરખે ખાગે લઇને જીવાતની જગેપર લગાડવાથી આરામ થાય છે.

૨ જનવરને ઘાઈ પડેલું હોય ત્યાં લીંબડાની લીંબોળીતું તેલ તથા ખરા સીંદોર લગાડવાથી મટે છે.

૧૧. હરશનો ઉપાય.

૧ અરધા રૂપિયા ભાર લીંબડાની લીંબોળીના મીંચની ભુટ્ટી સાકર સાથે ખવડાવવાથી લોહી પડતું મટી મશા નાશુદ થાય છે.

૨ લીંબોળીતું તેલ માખીઓના કંટાળાથી બચવાનો એક અકરીર ધલાજ છે.

રા. રા. વૈદ્ય ભાઇશંકર લીમજી પાંધરી.

૬૫.

દૂધના શુભ દોષ સંબંધી ધન્વન્તરિ માસિકમાં આગળ લખાઇ ગયું છે પરંતુ તેના ઉપયોગ ગરમ કરીને કરવાનો દોષ તો તેને કેવી રીતે ગરમ કરવું અને દૂધના યોગકને કઇ વસ્તુઓ અનુકૂળ છે અને કઇ વસ્તુઓ પ્રતિકૂળ છે તે જાણત ધણી અગત્યની છે. એ સંબંધી વૈદ્ય પત્રમાં એક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે લેખનો હિંદીમાંથી અનુવાદ આ માસિકમાં આપવો અમને અગત્યનો લાગ્યાથી આ નીચે લખવા દેરેલો છે. (તંત્રી.)

દૂધને ગરમ કરવાની વિધિ:—વૈદ્યશાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે જોટલુ દૂધ હોય તેનાથી અરધું પાણી મેળવીને ઉતું કરવું જોઇએ. જ્યારે પાણીનો ભાગ જળા નય ત્યારે નીચે ઉતારીને ટાંક થવા દેવું જોઇએ. ફરી તેમાં ખાંડ, છુર, પતાસાં, અથવા સાકર નાખીને જોઇએ. ખાંડ રહિરને પરિષ્કૃત કરે છે અને દૂધને હજમ થવામાં મદદ આપે છે. આવી રીતે ગરમ કરેલું દૂધ હલકું, વાત, પિત્ત અને કફ ત્રણે પ્રકૃતિવાળાઓને અને રોગીઓને માટે અત્યન્ત હિતકર છે. પાણી નાખ્યા વિનાતુ પકવેતું દૂધ પાચનમાં અત્યન્ત ભારી હોય છે. એવું દૂધ જો કે ઘણું પીણિક અને ગળાકારક હોય છે પણ હજમ કરવા માટે પણ શરીરમાં અધિક સામર્થ્યની જરૂર છે. માટે વિશેષ શક્તિશાળી અને કસરત કરનાર લોકોએજ એવું દૂધ પીવું જોઇએ. રોગી અને મંદગતિવાળા મનુષ્યોએ તો જ્યારે દૂધમાં નાખેલા પાણીનો પોણાભાગ જળા નય અને એક ભાગ રોષ રહે ત્યારે ઉતારી ટાંક પાડી પીવું જોઇએ.

ખરાબ દૂધ:—જો દૂધનો સ્વાદ અને વર્ણ બદલાઇ નય છે, તે ખાટુ થઇ નય છે, તેમાં ફૂગ્ગંધ આવવા માંડે છે અને તેના ઉપર શીજીની સમાન એક પદાર્થ જામે છે. જોરા દૂધને જાંઘડું કે ખરાબ/દૂધ જાણવું જોઇએ. એવા દૂધને પીવાથી શરીરને ઘણીજ હાનિ થાય છે. ગાય કે બેંસતું દૂધ દોષા પછીના વખતથી ત્રણ પડી (કલાક-સવા કલાક) ના અંદર જો ગરમ ન કર્યું હોય તો પછી તેને ખાવાપીરામાં ન લેવું જોઇએ. વૈદ્યશાસ્ત્રમાં આવા દૂધને અતિ હાનિકારક બતાવ્યું છે. દોષેલું દૂધ પાંચ ઘડી કે બે કલાક સુધી ગરમ કર્યા સિવાય પડવું રહેતો તે અનેક પ્રકારના વિકારો અને રોગોને ઉત્પન્ન કરવાનાશું થઇ નય છે. એક અભ્યર્થન એવું છે કે ગરમ કરેતું દૂધ પણ દસ ઘડી પછી ખરાબ થઇ નય છે. ગરમ કરી ટાંકા દેરેલા દૂધને ફરી ફરી ગરમ કરવામાં આવે તો તે વિપત્તિ સમાન થઇ નય છે.

જનશરોમાં બદ્ધામદ્યના નિર્ણયકર્તા પ્રાચીનાચાર્યોએ દોષેલા દૂધને બે ઘડી પછી અમદ્ય માન્યું છે. એટલે જો પદાર્થોનાં વર્ણ સ્વાદ, ગંધ અને રૂપ બદલાઇ ગયાં હોય એવા સમસ્ત પદાર્થો પણ ખાવામાં અમદ્ય માનેલા છે. દોષાના સાત કલાક પછી સર્વ પ્રકારનું દૂધ મોં તો ગરમ કરેલું હોય કે ઠંડું હોય અમદ્ય થઇ નય છે. જો વિચાર પૂર્વક જોરામાં આવે તો આ વાત સર્વથા સત્ય માત્રા પડે છે. સાત કલાક પછી દૂધનો સ્વાદ અચર્ય બદલાઇને તે ખાટુ થઇ નય છે. માટે દૂધને ગરમ કરેતું હોય તો પણ અધિક સમય સુધી પૂડી ધાંડવું ન જોઇએ.

ગાય, બેગ વગેરે પશુઓનું દૂધ સારના કરતાં સાંજનું વધારે હલકું હોય છે. કારણ કે સાતમાં પશુઓનું આવજા રનાતું કામ જપ રહે છે, માટે સારનું દૂધ સાંજનો

દૂધ કરતાં ભારી હોય છે. દિવસમાં સૂર્યની ઉષ્ણતા હોવાને લીધે અને પશુઓને ચાલવા કરવાનું હોવાને લીધે સાંજનું દૂધ હલકું હોય છે. માટે સત્તારના દૂધ કરતાં સાંજનું દૂધ વધારે હિતકર છે. વાયુ અને કદ પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોને સારાના વખતનું દૂધ વધારે અનુકૂળ પડે છે.

દૂધનાં તત્ત્વ:—૧૦૦ ભાગ દૂધમાં ૪ ભાગ પૌષ્ટિક તત્ત્વ, ૩૩૩ ભાગ ચરબીવાળા પદાર્થ, ૫ ભાગ શ્વેતસાર (રહેણું), ૯૪ ભાગ ક્ષાર અને ૮૬૩ ભાગ પાણી અથવા પ્રવાહી તત્ત્વ છે. દૂધમાં સારીસે પોષણ આપનાર સ્વર્ણનાં તત્ત્વ સંભાષેલાં છે. માટે રોગી, સિદ્ધ અને યોગી પુરુષ દૂધ વડેજ આરોગ્યતાપૂર્વક જીવન ગાળે છે.

કેટલાંક લોકોને દૂધ પીવાથી શ્વેત થાય છે અને કેટલાંકને કમજોર થઈ જાય છે. તેનું કારણ એ છે કે ઘણાપણે લોકોને દૂધ પીવાનો અભ્યાસ હોતો નથી. જો તેમને દૂધ પીવાનો અભ્યાસ થઈ જાય તો તે સારી પેઠે ખચી શકે છે. અનિયમિત રૂપથી પણ દૂધનું સેવન કરવાથી તે સારી પેઠે પચતું નથી. દૂધ પીવા પછી ઉપર તરતજ એ ઘણું પાણી પીવામાં આવે તો દૂધના પાચનમાં ગડગડ થઈ જાય છે. દૂધ સાથે વિશેષ પાણી કે પાણીવાળા પદાર્થોના સંયોગથી દૂધ પેટમાં જઈને ખરાબ થઈ જાય છે.

મા, કાંઈ અને અનેક તરહની ઉત્તેજક તથા વિગારી ધીમોતું સેવન કરવાથી અથવા ધડીએ ધડીએ જુલાણનાં ઔષધો લેવાથી પાકરથળી એકદમ ખરાબ થઈ ઘણી કમજોર થઈ જાય છે અને ફરી દૂધ જેવા પદાર્થને પચાવવામાં અસમર્થ હોય છે. યકૃત, ખરજ, આમાસય વગેરે યકૃતો જમડી જેવાથી પણ દૂધ સારી રીતે પચતું નથી. પેટમાં વાયુની વૃદ્ધિ થવાથી દૂધ ત્રાયકુ પડે છે. ભારી પૌષ્ટિક અને સિન્ધુ પદાર્થોનું ખૂબ પેટ ભરીને જોતજન કરી કાલી પડી રહેનાર માણસોની પણ પાકરથળી જમડીને દૂધ પચતું નથી.

એના સિવાય દૂધ નહિ પચવાનાં બીજાં અનેક કારણો જેવામાં આવે છે. જેને દૂધ પીવાનો અભ્યાસ નથી અર્થાત્ જેમને કોઈ પણ કારણ નહિ હોવા છતાં કેવળ અભ્યાસના રોપથી દૂધ પચતું નથી તેમણે પહેલાં થોડું થોડું દૂધ પીવાનો અભ્યાસ. રાખનો નેંદ્રજો. એકદમ ઘણું દૂધ પીવું ન જોઈએ. ગાંધના તાજા દૂધમાં દૂધથી અરધું પાણી મેળવી ગરમ કરવું. જ્યારે તે સારી રીતે હજી રહે અને તેમાં થોડો અંસ પાણીનો રોપ રહે એટલે ઉતારી ખાંડ કે પતાસા નાંખીને થોડી થોડી માત્રાથી જે ત્રણ વારમાં પીવું જોઈએ. બીજા દિવસે થોડું વધારીને પીવું જોઈએ. એ પ્રમાણે ક્રમથી પ્રતિ દિવસ દૂધનું પરિમાણ વધારવું જોઈએ. જ્યારે દૂધ પીવાનો અભ્યાસ થઈ જાય અને દૂધ વગર આડથે સહેજમાં હજમ થવા લાગે ત્યારે યથેચ્છ રૂપથી દૂધ પીવામાં કાંઈ હરકત નથી. જે લોકોની જઠરાં ગિનની કમજોરી કે મંદતાથી દૂધ ન પચતું હોય તેમણે દુધમાં ૨-૩ લીટી પીપર કે સૂકો કાકરો નાંખી ઉપર કલા પ્રમાણે દૂધ પકડીને પીવું જોઈએ. જેમને દૂધ પીવાથી શ્વેત, રોગ, પેટમાં ગડગડ કે વાયુના વિજ્ઞાન થઈ જાય છે તેમણે દૂધમાં આદુ કે સૂકું અને તજ પકડીને પીવું જોઈએ. આવી અવરથામાં દૂધમાં કિંચિત્ સોડા ખાકરાં કે ૩-૪ ગ્રામ ચૂનાનું પાણી મેળવીને પીવાથી વિશેષ ઉપકાર થાય છે. જેમને દૂધ પીવાથી અરજિ, શૂષ્ક ન લાગવી વગેરે વિકાર પેદા થઈ જાય છે તેમણે દૂધમાં ચીત્રકના ખજાની છાલને પકડીને પીવું જોઈએ. દૂધ ઉત્તમ પ્રકારે ન પચવાથી જેમને કોઈ કાંઈ-મતા થઈ જાય છે તેમણે દૂધમાં થોડી સોડા કે ટ્રાન્ક પકડીને પીવું જોઈએ. કમજોરતાની વધારે ફરીવારમાં થોડી સોનામુખી નાંખીને દૂધ પકડીને પીવું સારું છે. જેમને ઘણાં નીંદ્રુ અને વિગારી ઔષધોના સેવનથી કે ધડીએ

ધરીએ જીવાળની દવાઓના સેવનથી આંતરડાઓમાં ઘણી કમજોરી કે વિષની અમર હોવાના દરજ્જે દૂધ પગી શકતું ન હોય તેમજો યોગા, ઐરોચક વગેરે પદાર્થોની સાથે દૂધને પચીને સેવન કરવું જોઈએ.

દૂધના મિત્ર અને શત્રુ—દૂધમાં ક્ષાર અને ખટાશનાં જોડાં તત્વ સમાયેલાં છે તેમના સિવાય જો દૂધની સાથે ક્ષાર કે ખટાશનો યોગ થાય છે તો તે હાનિકારક થઈ જાય છે. એટલે ક્ષાર કે ખટાશનો સયોગ થવાથી દૂધના ગુણકારી તત્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે દૂધના ઉપયોગમાં એવી વાતોનું વિશેષ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

આ વાત સર્વ લોકો સારી પેઠે જાણે છે કે દૂધની સાથે ક્ષાર કે ખટાશનો સયોગ થતાં જ તે કારી જાય છે. તેજ પ્રમાણે ખટાશ અને ક્ષારવાળા પદાર્થો જોડે દૂધનું સેવન કરવામાં આવે તો તે શરીરને ઘણી હાનિ પહોંચાડે છે. સમ્પૂર્ણ વૈદ્યક ગ્રંથોના મત છે કે જો દૂધનો ઉપયોગ ભોજનની સાથે કરેલો હોય તો સવળા ભોજ્ય પદાર્થોના ખાધા પછી દૂધ પીવું જોઈએ અથવા તો ભોજનના આખરમાં જાત સાથે દૂધ ખાવું જોઈએ. જો ભોજનમાં ખટાશ, મરચાં, તેલ, પાપડ, લાસણ, હુંગળી વગેરે પદાર્થ નહિ હોય તો ભોજનની સાથે દૂધ લેવામાં પણ કંઈ હરકત નથી.

દૂધના મિત્ર:—દૂધમાં ઘણું કરી સમ્પૂર્ણ રસોનો સમાવેશ છે. એથી છજે રંગોના સમાન રંગાવવાળા પદાર્થ દૂધના અતુલ્ય એટલે દૂધના મિત્ર છે. તેથી આગળી, હરડે, ચક્ર, પીપર, મરી, સિંધવ વગેરે જીવાળ રસવાળા પદાર્થોની સાથે દૂધનું સેવન કરવાથી કંઈ હાનિ નથી. એ સિવાય પૂરી, ગેટલી, બાત, ધી, માખણ, મધુર ફળ, મધ અને સખળા મધુર પદાર્થ દૂધના મિત્ર છે એટલે સખળા પુષ્ટિકારક અને અગ્નિને દીપન કરનાર પદાર્થો દૂધના મિત્ર છે.

દૂધના શત્રુ—મિથુનના મિત્રાચ બાકીના જ્યાં ક્ષાર દૂધના શત્રુ છે એટલે દૂધને ખરાડે છે. તેજ પ્રમાણે આગળા મિત્રાચ બાકીના જ્યાં ખટા પદાર્થો દૂધના શત્રુ છે. મગ, મર, મૂળા, હુંગળી, લસણ, રાઈ, મચ્છીયું, તેલ, મદિરા, આસવ, માછલી અને માંસ એ સવળા પદાર્થો દૂધના શત્રુ છે. આ પદાર્થો દૂધની સાથે સેવન કરવાથી કંઈ અને રક્તપિત્તાદિ રોગ કુપિત થાય છે. દૂધની સાથે દાર અને આસન સેવન કરવાથી પિત્તના નિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. દૂધની સાથે અથાણું ખટવાથી ઘોર વાતરકત રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગોઝડાની સાથે દૂધનો સયોગ થવાથી કોલેરાની માફક બલકર લક્ષણોવાળો અત્યંત રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. દૂધની સાથે દહી કે છાસનો સયોગ પણ વિરૂદ્ધ મનાય છે. એ સિવાય બીજા ઘણા પદાર્થો દૂધના વિરોધી કે શત્રુ છે. વર્તમાનકાળમાં લોકો પેતાની ગૂર્ખાઈ કે અજ્ઞાનમજાના કારણથી દૂધની સાથે વિરૂદ્ધ પદાર્થોનું સેવન કરી અનેક પ્રકારના રોગોને ખરીદે છે. જોડે સયોગ વિરૂદ્ધ પદાર્થોનું ફળ ધન્ય વળતે તત્ત થતું જોવામાં આવતું નથી પણ કાલાન્તરમાં કોઈ કોઈ વળતે તેનું ઘણું ખરાબ પરિણામ નિપજે છે. કદી કદી સયોગ વિરૂદ્ધ ખાનપાનનું વિગમ ફળ પણ વિશેષ કંઈ શરીરમાં ધુરાઈ રહે છે પણ પાછળ તે અનેક દુરવર્તી રોગોનું કારણ બની જાય છે. તેની અમર શરીરમાં બલકર વિષની પેઠે થાય છે અને તેને સમજવું પડતું નહિ હોય છે. જોના પરિણામ એ નિપજે છે કે એવાં મનુષ્યોને જીવન પદ્ધતિ રોગોનું કટ ભોગવવું પડે છે. માટે સર્વજ્ઞ સયોગ વિરૂદ્ધ પદાર્થોને જાણીને તેમના વિષની સમાન ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અ. ગોપાલ નરસિંહ ચૌધરી.

તુળશીની અદ્ભુત વિનાશક શક્તિ.

તુળશીના આશ્ચર્યજનક શુભોનો મહિમા વૈદવર્ગમાં અનણ્યો નથી. પણ હવે તુળશીની અદ્ભુત વિપનાશક શક્તિનો પરિચય મળ્યો છે. અંગાળના ચોતીસ પરગણા જલ્દામાં ગોવર ડોંગા નામનું એક ગ્રામ છે ત્યાં મદદ નામનો એક ઉચ્ચો માળો રહે છે. ગત મે મહિનાની ૧૯ મી તારીખે તે એક ઝાડ નીચે પડેલી એક આંગાની કેરી ઉપાડી ખાધ ગયો. કેરી ખાતાંજ અરધા કલાક પછી તેના શરીરમાં ઘણું જોરથી અણગણી ચર થઇ અને ફરી કમથી તેનું સાર શરીર શિથિલ અને આસમાની થઇ ગયું, અને થોડાજ સમયમાં તે તદ્દન ખેમાન થઇ ગયો. અન્તમાં તેના આખા શરીરમાં વિષનો પ્રભાવ જણાવ્યા લાગ્યો. ત્યારે ડૉક્ટર અને વૈદોને તેડવા માટે ચારે તરફ માણસ મોકલ્યા પણ જ્યારે સર્વ માણસો આવીને ઉપસ્થિત થયા ત્યારે રોગીને કિંચિતપણ બાન ન હતું. નાડી પણ જણાતી ન હતી. કેવળ નાભિની પાસે જરા જરા ક્રિયા થતી જણાતી હતી. ડૉક્ટરોએ જોઇને કહ્યું કે હવે એની બચવાની આશા નથી. પણ રથાનીય વિપરેદ થીહર્યભૂપણ બટ્ટાચાર્યે કહ્યું કે અમને એકવાર ફરી ઉપાય કરી જોવા દો. ત્યારે તેમણે તુળશીના પાંદડાનો સ્વરસ પાશેર કાઢીને રોગીના સમસ્ત શરીરે ચોળી અને મુખ તથા નાભિમાં ભરાય એટલો ભરી દીધો. અરધા કલાક પછી તે જરા જરા હાલવા લાગ્યો. મુખમાં જે તુળશીનો રસ ભર્યો હતો તેને ગળવાનું એક પ્રકારનું તેનામાં સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થયું. આવી સ્થિતિ જોઇ તેના ઘરના સખગા માણસો તેની વિશેષ રૂપથી સારવાર કરવા લાગ્યા. જે કલાકના આશરમાં તો તે જોડો થઇ વાતો કરવા લાગ્યો. તે વખત તેના શરીરમાં ઘણોજ દાદ થતો હતો પણ તે ઘણીવાર સુધી રહ્યો નહિ. થોડાજ સમયમાં આ સ્થિતિ દૂર થઇ તે પૂર્ણ રૂપથી નીરોગ થઇ ગયો. તુળશીના આવા આશ્ચર્યજનક શુભોને જોઇને બધા લોકો વિસ્મિત થઇ ગયા. આવા અપૂર્વ શુભોનું સ્મરણ કરીનેજ ધાત્રીન સમયના હીંદુ માત્ર તુળશીના વૃક્ષને ઘરમાં વાવીને પૂજા કરતા હતા. પણ હું ખેતો વિચય છે કે આ વખતે એવી ઉત્તમ વનોપધિઓ પર અમારી શ્રદ્ધા નથી. (વૈદ)

અ. ગોપાલ નરસિંહ યોધરી.

સોનામુખી કલ્પ.

સોનામુખીના ડીયાંને કાઢી નાંખવાં તથા વગ્નેની નસોને પણ કાઢી નાંખવી. એ પ્રમાણે પાંદડાં સાફ કરીને પછી તેને ઉપનોગમાં લેવું.

સોનામુખી મધ સાથે દિન ૨૧ સુધી ખાય તો ધાત જોરાવર થાય.

સોનામુખી સાદર સાથે ખાય તો પિત્ત જાય.

ગાખણ સાથે સોનામુખી ખાય તો આંખ જાય.

ખજૂર સાથે સોનામુખી ખાય તો ભુખ લાગે.

દાણુ સાથે સોનામુખી ખાય તો આંખનું તેજ વધે.

ભાંગના રસ સાથે સોનામુખી ખાય તો વૃદ્ધ જ્વાન થાય.

મોઠાં આમળાંનો રસ મોનામુખી સાથે ખાય તો દગ રોગ જાય.

ત્રિકલાના રસ સાથે સોનામુખી ખાય તો આંખનાં ચક્કર જાય.

નગોડના રસ સાથે સોનામુખી ખાય તો ચિંડરોગ જાય.

હીંચુના રસ સાથે સોનામુખી ખાય તો પેટનું દરદ જાય.

આંખાકેરી અને સોનામુખી ખાય તો દમજો જાય.

ગોખર તથા ખાડ માથે સોનામુખી ખાય તો વઝણી ગર્ભવતી થાય અને પુત્ર જન્મે,

કામનો રસ અને સોનામુખી ખાય તો છાતીનો રોગ જાય.

આમળાની જડ, મધ, મોનામુખી ને ઉપર અંદર લેપ કરે તથા ખાય તો મરદ થાય.

કાચા દિવેલ સાથે સોનામુખી ખાય તો જોજો જાય.

બકરીના દુધ સાથે સોનામુખી ખાય તો કરમ ગરી જાય.

ગધેડીના દુધ સાથે સોનામુખી ખાય તો જલોદર જાય.

અળથી સાથે સોનામુખી ખાય તો પ્રમેહ જાય.

અજમા સાથે મોનામુખી ખાય તો શરદી જાય.

પીપળામૂળ સાથે સોનામુખી ખાય તો માથાનું દરદ જાય.

લસીગ સાથે મોનામુખી ખાય તો મરદાઇ ધણી થાય.

તસના તેલ સાથે સોનામુખી ખાય તો સરપનું ઝેર ઉતરે.

હરણના દુધ સાથે સોનામુખી ખાય તો ગજુમાં ફરે પશુ થાકે નહિ.

ખાળહરક સાથે સોનામુખી ખાય તો કોઠ જાય.

સોનામુખી ટાં. ૧, ઉચ્ચા ખાંડ ટાં. ૩ દિન ૨૧ ફાકે તો કર ઉચ્ચમ ગરમાઇ ની મટે.

સોનામુખી ટાં. ૧, ગાયનું ઘી ટાં. ૩ દિન ૨૧ ખાય તો કાગ પ્રમળ થાય.

સોનામુખી ટાં. ૨, દહીંમા ખાય તો દંઠ ઝેર ચડે નહિ.

સોનામુખી ટાં. ૨, ગાયના દુધ શેર ૧ માં દીગે તો મુખપર લાથી આરે અને ધાતુ વધે.

સોનામુખી ટાં. ૨, બકરીનું દુધ શેર ૧ માં મેળવી જે ખાય તો ધાતુ બધે, બહુ સ્ત્રી બોમને

તોપણ વીધ થાય નહિ.

સોનામુખી ટાં. ૧, આદના રસ સાથે ૧૪ દિન ફાકે તો જીર્ણીકર જાય.

સોનામુખી ટાં. ૧, વાસી પાણી સાથે ફાકે તો આંખનું તેજ વધે.

આમળાંનેતસની છાદ શેર ૧ પાણી શેર ૧૦ માં ઉકાળી શેર ૧ રહે ત્યારે ઉતારી

સોનામુખી પાણી મોનામુખી ટાંક ૧, પાણી ટાંક ૨ સાથે ફાકે તો શરીર શુદ્ધ થાય,

શુભ વધે, કાચા સારી થાય, શરીર વળે અને સદા યૌવન રહે.

ભઠી સળગાવવી. તે ભઠી શીત થએથી તેમાંથી અગ્નિકનો ગોળો કાઢી તેમાંથી માણુક કાઢી લેવું. તે રસ થઇ બધી ગએલું જણાશે. એ રસ ભસ્મ હજારો રોગ ઉપર કામ આવે છે. એના ખાનપાનની વિધિ આગળ લખવામાં આવશે.

પત્તાભસ્મ કરવાની વિધિ—૦૧ તોલો પત્તા લેઇને કાળા ધતુરાના પાંદડાંના રસમાં ત્રણ દિવસ સુધી રાખી મુકે. પછી ચોગે દિવસે કાઢી લેઇને તાંદળાની બાથના રસમાં ૭ દિવસ સુધી રાખવો. પછી લોહાની કદાઇમાં પત્તાને તથા રસને ચઢાવી નીચે ભોરડીનાં લાકડાનો દેવતા સળગાવવો. જ્યારે રસ બધો બગી જાય ત્યારે અગ્નિને બંધ કરવો. પછી પત્તાને કાઢી લેઇને કાચના વાસણમાં ભરી રાખવો. પછી ચીરીકા વજન શેર ૦૧ પેઠા તોલના લેઇને તેમાંથી મીઠા વગેરે કાઢી નાંખી ઉપરની છાલ લેઇ તેને બારીક કુટી ગોળો કરવો. કદાપિ ગોળો ન બને તો આકડાના દુધનું પટ દેવું અને ગોળો કરવો. પછી તે ગોળા ઉપર કમળગડાના પાંદડાં જેને પુરતપતા કહે છે તે વીસ પટ ઉપર લેપન કરીને પછી એ ગોળાને બે પટ કપડામાંથી કરવો. ઉપરનો ગોળો ખતાવતી વખતે તેમાં પત્તા સુકવાનાં છે. પછી એ ગોળાને જંગલી છાંજાની ભઠીમાં સળગાવવો. જ્યારે અગ્નિ ટાલો પડી જાય ત્યારે ગોળો બહાર કાઢી લેવો. વચ્ચે પત્તાનો રંગ સફેદ થઇ ગયેલો નિકળશે. એ પત્તાને હાથમાં લેઇ મસળવાથી રેતી જેવા થઇ જશે. એ ભસ્મ નામદને મદદ બનાવે છે અને અર્ધાગવાયુવાળાને બહુજ ઉપયોગી છે. આ દવા બનાવતાં ધણેજ પરિશ્રમ પડે છે. પણ જે રોગ ઉપર અપાય છે તે ગમે તેલો વિષમ હોય તો પણ જડીયુદ્ધની માફક સારો કરે છે. ખાનપાનની વિધિ આગળ જણાવવામાં આવશે.

પત્તાભસ્મ કરવાની બીજી રીત—પત્તા વજન માસા ૭ લેઇને ગાયનો ઝરણમાં ૭ દિવસ પલાળી રાખે. આકડા દિવસે કાઢીને સુકીયાસીંગના દુધમાં પાંચ દિવસ સુધી પલાળી રાખે અને આમલાના ઝાકડાંના પાંદડાંને કુટીને રસ કાઢી એ રસમાં પાંચ દિવસ પત્તાને પલાળી રાખે. પછી ભોંયરીંગણીના પાન અને કુદ્ધ લાવીને કુટીને તેના ગોળો બનાવે એ ગોળાની વચમાં ઉપર પ્રમાણે પલાળી રાખેલો પત્તાને મુકીને ગોળો બરાબર કરી ઉપર કપડામાંથી લેપ કરી પછી બકરીની લોડીઓ અથવા પકીનો અગ્નિ સળગાવવો. પછી જ્યારે લોડીઓ બગી જાય તે અંગારા પડે તે વખતે વચમાં પેલો ગોળો મુકે. જ્યારે લોડીઓની રાખોડી કાઢી પડી જાય ત્યાં સુધી રાખવો અને ગોળો કાઢીને વચ્ચેથી સફેદ રંગનો થયેલો પત્તા કાઢી લેવો. એ પત્તાની ભસ્મ બહુજ રોગ ઉપર ચાલે છે. તેના ખાનપાનની વિધિ આગળ જણાવવામાં આવશે.

પોખરાજભસ્મ કરવાની રીત—૬ આની ભાર પોખરાજ લેઇને દેશી ખરસોડી જેને આંગળાયા યુવર કહે છે તેનું દુધ વજન ૫ તોલા લેઇને પછી કાચના પ્યાલામાં પોખરાજ અને દુધ ત્રણ દિવસ રાખે. પછી આંખલીની છાલને આળીને રાખોડી કરવી. પછી તેમાંથી શેર ૦૧ રાખોડી લેઇને એક કોરી કુકડીમાં નાંખીને ઉપર પોખરાજ મુકીને ઉપર ૦૧ શેર રાખોડી દબાવવી, પછી કુકડીનું મ્હોં બંદ કરી સંપુટ કરવું. અને જંગલી છાંજાની ગળપુટ અગ્નિમાં સળગાવી દેવું. ભઠીના છાંજાની વચમાં કુકડીને મુકવી. અગ્નિ ટાલો થયે કુકડીમાંથી પોખરાજ કાઢવો. સફેદ રંગનો થઇ જશે. હાથમાં લેઇને બાર દેવાથી ખડી માફક થઇ જશે, તે અસહ્ય ભસ્મ થઇ. દમ, ખાંસી, દમજેરી, તબોલીયા રોગ, ગળાની રોગ વગેરે રોગો ઉપર બહુજ ફાયદો કરે છે. ખાનપાનની વિધિ આગળ જણાવવામાં આવશે.

સાચાં લીલમ કુન્દવાનો વિધિ—સાચાં લીલમ આઠ માસા લેઇને (નંગ અગર ઠણુ) લીંબુના રમમાં સાત દિવસ સુધી પવાળી રાખે પછી વનરપતિ અમરોલસા સાધા-
રણુ નામ ખટકત્ર પણુ કહે છે તેનાં પાંદડાંને કુટીને રસ કાઢવો. તેમાં પાંચ દિવસ પવાળી
રાખવો પછી ગુરનાં પાંદડાંને રસ કાઢીને તેમાં પલાળી રાખવો. પછી પીપળાના ઝાડની
ખાળીને શેર ૧ પછી રાખોડી ખનાવવી. પછી તેમાંથી આઠથી રાખોડી એક કુસડીમાં નાખવી.
પ્રચ્ચે સાચું લીલમ સુકાને ઉપર આઠથી રાખ દલાવવી પછી કુવડીનું મોં બંધ કરીને કપડ
માટી કરવું. પછી જંગલી છાંણાની ગજપુટ ભટ્ટીમાં વચ્ચે કુસડી સુકી સળગાવી દેવું અને
ટાહું પડેથી લીલમ કાઢી લેવું તેની અમત્ર ખાખ બની જશે. મનુષ્યનું શરીર રોગથી
સુકાઈ ગયેલું હશે તેના ઉપર એ બહુજ કામ કરે છે. એના ખાખપાનનો વિધિ આગળ
જણાવવામાં આવશે.

હીરાકણી કુન્દવાની વિધિ—હીરાકણી જે માસા અગર ચાર માસા લેઇને પછી
કુટના વૃક્ષના પાંદડાંના રસમાં હીરાકણીને સાત દિવસ સુધી રાખવી પછી દેશી આકરાના
દુધમાં સાત દિવસ રાખવી. પછી જંગલી કંકાકાના પાંદડાં પાંચ તોલા અને નાકછોકણી
ધોળાકુવની વજનમાં પાંચ તોલા, કાળા ધંતુરાનાં કુવ પાંચ તોલા એ ચારેને કુટી એકત્ર
કરી તેના ગોળા ખનાવવો. ગોળાની વચમાં હીરાકણી રાખીને પછી કપડ માટી કરવી. પછી
પંદર શેર જંગલી છાંણા પક્ષા વજનના લેઇ તેની વચમાં ગોળાને સુકાને સળગાવી દેવું.
કંકુ થયેથી ગોળામાંથી હીરાકણી કાઢી જોવાથી સંદેહ રૂઢ જેવી ચએટી જણાશે. ભાગવાથી
રેતી માફક ચઢ જશે. આ ભરમ મોટા લોકનાજ કામની છે. ઉગરાચ લોકોના ચાટે છે.
તેનો ગુણુ પણુ તેવોજ છે. વિધિ આગળ જણાવવામાં આવશે.

તાંબા ભસ્મ ખવરાવવાની વિધિ—પ્રથમ ખાદીઆની લકડીમાં ભસ્મ કરેલું તાંબુ
નાતાકાદ આદળીને જે રતીમાર ભસ્મ પાશેર મલાઇમાં આપવી. સવારમાં આપવી. એ
પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી સ્ત્રીગમન ન કરે. ખટાઇની કપરી પાળે, ત્રણ મહિના સુધી તેજ
ન ખાય. જેને ગીઠા પ્રમેદથી ધાતુ બંધ રહેતી ન હોય તેને જે રતી ભસ્મ ચાર તોલા
ગાંબજમાં ખવરાવવાથી વહેતી ધાતુ બંધ ચાય છે. શરીર પુટ્ટ થાય છે. લખ્યા પ્રમાણે
કપરી પાળે; પાશેરથી આઠધા સુધી ધી ખાય. દુધ વધારે ખાય તો સાફ છે.

ખરસાડીમાં કુંકેલી તાંબાભસ્મ ખાવાની વિધિ—જેને જલોદરનો રોગ હોય
તેને તાંબાની ભસ્મ ગાયત્રી હાસમાં મેળવીને પાઇ દેવી. ત્રણ કલાક સુધી ઝાડો ન ચાય તો ત્રણ
રતી તાંબાની ભસ્મ અંછરના મૂળાકાને ઘસી અધપાવ (દશ તોલા) રમમાં મેળવી ગરમ કરી પાઇ
દેવી એક કલાકમાં ઝાડો ચઢ જશે. આમાં જલોદરની પોટલી નિકળી જશે. ઉપર ખોળા
ચોખા, જાદમના ગોળા, દ્રાખ, ચારોળી એ મેવાં અને મગની દાળની ખીચડી કરવી. અંદાજ
વજન ચાર શેર એમાં દોઢ શેર જશેર વજન ની નાખીને તે ખવરાવવી. તે બહુ દુઝગ
ચઢ જશે. બુધ વધારે લાગે તો ફરી એ પ્રમાણે ખીચડી કરી ખવરાવવી. એ પ્રમા-
ણે કરવાથી જલોદર રોગનો નાશ થાય છે. ફરી ફરી ચઢ શકતો નથી. દહી અને લીંબુના
રમની કપરી પાળવી. તેજ ખટાગ ખાવાથી દુગનો ગુણુ લાગતો નથી. જેના પેટમાં બરોલ
વધી હોય તેને ત્રણ દિવસ ત્રણ રતી ખવરાવવાથી તેનો નાશ થાય છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે
કપરી પાળવી.

રૂદ્રવંતીમાં ભસ્મ કરેલા તાંબાની ભસ્મ—જેને શીતવાયુ હોય તેને ત્રણ રતી ભસ્મ આદાના એક તોલા રસમાં મેળવી પાંદ છેલ તુરત અશીષુતુ પ્રમદુ કરીને કાનમાં રાખવું. કાયકલ પૂજા બારીક વાડીને પગના તળીયાંમાં ધસવું તેથી શીતવાયુનો નાશ થાય છે. જે કલાક પછી બાજરીનો મહીદો ધી સાકર નખેલો ખાવો. ચાર પાંચ દિવસ સુધી યુગ્મ ખાધાં કરે. સાત દિવસ સુધી તેલ ખટાશની ક્યરી પાળવી. જેને નિપુંસકતા હોય તેને આ ભસ્મ જે રતી પાંચ તોલા દુધની મલાઈમાં મેળવીને સાત દિવસ સુધી ખવરાવે. સ્ત્રીસંગ તળેલો અને તેલ ખટાશ ન ખાવો. છ મહીના સુધી તેલની ક્યરી પાળવી. ચૌદ વંસ સુધી તાંબાની ગરમી રહે છે. જેને પિંડ રોગ હોય અને શરીરનો રંગ હળદર જેવો થઈ ગયો હોય હાથ પગને ગાલ ઉપર સોળે ચડી ગયો હોય તેને એક રતી તાંબાની ભસ્મ, એક તોલા આદાના રસમાં અથવા તો મધમાં ચટાડવી. છ મહીનાનો રોગ હોય તો એક વખત, વધારે મુદતનો હોય તો જે વખત સાત દિવસ અગર તેર દિવસ ખવરાવવી. તેથી પાંડુ રોગનો નાશ થાય છે. અંગ તેજદાર થાય છે. સોળે ઉતરી ન્ય છે. ખાવામાં મણાની દાળ ને ચોખાની ખીચડી ધી વગેરે ખાવું, તેજ ખટાશની કરી પાળવી.

તેલીઆકાંઠમાં કુકેલા તાંબાની ભસ્મ ખાવાંની વિધિ—જેને હાડગાળીનો રોગ થયો હોય, જનોઈની માફક શરીરમાં નસોતરી નિદાળી હોય તેને આ ભસ્મ એક રતી જે તોલા માંખણમાં મેળવીને ખવરાવવી. એ પ્રમાણે ચૌદ દિવસ ખવરાવે તેલ ખટાશ આદાના દુગ્ધન સમજવા. ખાંડ અને વાતજ પદાર્થની ક્યરી પાળવી. ધી ખવાય તેરહું ખાવું. દરેક દુધ ખાવાની આદત રાખવી. દવા ખાય તેથી જમણા દિવસ ક્યરી પાળવી. તેલની ક્યરી ત્રણ મહીના સુધી પાળવી. જેના શરીરમાં અશક્તિ હોય તેને જે રતી ભસ્મ ચાર પેસાબાર માંખણમાં મેળવીને ખવરાવે એ પ્રમાણે ચૌદ રતી ખવરાવવાથી શક્તિવાન થઈ જશે. જેને જીભમનો રોગ થયો હોય (હન્દ્રી કદમાં કુંડી થવી) તેને જે રતી ભસ્મ મધમાં ચટાડવી. ચૌદ દિવસ ખવરાવવાથી કાયદો થાય છે. બધાં સુધી દવા ખવાય ત્યાં સુધી સ્ત્રી સ્ત્રોગ ન કરે. તેલ ખટાશની ક્યરી પાળે. જેને મૂવકુંચનો રોગ હોય તેણે દિવસમાં જે વખત એક રતી ભસ્મ મધમાં મેળવી ને ચાટવી એ પ્રમાણે સાત દિવસ ચાટવાથી તે રોગનો નાશ થાય છે. હાસ, તેલ, ખાંડ એની કરી પાળવી. ચોખાની ક્યરી પાળવી. ધી વિશેષ ખાવું. જે પ્રમાણે કરવાથી એ રોગનો તુરત નાશ થાય છે. જેને અશક્તિ રોગ થયો હોય તેને દરરોજ એક રતી ભસ્મ મધમાં મેળવી આપવી એ પ્રમાણે ચૌદ દિવસ આપવાથી એ રોગ મટે છે. તેજ, ખટાશ, અર્યા, વંચાકનું શાક મસુરની દાળ એ સર્વની ક્યરી પાળવી. જેને શીત તાવ આવતો હોય તેને જે રતી તાંબાની ભસ્મ આદાના રસમાં ખવરાવવાથી તુરત તાવ ઉતરી ન્ય છે.

ભારતના પહેલવાનોનો વિદેશમાં યશો-વિસ્તાર.

(અનુવાદક—ગોપાલ નરસિંહ આધરી.)

પ્રવાસી નામના અંગ્રાણી માસિક પત્રમાં ભારતીય પહેલવાનો વિષે એક સારો લેખ પ્રકટ થયો છે. લેકનમાં આખ્યાન-સંબંધી એક સભા છે. શ્રી સચ્ચિન્દનાથ મહારાજ દાર તેના પ્રેમી છે. તેઓએ લેકનથી આ લેખ પ્રકાશિત કરાવ્યો છે. એમના લેખમાં ભારતીય પહેલવાનો વિષેની અનેક વાતો છે, તેમાંથી કેટલીએક વાતોનો મતલબ નીચે આપીએ છીએ.

કુસ્તી કરવામાં ભારતવાસીઓએ સારી નામના મેળવી છે. કોઇ સમયમાં આ કળા ભારતમાં ખૂબ ઉન્નત હતી. પણ હવે દિવસે દિવસે એનો દાસ થતો જાય છે, જે બે ચાર પહેલવાનો રહી ગયા છે તેમના મરણ પાછળ, બધા લાગે છે કે કદાચ આ કળા ધ્રુવજ ન થઈ જાય. યુરોપીય નામની જગાની દસરત જેની એટલી જાણી પ્રશંસા છે તેકોઇ નવી ગીમ નથી. તે અમારી આધ્યાત્મ-કર્માની એક શાખા છે. અનેકમાં અને તેમાં બહુજ ઓછો અંતર છે. આ કળાને અતિત, સામ્ય અને એની ઉત્તમ કરવાની મોટી આવશ્યકતા છે.

પોશ્ત વર્ષ ઉપર પેરિસમાં એક પ્રદર્શની થઇ હતી. તેમાં અમ્બાદાયાદના બાણીતા વૃક્ષીય પદ્મિન મોતીલાલ નહર, શુભામ નામના પહેલવાનને પોતાની સાથે લઇ ગયા હતા. ત્યાં વિખ્યાત હતા પહેલવાન ગાદગશ્તીની સાથે શુભામની કુસ્તી થઇ. શુભામે વાતની વાતમાં પોતાના પ્રતિપક્ષીને ધરતી દેખાડી આપી. પુરવવાળાઓની દૃષ્ટિમાં શુભામથી ચડીયાતો બીજો કોઇ તેમને સંસારમાં નજરે પડ્યો નથી.

સન ૧૯૦૮ કે ૧૦ માં એન્જમિન સાહેબ ત્રણ પહેલવાનોને ભારતથી વિદાયત લેઇ ગયા-આમા, ગામ અને હુમામખખે. અમેરિકાના નામીયા પહેલવાન ડોમર રોલરના બેડે ગામાની તેમજ રિવટરબેડના પ્રસિદ્ધ પહેલવાન લેમ (Lem) ની સાથે હુમામખખની કુસ્તી થવાનો કરાર થયો. બે લાખ જેટલા રૂપિયા ભેગા કરી હયુલનામાં લખાયાં. રોલર અને લેમને વિદાયતવાળા અન્ય સંગતતા હતા. પણ ૨૦ મિનિટમાં ગામાએ રોલરને અને ૧૨ મિનિટમાં હુમામખખે લેમને ચત્ત કરી દીધો. આ જોઇને, ગામા, યુરોપે દાંત તથા આંખમાં રૂપિયા. શુભામનું નામ પંજાબ કેશરી (The Lion of the Punjab) અને હુમામખખનું નામ પુરુષ-ખાલ (The Panther) રાખવામાં આવ્યું. આ વિજયના ઉપલક્ષ્યમાં શુભામને ૫૦૦૦ રૂપિયા મળ્યા અને દરેકને ટીકીટ વેચવાથી જે પૈસા મળે તેમાં થતાં તેનામાંથી પણ સેકેડે ૪૦ ટકા જેટલાં તાણા મળ્યાં હતાં. હુમામખખને સત્ત હારના સિવાય ટિકિટના વેચાણથી પ્રાપ્ત રૂપમાંથી સેકેડે ૪૦ ટકાનો ભાગ મળ્યો.

એનો પોશ્ત-સમય પડી અમેરિકાના ન્યૂયૉર્કથી પહેલવાન મિસ્કોની સાથે ગામાની કુસ્તી નિશ્ચિત થઇ. ગામાએ ઇંગ્લેન્ડનામાં લખ્યું કે એક કલાકમાં હું મિસ્કોની પીડને બેસી દેખાડી આપીશ. પણ ઘડીકમાં મિસ્કો ગામાથી બેરોડા હતો. એથી જો કે ગામા પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ ન કરી અને તેણે તેણે ૨૫ કલાક તેને પોતાના હેઠળ રાખ્યો. કુસ્તી પૂર્ણ થઈ ત્યારે એથી બીજો દિવસે પડી સડકની રાત્રી થઇ પણ મિસ્કો દેવતા બીજા દિવસે ત્યાંથી

ભૂતનું અસ્તિત્વ સાચું ? એ પ્રશ્ન સર્વેના મનમાં ઉપસ્થિત થયો હશે. અમારી માં અને અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કે ભૂત સખી જે વાતો એમાં ચાલતી હતી અને ચારે છે તેમથી મગ્યું મીઠું અને અતિશયોક્તિ બાદ કરતા બાકીની નિષ્પક્ષ ખીના સાચી પડશે આ વાતનું સમર્થન કરતા પહેલાં એટલું જણાવવું ખાસ આવશ્યક છે કે અમે અધશક્તાળુ વહેમી અને સાબળેલી વાતોને સત્ય કહેવાનાવા માગતા નથી. પરંતુ નીચે લખેલી હકીકત ખૂબ મારી નજર આગળ બનેલી અને તેની મૂળ સ્થિતિ કરવાની જણાવવાની રજા લઉં છું—અને આશા રાખું છું કે, સુધારકો કિંવા ભૂત માત્રને ટોંગ નારા અન્ય મહાશયો તેનું યથાર્થ રૂપ ધ્યાનમાં લેશે.

“ નવસારી પ્રાતના . . . ગાગમા મારા સગાએના થોડાએક ઘરો છે. તે પેઢી ગૃહસ્થને ત્યાં અમારે બહેવાઈવર થાય છે મારા મોટાભાઈના પિત્રાઈ સાળાને કેટલાએક થી ભૂત આવે છે. તેની ઉમ્મર હાલમાં ત્રિશેક વર્ષની હશે અને તે હજુ હયાત દે પીડા તેને લગભગ દશેક વર્ષ થયા વળગી પડી છે તેને વળગનાર (ભૂત) સખસ મેં અને શા કારણથી તેને પત્તે છે તે સમજાવી ખીના પણ બહાર આવવા પામી છે તેમાં કાંઈક અતિશયોક્તિ હોવાથી અને તે માનિત કરવા જતા અન્ય પ્રમરની વેક વ લેવાનો સભન ઉપસ્થિત થવાના બપોરે હાલ તે વાતને છુપાવી ખીજી બધી સત્ય હક માત્ર નિષ્પક્ષપણે વાચકોની નજર માટે રમૂ દરે છું

(૧) તેમને ત્યાં બહેવાઈવર હોવાથી એક દિવસ મારા રવ પિતાજી તેમને ત્યાં હતા ત્યાં કોઈ સ્નેહીજન તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે એમને ત્યાં તો ભૂત રહે છે તમે ત્યાં શા માટે ઉતર્યા ? મારા પિતાશ્રી જરા કોંધી અને હાંમતવાળા હોવાથી જવાબ કે, એવા ભૂતોને તો હું આખો ને આખો ગળા જાઉં એમ છે ” થયું—એ વાત એટલે અટકી. બપોરે સડ જમતા હતા, ત્યાં એકદમ આગલા બારણા આગળ (દુકાનમાં) મેટો ભડકે થયો અચાનક આગ સાચી જન્યુ તે માટે સર્વ જણા પહીને આધા ને મારા પિતાશ્રીએ ત્યાં જઈ જોયું તો તેમની માથાની પાથડી સળગી ગઈ હતી અને એક બળી ગઈ હતી એ જનાર જાણે તે વખતે ત્યાં ન હતો દેવતા કે ન હતું કોઈ મા

(૨) તે (ભૂતવાળો) ગૃહસ્થ ખીડી પાતો નથી, પરંતુ જ્યારે ભૂત તેના શરી પ્રવેશ પામે છે ત્યારે મોની આગાના પાતળાની ખીડી જનાવી આપની મટે છે અને તે કે તો સરસ રીતે તાણે છે કે, જાણે અદર્શિય એવું સેવનજ કા ન હોય ?

(૩) તે ગૃહસ્થની સોનીની દુમન છે સોનીના હથિવારો મોટામસ અને ટૂંક નામવાળા હોય છે ખોમડું નામનું લાકડાનું મોડું ચોરસ ખીડું હોય છે અને તેની આ દશ—આ શેરની એન્ડુ દાખન કરેલી હોય છે એક દિવસ તે ગૃહસ્થ ગમે સૂતેલો હ તે જે જોગડામાં સૂતો હતો તે જોરખમાં અદરથી સામળ મારેલી હતી ગૃહમાં તે મા—ભાઈ—બહેન વગેરે ચૂંતા હતા એવામાં તે ગૃહસ્થનો ધીમો રૂનનો રવર તે નહા ભાઈએ સામળો એમને ગૃહના મધ્યામ મનુજોને જગામાં. પરંતુ બારણા અદરથી વાસેલા હો વાથી અને ઉતારના પડ્યાં બો જોયું તો તેની ધતી ઉપર ખોસડું અને તેને પીતળ તાર વતી એક સજ્જત કળીને ખામેદો જમાએ ગળા મહા મ્હેનતે તે તાડ કાપે અને તે મધનમાંથી મુખ કાઢે.

(અપૂર્ણ)